

T.C.

ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ
ANABİLİM DALI

**MERSİN MEBUSU SALÂHADDİN BEY'İN BİRİNCİ
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ
FAALİYETLERİ**

**Hazırlayan
Arif ÖZBEYLİ**

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE**

Yüksek Lisans Tezi

SAMSUN-2015

T.C.
ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ
ANABİLİM DALI

**MERSİN MEBUSU SALÂHADDİN BEY'İN BİRİNCİ
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ
FAALİYETLERİ**

Hazırlayan
Arif ÖZBEYLİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet EVSİLE

Yüksek Lisans Tezi

SAMSUN-2015

KABUL VE ONAY

Arif Özbeyli tarafından hazırlanan Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri başlıklı bu çalışma, tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy..... başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans/Doktora tezinin ya da Sanatta Yeterlik çalışmasında, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

__/__/__

Arif ÖZBEYLİ

a) TÜRKCÖ ÖZET

Öğrencinin Adı Soyadı	Arif ÖZBEYLİ
Anabilim Dalı	Tarih Eğitimi Anabilim Dalı
Danışmanın Adı Soyadı	Mehmet EVSİLE
Tezin Adı	Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki Faaliyetleri

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, savaş sonucunda imzalanan Mondros Mütarekesi 'ne dayanarak İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, işgale karşı Anadolu'da Kuva-i Milliye tarafından bir Milli Mücadele başlatılmıştır. Samsun'a çıkmasıyla Milli Mücadele Mustafa Kemâl'in önderliğinde devam etmiştir. Bu mücadele döneminde Sivas'ta 3.Kolordu Komutanı olarak görev yapan Salâhaddin Bey'in de olduğunu görüyoruz. TBMM'nin açılmasından sonra Mersin mebusu olarak seçilen Salâhaddin Bey, 3.Kolordu Komutanlığı'ndan hemen ayrılamadığı için Meclis'e ancak 8 Aralık 1920 tarihinde katılabilmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında farklı fikir ve gruplardan oluşuyordu. Salâhaddin Bey de İkinci Grup olarak adlandırılan grup içerisinde yer almıştır. Bu grup Mustafa Kemâl'in de içinde yer aldığı Birinci Grup'un muhalifi olarak görülmektedir. Salâhaddin Bey, bilhassa Türkiye Büyük Millet Meclisi'in yetkileri konusunda çok hassastı. Denebilir ki yasama faaliyetlerini sürdürdüğü yaklaşık üç yıl içerisinde en büyük mücadelesini bu alanda vermiştir. Bu sebeple zaman zaman Mustafa Kemâl'le sert tartışmalar yaşamıştır. Birinci Meclis'in feshedilmesinden sonra yapılan seçimlerde diğer İkinci Grup üyeleri gibi seçilemeyen Salâhaddin Bey, askerliğe dönme imkânı bulamayınca emekli olmuş, 1926 yılında Atatürk'e suikasten yargılanmış, beraat etmiş, 1949 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Yapılan bu çalışmada Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetleri, Osmanlı ve cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri, TBMM tutanakları, dönemin süreli yayınları, hatıralar ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, Salâhaddin Bey, Millî Mücadele, TBMM, Mebus

b) İNGİLİZCE ÖZET

Student's Name and Surname	Arif ÖZBEYLİ
Department's Name	Department of History Education
Name of the Supervisor	Mehmet EVSİLE
Name of the Thesis	Mr. Salâhaddin Köseoğlu's activities in the Grand National Assembly

ABSTRACT

Having been defeated from the World War 1, Ottoman Empire, relying on the Armistice of Moudros signed after the war, was occupied by the Allies, and in Anatolia, a struggle initiated by the Nationalist Forces emerged. This National struggle was carried on under the leadership of Mustafa Kemâl. We see that Mr. Salâhaddin Köseoğlu, serving as the commander of the Third Army Corps, was also in this struggle. Mr. Köseoğlu being selected as the Mersin Deputy after the opening of the Grand National Assembly could join the Assembly only on the 8th of December 1920 due to the fact that he could not leave the Third Army Corps immediately.

Turkish Grand National Assembly consisted of different groups and different ideas. And Salâhaddin Köseoğlu was in a group called the Second Group. This group was regarded as the opponent of the First Group in which Mustafa Kemâl had a part in. Mr. Köseoğlu was very sensitive to the authority of the Assembly. It can be said that he struggled in this very area in which he pursued his legislation activities for almost 3 years. For this reason, he had strong arguments with Mustafa Kemâl. In the Elections done after the abolishment of the First Assembly, Mr. Köseoğlu, not being elected like the other Second Group members, retired when he couldn't find his way to the military, was charged with assassination attempt on Mustafa Kemâl, then he was acquitted of it. He passed away in İstanbul in 1949.

In this research, Mr. Salâhaddin's activities in the First Grand National Assembly, the archives of the Ottomans and the Turkish Republic, records of Grand National Assembly, periodicals, memoirs, and research works have been benefited from.

KEY WORDS: Mersin, Mr. Salâhaddin Köseoğlu, National Struggle, Turkish Grand National Assembly, deputy.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi, hükümlerinin ağırlığıyla Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmakta, Türk milletinin geleceğini tehdit etmekteydi. Nitekim İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'ne dayalı olarak Anadolu'yu yer yer işgal etmeye başlamıştı. İşgaller karşısında Anadolu halkı silaha sarılmış, istiklâlini sağlayabilmek için düşmanla mücadeleye girişmiş, bir yandan da teşkilâatlanmaya gitmiş ve Müdafa-i Hukuk cemiyetlerini kurmuştur. Bu mücadele ruhu zamanla Kuva-i Milliye birliklerinin oluşmasını sağlamış, Mustafa Kemâl'in Samsun'a çıkışı, hareketin hem bir merkezden kontrol edilme hem de bir lider tarafından yürütülme imkânı için, başlangıç oluşturmuştu. Mustafa Kemâl'in kongreler vasıtasıyla Millî Mücadeleyi topluma anlatması ve kabul ettirmesiyle yeni bir ivme kazanmıştı. Özellikle Erzurum ve Sivas Kongreleriyle Millî Mücadele daha derli toplu yürütülme imkânı bulmuş, halk iradesini ve desteğini gerçekleştirmek için de kapalı olan Meclis-i Mebusan'ın açılmasına çalışılmıştı. Nihayet Amasya Görüşmeleri ile bu sağlanmış ve İstanbul'da Meclis-i Mebusan açılmıştır. Fakat Meclis-i Mebusan'ın Misak-ı Millîyi kabul etmesi İtilaf Devletlerini rahatsız etmiş, bu durum İstanbul'un işgaliyle sonuçlanmış, Meclis-i Mebusan 18 Mart 1920 tarihli oturumla çalışmalarını tehir etmiş, ardından da padişah iradesiyle kapatılmıştır.

İşte bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemâl önce 17 Mart 1920'de Hey'et-i Temsiliye adına çektiği bir telgrafla, bir Meclis-i Müessisan'ın kurulacağını livalara bildirmiş, özellikle Kazım Karabekir, Albay Salâhaddin Bey ve Sivas Valisi Reşit Paşa'dan gelen itirazlar üzerine; 19 Mart 1920 tarihinde ikinci bir tamim yayınlarak, Ankara'da "selâhiyet-i fevkâledeyi malik bir meclis"in açılacağını kolordu komutanlıklarına, vilâyetlere ve müstakil livalara bildirmiştir. Bu şekilde yeni seçimler yapılmış, eski ve yeni mebuslar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturmuşlardır. Bu şekilde halk iradesi yeni açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleşmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra fikir ve düşünce ayrılıkları çeşitli grupların oluşmasına yol açmıştır. Bu gruplardan biri de Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının oluşturduğu Birinci Grup'tu. Zamanla Birinci Grup'a karşı bir muhalif grubun oluşumu gerçekleşmiş ve bu gruba İkinci Grup adı verilmiştir.

Bu çalışmamızda İkinci Grup içerisinde yer alan Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştık. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldığı 1920 yılı sonlarından Nisan 1923'e kadar çok değişik

alanlarındaki fikir ve düşünceleriyle meclis çalışmalarına katkıda bulunmuş, faal mebuslardan biri olmuştur. Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmalarından yola çıkarak faaliyetlerini ortaya koymaya, bu faaliyetleri ortaya koyarken de Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisindeki genel tablo içerisinde resmetmeye çalıştık.

Çalışmamızdaki en büyük zorluk dönemin mebuslarıyla ilgili yeterince kaynak ve mebus hatıratının olmamasıdır. Bu sebeple daha çok Türkiye Büyük Millet Meclisi açık ve gizli zabıt ceridelerinden yararlandık. Az da olsa, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan, gerekse Milli Mücadele'ye katılanların hatıralarından, birinci ve ikinci bölümde de daha çok araştırma eserlerinden yararlandık.

Tez çalışmamda yardımını esirgemeyen hocam sayın Prof. Dr. Mehmet EVSİLE'ye, teşekkür ederim.

İçindekiler

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi

GİRİŞ

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI, YAPISI VE SALÂHADDİN BEY

1.1 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yapısı.....	1
1.2 İkinci Grup ve Salâhaddin Bey	13
1.3 İkinci Grubun Programı	17
1.4 Salâhaddin Bey'in Hayatı.....	23
1.4.1 Askerî Safahat Belgesine Göre Piyade Kurmay Albay Salâhaddin Köseoğlu	23
1.4.2 Salâhaddin Bey'in Hayatı.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

MECLİS EGEMENLİĞİ VE YETKİLERİ KONUSUNDAKİ HASSASİYETLERİ

2.1 Meclis Egemenliği Konusundaki Görüşleri	28
2.2 Hey'et-i Vekile'nin Seçilmesi, Yetki ve Görevleri Hakkındaki Görüşleri	39
2.3 İstiklâl Mahkemeleri ve Yetkileri Hakkındaki Görüşleri	49
2.4 Başkumandanlık Tartışmaları ve Meclis'in Egemenliği Hakkındaki Görüşleri	54
2.4.1 Birinci Uzatma	57
2.4.2 İkinci Uzatma	58
2.4.3 Üçüncü Uzatma	61

2.5 Meclis Başkanlık Divanı'nın Tarafsızlığı Hakkındaki Görüşleri	69
2.6 Temel Haklar ve Hürriyet-i Şahsiye Kanunu.....	71
2.7 Diğer Konulardaki Görüşleri.....	74

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DEĞİŞİK

KONULARDA KONUŞMALARI

3.1 İç Politika	77
3.1.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	77
3.1.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları	82
3.1.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları.....	86
3.1.4 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Sualler, Tezkereler ve Gensorular Üzerine Konuşmaları	94
3.2 Dış Politika	96
3.2.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	96
3.2.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları.	98
3.2.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları.....	99
3.3 Ekonomik Konular.....	102
3.3.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	102
3.3.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları	105
3.3.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Sualler, Tezkereler ve Gensorular Üzerine Konuşmaları	106
3.4 Malî Konular	107

3.4.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	107
3.5 Askerî Konular	136
3.5.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	136
3.5.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları	142
3.5.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları.....	144
3.6 Sosyal Konular	144
3.6. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	144
3.7 Bayındırlık ve Ulaştırma Konuları.....	148
3.7.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	148
3.7.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları	151
3.8 Hukukî Konular	152
3.8.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları	152
3.8.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları	154
3.9 Diğer Konular	155
SONUÇ	158
EKLER:	167

GİRİŞ

BİRİNCİ TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞI, YAPISI VE SALÂHADDİN BEY

2.1 Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Yapısı

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılma süreci, birbiriyle bağlantılı birçok olayın meydana gelmesiyle ilişkilidir. Bu olayları görmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını anlamak mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında girmesi o sırada iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi'nin doğrudan etkisiyle olmuştur. Osmanlı Devleti bu savaştan yenilgi ile ayrılmış, kendisine Mondros Mütarekesi gibi ağır bir antlaşma imzalatılmıştı. Mütarekenin maddeleri İtilaf Devletleri'nin niyetlerini de ortaya koyuyordu.¹ Bu mütarekeye dayanan İtilaf Devletleri Anadolu'nun değişik bölgelerini işgale başladılar. İşgaller karşısında Anadolu'nun değişik bölgelerinde, daha sonra Kuva-i Milliye olarak adlandırılacak yerel direniş örgütleri kurulmuştu.² Bu örgütler Mustafa Kemâl'in Samsun'a çıkışı ve sonrasında yapılan kongrelerle bir araya getirilmiş ve millî bir yapıya kavuşmuştur. Erzurum ve Sivas Kongreleriyle oluşturulan Temsil Hey'eti, Millî Mücadele'nin temsilcisi haline gelmiş ve İstanbul Hükûmetleriyle yapılan görüşmelerde Anadolu'nun temsilcisi sıfatıyla hareket etmiştir. Mustafa Kemâl de Hey'et-i Temsiliye'nin başkanı sıfatıyla İstanbul Hükûmeti'yle görüşmelere katılmıştır. Yazışmaların birçoğunda "Hey'et-i Temsiliye adına" unvanını kullanmaktadır.³

Sivas Kongresi sonrasında, alınan kararların padişaha ulaştırılmasına Damat Ferit Hükûmeti'nin engel olması dolayısıyla Mustafa Kemâl, ülke geneline gönderdiği haberlerle İstanbul Hükûmeti'yle bütün haberleşme ve yazışmaların kesilmesi emrini vermiş, buna büyük oranda uyulmuştur. Anadolu'ya sözünü geçiremeyen Damat Ferit

¹ Mehmet Evsile, **Millî Mücadele Tarihi**, Samsun: Etüt Yayınları, 2012, s.2-3.

² M. Kemal Atatürk, **Nutuk (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan İsmet Gönülal)**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984, Cilt 3, s.114.

³ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 3, s.52,75-76, 83.

Hükûmeti daha fazla dayanamayarak istifa etmiş, yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi kurulmuştur.⁴

Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin kurulmasından sonra, İstanbul ile ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Bu gelişme Amasya Görüşmelerinin ortamını hazırlamıştır. Amasya Görüşmelerine İstanbul Hükûmeti adına Bahriye Nâzırı Salih Paşa, Hey'et-i Temsiliye (Sivas Kongresi) adına Mustafa Kemâl katılmıştır. Bu görüşmelerin yapılması İstanbul Hükûmeti tarafından Hey'et-i Temsiliye'nin tanındığını gösterir. Bu görüşmelerden çıkan en önemli sonuç Meclis-i Mebusan'ın toplanması olmuştur.⁵

21 Aralık 1918 tarihinde padişah tarafından kapatılan Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920'de toplandı.⁶ Mustafa Kemâl Paşa'nın başkan olması hakkındaki nabız yoklamaları, mecliste hazır bulunamayacak bir başkan düşünülmeceği gerekçesiyle olumsuz sonuç verdi.⁷ Felâh-ı Vatan (Vatanın Kurtuluşu) adıyla bir grub kuruldu. Mustafa Kemâl, Felah-ı Vatan grubunun Misak-ı Millî sonrası İstanbul'un işgaliyle gelişen olayları Ankara'dan izliyordu.⁸ Sivas Kongresi kararlarını onaylamak konusu ortaya çıkınca, bütün milletvekilleri bu konuda birleşti. Erzurum ve Sivas kongrelerinde kararlaştırılmış olan ilkeler siyasi bir metne dönüştürülerek, meclisin 28 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında "Ahd-ı Millî" adı ile kabul edildi.⁹ Misak-ı Millî bu şekilde kabul edilmiş oldu.¹⁰

Meclis-i Mebusan'dan böyle bir kararın çıkmasını beklemeyen İtilaf Devletleri 16 Mart 1920 de İstanbul'u resmen işgal etmiş, Şehzadebaşı Karakolu katliamı yapılmış ve bu durumları telgrafçı Hamdi Bey, Ankara'ya bildirmiştir.¹¹

Bazı milletvekilleri tutuklanmış, tutuklananların bazıları da Malta adasına sürülmüştür. İtilaf Devletleri işgalin geçici olduğunu; ancak bir taşkınlık olursa sürekli olabileceğini belirtmişlerdir. İstanbul'un işgali üzerine Mustafa Kemâl işgali protesto etmiştir. İstanbul Hükûmeti ile haberleşme ve yazışmaların kesilmesi, Anadolu'da

⁴ Salâhaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1991, s.142-143.

⁵ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 2, s.146.

⁶ Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 169.

⁷ Mustafa Uslu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kars, 2006), s. 27

⁸ Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s.496.

⁹ Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, s.80.

¹⁰ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 3, s.18-19.

¹¹ Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.496.

bulunan İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanması, Eskişehir’de bulunan işgal kuvvetlerinin çıkarılması emrini de vermiş; ayrıca Geyve ve Ulukışla demiryollarının tahribini istemiştir.¹²

18 Mart günü Meclis-i Mebusan son oturumda, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşlarının takriiriyle meclis genel toplantıları tehir edildi¹³. 11 Nisan tarihinde de pâdişahın Meclis-i Mebusan’ı dağıtma emri Meclis İkinci Başkan Vekili Abdülaziz Mecdi Efendi’ye sunuldu.¹⁴

Meclis-i Mebusan’ın dağıtılması üzerine, parlamentonun Mustafa Kemâl’in istediği biçimde çalışması zorunlu olmuştu. Mustafa Kemâl Paşa, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ının artık sona erdiği kanısında idi.

Mustafa Kemâl Paşa yeni meclisin bir "Meclis-i Müessisan" olmasını tasarlamıştı. 17 Mart 1920’de vilâyetlere ve kolordu komutanlıklarına meclisin bir "Meclis-i Müessisan" olacağını bildirdi. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve 3. Kolordu Komutanı Albay Salâhaddin Bey, kurucu meclis fikrine taraftar olmadıklarını ifade ettiler. Kâzım Karabekir Paşa, bu hususta; "halin aleyhimize kolayca tahrike vesile olacağını, Anayasa’nın ve Seçim Kanunu’nun açık hükümleri karşısında bir Kurucu Meclis toplanamayacağını, Meclis-i Millî’nin toplanmasının uygun olacağını" belirtti.¹⁵ Komutanların direnmeleri karşısında "Kurucu Meclis" deyiminden vazgeçen Mustafa Kemâl Paşa, "selahiyet-i fevkalâdeye malik bir meclis" deyimini kullanmak suretiyle 19 Mart tarihinde seçimlerin yapılmasını her tarafa tamim etti.¹⁶

Mustafa Kemâl Paşa, kolordu komutanlıklarına, 61.Tümen Komutanlığına, Refet Bey’e, bütün valiliklere, mutasarrıflıklara, müdafaa-i hukuk merkez hey’etine, belediye başkanlıklarına vatanın istiklâli, hilâfet ve saltanat makamlarının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan günü, Cuma namazından sonra açılacağını bildirmiştir.¹⁷

Yeni seçilen milletvekilleri ile Osmanlı Meclis-i Mebusan’ın Ankara’ya gelen üyeleri birleştiler, 23 Nisan 1920’de toplandılar. Mebusan Meclisi’nden çağrıya uyanlar

¹² Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt 3, s.59-62.

¹³ 18.03.1920, **Meclis-i Mebusan Zabıtları**, D4, Cilt 1, Birleşim 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1992, s. 496, 497.

¹⁴ Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt 3, s.86.

¹⁵ Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbinin Esasları**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1992, s.224-225.

¹⁶ Atatürk, **Nutuk**, C.1, s.466.

¹⁷ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 1, s.431-432. ; 21 Nisan 1920 tarihli telgrafi.

ile yeni seçilen milletvekillerinin birçoğu 10 Nisan 1920’de Ankara’da toplandı. Bu milletvekillerine yatakhane olarak Muallim Mektebi binası tahsis edildi. Böylece 23 Nisan 1920’de meclisin toplanması için gerekli işlemler tamamlanmış oldu. Diğer taraftan meclisin açılış günü, düşman işgali altında bulunmayan kısımlarda büyük ölçüde millî ve dinî törenler yapılması kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemâl’in yayınlamış olduğu bu beyannâme yurdun her tarafına hızlı bir şekilde yayılmıştı. 23 Nisan 1920’de Hacı Bayram Veli Camii’nde kılınan Cuma namazının ardından kurbanlar kesildikten sonra okunan dualarla kalabalık bir halk topluluğunun katılımıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Bu söylev ve meclisin açılışı ertesi günkü gazetelerde geniş yer almıştı. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “Tarihi Bir Vakıa: Büyük Millet Meclisi” başlığıyla çıkan yazıda Ankara’nın bu olağanüstü gününden “...harikalarla dolu olan tarihimizde, milletin yasama kabiliyetini ispat edici delillerin belki en yükseği...” olarak söz ediliyordu.¹⁸ 23 Nisan Cuma günü yapılan törenlerden sonra Meclis-i Mebusân iç tüzüğüne uygun olarak, en yaşlı mebus Şerif Bey’in başkanlığında saat 13.45’te ilk toplantı yapılmıştır. Meclis Başkanı Şerif Bey’in Meclis’i açış nutkundan sonra söz alan Mustafa Kemâl Paşa oluşturulan bu meclisin olağanüstü yetkilere sahip olarak yeniden seçilen mebuslar ile daha önce seçilmiş mebuslardan oluştuğunu ve bütün mebusların aynı yetkilere sahip olarak çalışacaklarını açıklamıştır.¹⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkanlığa Mustafa Kemâl’i seçti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk günlerinde şu kararları almıştı:

Meclis’te toplanan ulusal iradeyi vatanın geleceğine egemen kılmak esas amaçtır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin üstünde hiçbir kuvvet yoktur. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır. Meclis’ten seçilecek bir kurul hükûmet işlerini görür. Meclis başkanı hükûmetinde başıdır. (Buna Meclis Hükûmeti sistemi diyoruz) Padişah ve halife altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis’in düzenleyeceği esaslar içerisinde yerini alır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi aldığı bu kararlarla, yeni bir devletin kurulduğunu hissettirmektedir. Kendisinden daha güçlü bir otorite tanımamaktadır. Padişah ve halifeye açıkça cephe alınmamıştır. Bunun sebebi ise hassas bir dönemde

¹⁸ Uslu, **Birinci TBMM’de Trabzon Milletvekilleri**, s. 29-32.

¹⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt 1, 5. Basım, Ankara: TTK Basımevi, 1997, s. 9-10.

bulunulmasındandır. Meclis, kuvvetler birliği ilkesini kabul etmiş; yasama, yürütme ve daha sonra da yargı yetkilerini kendisinde toplamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk kabul ettiği kanun hayvan vergisinin artırılması ile ilgilidir. Daha sonra Hıyanet-i Vataniye kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuka uygunluğuna karşı ayaklanmak biçiminde görülen, sözle bile olsa her türlü hareketi yapanlar vatan haini sayılacak ve ölümlle cezalandırılacaktı. Arkasından, İstanbul Hükümeti ile bütün resmi haberleşmelerin kesilmesi ve terfilerin ve işlemlerin yok sayılması kabul edildi.²⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'dan gelebilen Meclis-i Mebusan üyeleri ile yeni seçilen milletvekillerinden oluşuyordu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kaç kişiden oluştuğu öteden beri tartışmalı bir konu olagelmiştir. Değişik kaynaklarda farklı sayılardan söz edilmektedir. Birinci meclis üyelerinden Ali Fuat Cebesoy bu sayının 337 olduğunu öne sürerken, bir başka mebus, Mazhar Müfit Kansu, meclise 399 mebusun katıldığını, meclise katılmayan 38 mebusla birlikte toplam sayının 437'ye ulaştığını söylemiştir. Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, 339 kişi olduğunu ifade etmektedir.²¹ Adana Mebusu Damar (Arıkoğlu) Bey de, hatıralarında toplam sayının 414 olduğunu, ölen ve istifa edenler sayılmazsa, Ankara'da toplanan mebus sayısının 381'i bulduğunu belirtir.²² Tunaya ise meclisi teşkil eden mebusları üç grupta toplamaktadır: İstanbul'dan Meclis-i Mebusân'dan gelen 92 mebus, biri Yunanistan olmak üzere, diğerleri Malta'dan gelen 14 mebus, 19 Mart 1920 tebliğine göre seçilmiş 232 mebus. Bu şekilde Birinci Büyük Millet Meclisi, 66 seçim çevresinden seçilen 337 mebusun meydana gelmiştir.²³

Mustafa Kemâl 1 Mart 1921'de ikinci toplantı yılını açarken Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden yaptığı konuşmada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci yıla 12'si Malta'da tutuklu, 68'i İstanbul Meclis-i Mebusanı'ndan gelen, 270'i de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye olarak seçilen toplam 350 üyeye başladığını

²⁰ Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 3, s.99-103.

²¹ Salâhaddin Köseoğlu, "İlk Meclis ve İlk Yeminler", **Büyük Doğu Dergisi**, Yıl 2, Cilt 3, Sayı 70, s.6.

²² Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1995, s.86.

²³ Tank Zafer Tunaya, "**Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 23, Sayı 3-4, 1958, s.227-247.

belirtmektedir.²⁴ Ancak hiçbir zaman bu kadar milletvekili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bulunmamıştır. Bunun nedeni bazı milletvekillerinin istifaları, bazılarının memurluk kabul ederek ayrılmaları, devamsızlık yüzünden gelemeyenlerin ve ölenlerin bulunmasıdır. 23 Nisan 1920 günü 120 milletvekili toplanmış, ama bu sayı günden güne artmıştır. İlk günler, gerçek milletvekili sayısı kesinlikle bilinmiyordu. Bu nedenle Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karar çoğunluğu zaman zaman değişmiştir.²⁵

Büyük güçlükler içerisinde Millî Mücadele'yi başarıyla neticelendirmiş olan Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk tarihinde son derece önemli bir yeri vardır. Bir taraftan işgalci düşmana ve diğer taraftan iç isyanlara karşı mücadele yürüten, zaman zaman çok zor anlar geçiren bu meclis; makamı, mevki, rahatı, huzuru bir kenara iterek vatan ve milletin kurtuluşu için mücadeleye atılan üyelerden oluşmaktaydı.²⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi, millet iradesine dayandığı, millî egemenlik ilkesini esas aldığı için demokratik karakterde bir meclis idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarını incelediğimizde bunu çok rahatlıkla görebiliriz. Bu zabıtlarda birçok konunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde özgürce tartışıldığını görüyoruz. Demokratik yapısına bir diğer kanıtın da çoğulcu yapısı olduğu söylenebilir.²⁷ Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi farklı yapıdaki siyasî gruplardan meydana geliyordu.²⁸ Olağanüstü şartlarda açılmış bu Meclis, Mustafa Kemâl'in deyişiyle , "selahiyet-i fevkaladeyi haiz" bir Meclis'tir. Meclis söyleminde gayesini, "Hilafet ve saltanatı vatan ve milleti, millî hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dâhilinde kurtarmak" olarak tanımlayarak, ilk aşamada Osmanlı Devleti'nin temel unsuru olan hilafet ve saltanata karşı açık bir cephe almamıştır.²⁹ Zaman zaman, Osmanlı Devleti'ni ve padişah-halifeye bağlılık ve kurtarmaktan söz etmesi, sırf vakitsiz ve mücadeleyi

²⁴ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.90.

²⁵ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.54.

²⁶ Sadık Sarısan, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Faaliyetleri", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1990, s.213.

²⁷ Cemil Koçak, **Türkiye Tarihi**, 4.cilt, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.

²⁸ Samet Ağaoğlu, **Kuvayi Milliye Ruhü**, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1944, s.41.
Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.23.

²⁹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.152.

zayıflatabilecek yersiz tartışmaları önlemek içindir.³⁰

Millet adına ülkenin kaderine el koyan Birinci Büyük Millet Meclisi (1920-1923), bir yandan işgalci güçlere karşı ulusal direniş hareketini yöneterek başarıya ulaştırmış, bir yandan da çeşitli yasal düzenlemelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmıştır. Bu meclis üyelerinin tümü bir amaç, ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak amacı etrafında tek vücut olarak hareket etmiştir.³¹ Birinci Büyük Millet Meclisi döneminin hükûmet sistemi, görünüşte taşıdığı meclis hükûmeti niteliklerine rağmen, uygulamada parlamenter mantığına ve kurallarına uygun biçimde işlediği söylenebilir.³²

Kemâl Karpat, 1919-1923 dönemindeki devrimci önderlerin düşüncelerinde psikolojik ve toplumsal olarak İslam'da kök salmış bir milliyetçiliğin baskın olduğunu, söz konusu dönemde çok sık kullanılan millet ve millî terimleri ile asıl kastedilenin, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan ve birbirine dinsel bağlarla bağlanmış olan ulusal bir topluluk olduğunu, bu topluluğun bağlılık duyduğu kurumun, padişah değil, kendi seçtiği Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu, Kurtuluş Savaşı'nda ortaya çıkan bu "milletin" ne klasik İslam'daki "millet" ile aynı özellikleri taşıdığını ne de konvansiyonel Avrupa modeliyle uyduğunu ifade etmiştir.³³

Samet Ağaoğlu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin özelliği için şöyle demektedir:

Bütün dünya tarihinde millet meclisleri arasında, milletin kaderine en küçük noktasına kadar, bu kadar hâkimiyet ve iktidara el koymuş başka bir meclis gösterilemez. Ona bu yetki yalnız birinci esas kanununda yazılı olan –Türkiye Büyük Millet Meclisi millet kaderine kayıtsız şartsız hâkimdir- hükmünden gelmiyordu. Çünkü bu meclisin kullandığı yetki yazılı hükümlerle ilgisi olmayan bir kaynaktan doğuyordu. İşte o kaynak Kuva-i Milliye ruhu idi. Sonraki yıllardaki siyasî gelişmeler, ulusal ve tam bağımsız devlet ilke ve temeli buranın üzerine oturmuştur.³⁴

Hükûmetin kurulmasının zorunlu olduğu bir dönemde milletvekilleri de yeni bir yapılanma doğrultusunda adımlar atmaya başlamışlardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde önce 25 Nisan 1920'de Tokat Milletvekili Nâzım Bey ve 24 arkadaşının

³⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s.251; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri", **Bellekten**, XXIV/96, s.251.

³¹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.13.

³² Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.74.

³³ Kemal Karpat, **Türk Siyasî Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 24.

³⁴ Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, s. 48–50.

verdiği önerge tartışılmış; bu arada Celâleddin Arif Bey'in on beş kişilik bir lâyiha encümeninin kurulması ve icra vekillerinin seçimi için yapılacak yasanın meclisçe onaylanmasına kadar beş veya altı kişilik geçici bir "İcra Encümeni" teşkiliyle ilgili verdiği önerge okunmuş ve yapılan tartışmalardan sonra Mustafa Kemâl Paşa'nın da desteklemesiyle kabul edilmiştir.³⁵

Seçim sonucuna göre, Muvakkat İcra Encümeni'nin reisliğini Mustafa Kemâl Paşa, üyeliklerini ise Celâleddin Arif Bey, Câmi Bey, Bekir Sâmi Bey, Hamdullah Suphi Bey, Hakkı Behiç Bey ve İsmet Bey yapacaklardı.³⁶

İcra Vekiller Hey'eti'ndeki vekil adı verilen hükûmet üyelerinin, Osmanlı sistemindeki atama usûlünden farklı bir şekilde seçimle tespit edildiği görülmektedir. Meclis Hükûmeti modeli dediğimiz bu yapılanmayla birlikte bazı milletvekilleri "nâzır" terimi yerine "vekil" terimini kullanmaya başlamışlardı. Saltanatçı anlayışa göre bu "vekil" teriminden anlaşılması gereken padişah veya İstanbul'daki nâzırların vekili; inkılâpçılara göre ise Anadolu halkının vekilidir. Tokat Milletvekili Nâzım Bey, İstanbul'daki nâzırlarla karışmasın diye, nâzırların geçici olarak vazifesini yapacak olan vekillerin oluşturulduğunu iddia etmiştir.³⁷

Ergun Özbudun, Meclis Hükûmeti Modeli'nin özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Yürütmenin yasama organından ayrı bir varlığı, kendine mahsus bir hüviyeti ve teşebbüs kudreti yoktur. Yürütme tamamıyla meclisin emri işareti ve kontrolü altındadır. Bu sistemde bakanlar kurulunun kendine mahsus bir programı olmayıp, meclisin emir ve talimatını harfiyen yerine getirmekle yükümlü bir icra komitesi durumundadır. Kısacası vekiller meclisin itaatkâr birer memuru durumunda olup bağımsız değillerdir.

2. Kural olarak bir devlet başkanı bulunmamaktadır. Meclis Hükûmeti sistemi gerçek yetkilere sahip devlet içinde ağırlığını duyurabilen bir devlet başkanı ile bağdaşmasa da teorik olarak bağımsız; fakat salt dekoratif ve sembolik nitelikte bir yüce makamın varlığıyla bağdaşabilir.

³⁵ Cengiz Şavklı, "Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)", **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.12.

³⁶ 04.04.1920, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 1, s. 55-61.

³⁷ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 234-235.

3. Yürütme kurulu meclis içinde ve meclis tarafından seçilmek suretiyle kurulur ve meclis istediği zaman bu kurulu azledebilir.

4. Meclis Hükûmeti sisteminde meclis sürekli olarak çalışır. Meclis, parlamenter rejimdeki gibi yalnızca yasama ve hükûmeti denetleme faaliyetleriyle yetinmediği yürütme kuvvetinin de aslî sahibi olduğu için süreklilik ilkesi meclis hükûmetinin mahiyetinin gereğidir.

5. Yürütme organı meclis üzerinde etkili olabilecek hiçbir hukuki araca sahip değildir; yani feshetme, toplanmasına engel olma, çalışma süresini uzatıp kısaltma gibi yetkileri yoktur.³⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde Muvakkat İcra Encümeni'ni hariç tutacak olursak, Mustafa Kemâl Paşa, Fevzi Paşa (II. ve III. İcra Vekilleri Hey'eti), Hüseyin Rauf Bey ve Ali Fethi Bey tarafından olmak üzere toplam beş hükûmet kurulmuştur.³⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi yapısı ve kararları itibariyle gerçekten de olağanüstü yetkilere sahip bir meclis durumundaydı. Bir başbakan tarafından kurulan bir kabine, bir hükûmet yoktur. Bu yetki ve görev meclisin kendisindedir. Bakanlar kurulu, meclis tarafından seçilir ve meclis adına iş görür. Meclis Başkanı hem hükûmet, hem de devlet başkanıdır. Bu şekilde, meclis yasama yetkisinin yanı sıra yürütme yetkisini de elinde bulundurmaktaydı. İstiklâl mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte yargı görevi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplandı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi kuvvetler birliği esasına dayanan bir meclis niteliğine bürünmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkenin o günlerde içinde bulunduğu şartlar dikkate alındığında, genel olarak eğitim düzeyi yüksek kişilerden oluşmaktadır. Çiftçi, tüccar, avukat, gazeteci, bankacı, memur, asker, tarikat şeyhi, belediye başkanı, aşiret lideri, mühendis, doktor, işçi, v.b. gibi çeşitli toplumsal tabakaları temsil milletvekillerinin bir arada oturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ilk eğitimini tamamlamamış milletvekilleri olduğu gibi, birden fazla yüksekokul bitiren, yurt dışında eğitimini tamamlayan gerek doğu gerekse batı dillerinin birkaçını bilen milletvekillerine rastlanmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm eğitim kurumlarından yetişen milletvekillerine rastlanmaktadır. Her vekil, meclis

³⁸ Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukuki Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, sayı: 1-2, Kasım 1984-1985, s. 475.

³⁹ Şavklı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, s.14.

tarafından, kendi üyeleri arasından ve ayrı ayrı seçiliyordu. Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi de bizzât meclisçe seçilmiş ve vekiller hey'etine dâhil edilmiştir. Bu suretle meclis, ordu üzerindeki hâkimiyetini Erkân-ı Harbiye Reisi vasıtasıyla hayata geçirmiş oluyordu. Mecliste ayrıca 25 Encümen (Komisyon) oluşturuldu.⁴⁰

Encümenler, Teşkilât- Esasiye Kanunu mucibince meclise teklif edilen layiha ve kanun tekliflerini incelemekle görevlidir. Encümen, önce teklif veya layihanın Teşkilât-ı Esasiye Kanununa uygun olup olmadığını tetkik ederdi. Eğer kanuna aykırı bir hüküm içeriyorsa başkanlığa iade edilir. Encümen gerekli gördüğü takdirde, tetkik etmekte olduğu bir kanunu diğer bir encümene gönderebilirdi.⁴¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetlerini; yasama, yürütme ve denetim olmak üzere başlıca üç kısımda değerlendirebiliriz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde kanunlar, sadece kanun tasarısı ve kanun teklifi olarak oluşmamış, bu iki yolun dışında İcra Vekilleri Hey'eti ya da bu hey'ete dâhil vekillerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderdikleri tezkere veya sair evrakın genel kurul veya komisyonlarda görüşülmesi sırasında konunun bir kanun halinde düzenlenmesinin karar altına alınmasıyla da kanunlar oluşturulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetim faaliyetleri ise; istizâh (gensoru), soru önergesi ve konuşmalar olmak üzere başlıca üç kısma ayrılır. Dönem içerisinde mebuslar tarafından toplam 78 gensoru önergesi verilmiş; bunlardan biri sahibi tarafından geri çekilmiş, 10'u reddedilmiştir. Kalan 67 önerge ise kabul edilerek görüşülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde toplam 625 soru önergesi verilmiştir. En fazla soru önergesi verenler arasında 50 önerge ile Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey gelmektedir. En fazla hakkında önerge verilen vekâletler arasında ise 147 önerge ile Dâhiliye Vekâleti gelmektedir. Birinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev süresi kısa olmasına rağmen, Türk parlamento tarihinde milletvekillerin söz alarak, kürsüde en çok konuştukları dönemlerden biri olmuştur. Konuşma sayısı 2027'si gizli oturumda olmak üzere 13.000'e ulaşmaktadır. En fazla konuşan milletvekili 408 kez söz hakkı alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'dir. Ant içme dışında kürsüye hiç çıkmayan

⁴⁰ Uslu, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri**, s. 37-41.

⁴¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönemi (1919- 1923)**, Cilt 1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, s.111-112.

milletvekili sayısı ise 119 kişi olarak tespit edilmiştir.⁴²

Meclis'teki işlerin aksamaması için 14 Mayıs 1920 tarihli kararla, bir yönetim kadrosu oluşturulmuştu. İdari yapılanmayla birlikte âsâyiş ve düzene büyük bir önem verilmiş; 1922'de ilk etapta İcra Vekiller Hey'eti Riyaseti'nde çalışan 12 memur için giriş kartları tanzim edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idarî yapılanması çerçevesinde Meclis Başkâtipliğine Recep Bey (Peker) atanmış, İdare Amirliğine ise Sivas Mebusu Rasim Bey getirilmiştir.⁴³

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi değişik gruplardan meydana geliyordu. Ali Fethi Okyar, bu gruplar arasında sert tartışmaların olduğunu, fakat hepsinin, bir noktada mutlak birlik halinde olduklarını; vatanın kurtarılması, Millî Misak sınırları içinde müstakil, haysiyetli, her varlığa sahip devletin kurulması... Devletin şekli üzerinde de ayrı ayrı görüntüler sıralanabileceğini, o günlerde herkesin, bu iç dünyasını zaferin sonuna saklamak ihtiyâtını da elden bırakmadıklarını, Mustafa Kemâl'in farkında olduğunu bu ayrılıktan sık sık söz ettiğini hatırladığını ifade etmektedir.⁴⁴

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde içinde oluşan grupların başlıcaları; Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, İslahat Zümresi idi.⁴⁵ Arıkoğlu, bu grupların içinde en önemlisinin gençlerin, yeni fikirlilerin, yani devrimcilerin oluşturduğu ve Mustafa Kemâl Paşa'nın gayri resmi grubu sayılan İstiklâl Grubu'nun olduğunu; diğer grupların ise ciddi fikrî olmayan, muhafazakâr kimselerin oluşturduğu gruplar olduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Değişik eğilimli siyasî gruplaşmalar dolayısıyla zaman zaman yoğunlaşan çatışmalar oluyordu.⁴⁷ Hatta tokatlamağa, silah çekmeye kadar varan fikir ayrılıkları olmasına rağmen, halkın ve Millî Mücadele'nin menfaati söz konusu olunca birleşebiliyor ve kucaklaşabiliyorlardı. Birinci ve ikinci grup olarak ayrılmış Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Birinci Grup yenilikçi, İkinci Grup muhafazakârları temsil etmiş, ancak bu ayrılış hiçbir zaman düşman halini almamış, kendi görüşlerine uygun teklif ve kanunlarda beraber hareket etmekten çekinmemişlerdir. Gizli celselerde çekinmeden yapılan tartışmalar yaşanırken, açık

⁴² Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, Cilt 1, s. 780-782.

⁴³ Şavklı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, s. 15.

⁴⁴ Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan; Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s.292.

⁴⁵ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, s.657.

⁴⁶ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Matbaası, 1961, s. 223.

⁴⁷ Cemil Koçak, **Türkiye Tarihi 4 (Siyasal Tarih)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990, s.88.

celselerde çoğunlukla yekvücut hareket eden bir meclis görüntüsü sergilenmiştir. ⁴⁸

Ulusal varlığı ve bağımsızlığı korumak için, ulusal bütünlüğün zorunlu olduğunu gören Mustafa Kemâl, 1921 baharına kadar izlediği gruplar üstü politikadan vazgeçerek, muhafazakâr güçlerle birlikte, açık çalışmalarını durdurulan sol kesimi de denetim altında bulundurabilmek ve bunun için ihtiyaç duyduğu yasaları meclisten çıkarabilmek için, kendi düşüncesine uygun gördüğü mebuslarıyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurmuştu. ⁴⁹

Birinci Grup'un kuruluşuna karşı ilk tepkisel hareket Muhâfaza-ı Mukaddesat Cemiyeti'nin kurulması şeklinde ortaya çıkacaktır. ⁵⁰ Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticiliğinden istifa etmiş olanlar, eski başkan ve eski mebus Hoca Rauf Efendi'nin öncülüğünde Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında teşkilâtlandılar. Böylece 85 sayılı anayasa ile geleceği sanılan ve gelmesinden korkulan komünizme karşı savunmayı amaç edindikleri Sivas Kongresi kararlarının çalışmalarında esas alınacağını belirtmişlerdir. Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti giriştikleri bu hareketi çeşitli beyannâmeler yayınlamaya başlamak üzere diğer vilâyetlere yaymaya çalışmışlardır. Parlamento dışında kurulmuş hükûmete muhalif ilk siyasal fırka olan cemiyetin çalışmalarından haberdar olan Mustafa Kemâl Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya bir telgraf çekerek, 85 sayılı Anayasa'nın devlet düzenine herhangi bir değişiklik getirmedikçe, Erzurumluların bu teşebbüslerinden vazgeçmelerini istemiştir. ⁵¹

10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, ilk kurulan grup olduğu için daha çok "Birinci Grup" şeklinde anılmıştı. Grubun kurulmasıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milleti içine alan bir dernek olmaktan çıkıyor, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki grubun siyasî partisi durumuna giriyordu. Bu durumda, grubun dışında kalan mebuslar Millî Mücadele'ye karşıymış gibi bir duruma düşüyorlardı. Grup üyeleri ile dışındakiler gerek iç olaylar gerekse dış ilişkilerle ilgili sık sık karşı karşıya geliyorlardı. Bütün bunlar olurken Birinci Grup dışında kalmış mebuslar Ali Şükrü, Hüseyin Avni, Emin,

⁴⁸ Ağaoglu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, s. 28-29.

⁴⁹ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.142.

⁵⁰ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s. 59.

⁵¹ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s.159, 160.

Albay Salâhaddin Beylerin önderliğinde bir araya gelerek yeni bir grup kurdular. Onlarda kuruluşlarını resmen meclis başkanlığına bildirdiler ve ikinci kurulan grup olmalarından dolayı, “İkinci Grup” diye anıldılar.⁵²

Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki fikrî mücadele özellikle Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’ne dayanan Birinci ve İkinci Müdafa-i Hukuk grupları arasında meydana gelmiştir. Bu iki grup arasında ulusal bağımsızlık konusunda tam bir görüş birliği olmasına rağmen, iç politika konularında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, zamanla Birinci ve İkinci Müdafa-i Hukuk grupları olmak üzere iki parçaya ayrılmış; bu ayrılık oluşmakta olan yeni rejimin temel özellikleriyle ilgili konulardan kaynaklanmıştır.⁵³

2.2 İkinci Grup ve Salâhaddin Bey

Birinci Grup dışında kalmış olan mebuslarda bir derlenip toparlanma, birbirlerine yanaşma ve sokulma başladığı görüldü. Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Mersin Mebusu Salâhaddin, Samsun Mebusu Emin, Kayseri Mebusu Ahmet Beylerin önderliklerinde bir araya gelen bu mebuslar da başka bir grup kurdular, onlar da kuruluşlarını resmen meclis başkanlığına bildirdiler ve sıraya göre ikinci kurulan grup olduklarından İkinci Grup diye anıldılar.⁵⁴

İkinci Grup’un sayısı ve kuruluşu ile ilgili değişik tarihler ifade edilmişse de özellikle bu grubun kurucuları arasında yer alan Hüseyin Avni Bey esas alındığında grubun başlangıçta 67 kişiden oluştuğunu, daha sonra ayrılanlardan dolayı bu sayının 63’e düştüğünü görüyoruz.⁵⁵ Damar Arıkoğlu, Hatıralarım adlı kitabında İkinci Grup azası erkânından eski Adliye Vekili Rifat Çalikoğlu ile beraber 67 kişi tespit ettiklerini, ancak sayının 120 kadar olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ Yine Hüseyin Avni Bey’i ve Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden Damar Arıkoğlu’nu esas aldığımızda

⁵² Uslu, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri**, s. 44.

⁵³ Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, s.9-14

⁵⁴ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, s.165

⁵⁵ Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, s.116-117.

⁵⁶ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.276.

kuruluşunun 1921 ortaları veya sonları olduğunu görüyoruz. Grubun kurucuları arasında yer alan Salâhaddin Bey, grubun 1922 Temmuz’unda oluştuğunu ifade etmektedir.⁵⁷

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde hükûmete karşı muhalefet görevini yapan İkinci Grup bir süre isimsiz olarak çalıştıktan sonra; “...biz de Anadolu Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine mensubuz. Biz de o cemiyet tarafından intihab olunduk. Bizimde ismimiz aynı, fakat iki numaralı grubuz” diyerek kendilerine “İkinci Grup” adını takmışlardır.⁵⁸

Salâhaddin Bey de İkinci Grup’un kurucuları arasında yer alan bir milletvekiliydi.⁵⁹ Rauf Orbay, Hüseyin Avni, (Çolak) Salâhaddin ve bilhassa Kara Vâsıf Beylerin hem kendisinin hem de Mustafa Kemâl’in arkadaşları olduğunu, bunların başlıca muhalefetlerinin; "Devlet ve hükûmet işlerinin meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden idare edilmeğe doğru gittiği" kanâatlerinden doğup, bunu önlemeğe dönük olduğunu belirtmektedir.⁶⁰

Belki Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Hüseyin Avni Bey’den sonra İkinci Grup’un en aktif milletvekilinin Salâhaddin Bey olduğu söylenebilir. Birinci Dönem Adana Mebusu olan Damar Arıkoğlu, “Hatıralarım” adlı kitabında, Salâhaddin Bey’le ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Salâhaddin Bey tenkitlerini gayet güzel yapardı. Sesi ahenkli, kulakları tırmalamaz, her hangi bir mesele üzerinde fikirlerini muhtelif cepheden mebusların gözünün önüne seren kuvvetli bir hatipti; yalnız kat’i bir karara varmazdı, mütâlâalarından birini meclisçe tercihen kabulünü isterdi. Sert bir asker tavrını hiç bir vakit bırakmadı. Atatürk’ü nedense sevmezdi. Yeni fikirlere pek taraftar değildi. Koyu bir muhafazakâr, hocalara ve din ülemasına hürmetkâr bir adamdı.⁶¹

İkinci Grup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde zaman zaman etkin olmuştur. Bu grubun kurucuları arasında yer alan Hüseyin Avni Bey ikinci kez Meclis Başkanvekilliği’ne seçilmeyi başaracaktır. Yapılan oylamada Hüseyin Avni Bey, 145 oy alırken, Birinci Grup’tan aday olarak giren Refik Saydam 110 oy alacaktır.⁶²

İkinci grup örgütlendikten sonra meclisin çalışma tarzı değişmiş ve daha disiplinli

⁵⁷ Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.207.

⁵⁸ Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s. 145-146.

⁵⁹ Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, s.127; Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.62.

⁶⁰ Orbay, **Cehennem Değirmeni 2**, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s.74.

⁶¹ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.271.

⁶² Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.63.

bir hal almıştır. İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanılış biçimi konusundaki titizliği sürdürmüş ve Meclis'e ait yetkilerin, Hey'et-i Vekile ya da Meclis Reisi'nce Meclis'in bilgisi dışında kullanılmasına sürekli tepki göstermişlerdir. Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı konusunda titizlik göstermişlerdir. Hukukun üstünlüğünü savunmuşlardır.

İkinci Grup üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalarda sürekli demokrasi ve hürriyet isteklerini ön plana çıkarıyorlardı. Grubun siyasî tutumu daha ziyade, şahıs otokratlığına muhalif, şahıs hâkimiyeti yerine kanun hâkimiyeti şeklinde belirlemekteydi. Devlet mekanizması, otoritesi ve İcra Vekilleri Hey'eti'nin yetkileri çevresinde odaklanan muhalefetleri verdikleri kanun teklifleri ve takrirlerle belirginleşmişti. Bu çerçevede temel endişelerinden birini, meclis reisinin diktatörlüğe gittiği yolundaki düşünce oluşturur. Tüm yetkilerin meclis başkanında toplanmasını önlemek amacıyla, 1921 yılında bakanlar kurulunun görev ve sorumluluğunu belirleyen kanun tasarısı hazırlanırken anayasaya kabine usûlünün sokulması yolunda çaba göstermişlerdi.⁶³ Samet Ağaoğlu, iki grubun, birçok konuda, örneğin saltanatın kaldırılması gibi önemli bir olay karşısında birleştiğini görünce şöyle bir uyarıda bulunma gereğini de hissetmiştir; "Birinci Grup'a mensup olanlar teceddütperverler (yenilik isteyenler), İkinci Grup'a mensup olanlar muhafazakârlardı. Fakat bu ayrılış hiçbir zaman iki düşman görünüşü almamış ve gruplar kendi görüşlerine uygun teklif ve kanunlarda birbirleriyle birleşmekten çekinmemişlerdir."⁶⁴ Bu konudaki en güzel örneklerden biri Adliye Vekili seçiminde Birinci Grup'un adayı olan Ali Sururi Bey'in değil de Rifat Çalikoğlu'nun seçilmesidir. Bu seçime Mustafa Kemâl de sesini çıkarmamış, Vekiller Hey'eti'nde kararlar oybirliğiyle alınmasına rağmen dokuz ay süren vekilliği döneminde Rifat Çalikoğlu ile diğer vekiller arasında hiçbir problem yaşanmamıştır.⁶⁵

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (1920-1923) bir muhalefet grubu olarak ortaya çıkan İkinci Müdafâ-i Hukuk Grubu görüşlerini açıklamak ve yaymak amacıyla 19 Ocak 1923'te, Ankara'da Tan adıyla bir gazete yayınlanmaya başlamıştır.⁶⁶

Tan Gazetesi toplam 68 sayı yayınlanmıştır. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden

⁶³ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.61.

⁶⁴ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.22.

⁶⁵ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.287.

⁶⁶ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.392.

sonra yayınlanan 68.sayı ile birlikte sona ermiştir. Salâhaddin Bey de Tan Gazetesi'nde "Nasıl Yürümeliyiz" başlığıyla 1, 3, 4, 5, 6 ve 8. sayılarda yazılar yazmıştır.⁶⁷

İkinci Grup'un amacı ile ilgili değerlendirmeleri "Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup" adlı kitabında inceleyen Ahmet Demirel, bu değerlendirmelerin birçoğunun benzerlik gösterdiğini, bu değerlendirmelerin ortak yönünün de Mustafa Kemâl'in otoritesine karşı çıkan "dinci ve gerici" bir grup olarak görülmesi olduğunu, yetmiş yıl öncesinin birinci ve ikinci grupları arasındaki mücadelenin niteliği için öne sürülen bu klişeler, en genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir diyerek bu düşüncüyü şu şekilde ifade etmektedir:

Birinci Grup, çökmüş Osmanlı kurumları ve kültürünü ortadan kaldırıp, yerine modern, laik, demokratik kurumlarla, rasyonel bir ideoloji ve mentalite getirme hedefiyle hareket eden ve sonunda bunu başaran lâik, devrimci, demokrat radikallerin grubuydu. Bunların karşısına dikilen İkinci Grup ise sıkıca sarıldığı Osmanlı kurumlarının muhafazasını amaçlamıştı ve esas olarak, meclisin şeriat yanlısı, dinci, muhafazakâr, gerici unsurları tarafından oluşturulmuştu. Bunlar lâik, modern bir devletin kurulmasına karşıydılar.⁶⁸

İhsan Güneş, "Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)" adlı eserinde, İkinci Grup oluşuncaya kadar mecliste iktidar muhalefet ayrımı olmadığını, bu ayrım olduktan sonra İkinci Grup'uların fırsat düştükçe İcra Vekilleri Hey'eti içine kendi adamlarını yerleştirmeye çalıştıklarını, İkinci Grup olduğu sırada hükûmet üyelerinden görevinden ayrılanlar için tek tek meclis başkanı tarafından aday gösterildiğinden bu grup üyelerinin iktidara gelme olanağının olmadığını, zîra meclis başkanının haklı olarak İcra Vekilleri Hey'etine bunları aday göstermediğini ifade etmektedir.⁶⁹

İkinci Grup, hâkimiyet-i milliye ilkesinin tam olarak hayata geçirilmesini istemekte, kişi egemenliğine yol açacağını düşündüğü uygulamalara karşı çıkmaktadır. Ancak kişi egemenliği kurmakla suçlanan, meclisin başkanı ve dolayısıyla yürütmenin de başkanı olan Mustafa Kemâl Paşa'dır. İkinci Grup'un muhalefeti olağan dönemler için anlaşılır bir muhalefettir. Güçler ayrılığını savunması, meclisin üzerinde herhangi bir gücün oluşmasını engellemek istemesi, ayrıca İttihat ve Terakki döneminin bilinen yöntemlerini çağırıştırabilecek uygulamalar ve sonunda yönetimin bir kaç kişinin eline

⁶⁷ Ahmet Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 12-13, 285.

⁶⁸ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.15.

⁶⁹ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.27-28.

geçmesi tehlikesi gibi konularda İkinci Grup gerçekten hassas davranmıştır. İkinci Grup mecliste liberal bir görüntü çizmiştir. Hemen her konuda meclisin bilgilendirilmesi, bazı gizli oturumların –örneğin Başkomutanlık Yasasının uzatılması konusunda olduğu gibi- açık yapılmasını istemesi, meclisten yetki alınmadıkça hiç kimsenin kendini yetkili kılmaması ya da kılınmaması gibi bir takım talepleri, İkinci Grup’un liberal muhalefetine örnekleri arasındadır.⁷⁰

İkinci Grup içerisinde yer alan mebusların tam bir fikir birliği içerisinde yer aldıkları söylenemez. Bazıları Mustafa Kemâl’e muhalif olduklarından, bazıları saltanat ve hilâfet bağılıklarından, bazıları da yönetime muhalif olduklarından bu gruba katılmışlardır. Özellikle yönetici kadro hilafet ve saltanat yanlısı tavırlar sergilemeler de millî egemenlik ve kişi özgürlüğü konusunda duyarlı hareket ettikleri söylenebilir.⁷¹ Mustafa Kemâl, ise İkinci Grup’un kuruluşunu şu şekilde ifade eder: “Muhalefet düşüncesinin ana kaynağı, Müdafa-i Hukuk grubu tüzüğü’nün temel maddesindeki ikinci nokta idi. Yani hükûmet kuruluşunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’na uygun olarak yapılması meselesi.”⁷²

1.3 İkinci Grubun Programı

İkinci Grup’la ilgili meclis arşivinde yazılı bir doküman mevcut değildir. Ancak bir programlarının olduğunu Hüseyin Avni Bey, açıklamıştır.⁷³ Hüseyin Avni Bey’in 30 Nisan 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde ifade ettiği program şu şekildedir:

1. Türkiye, millî hudutları içinde hür ve müstakil bir devlettir.
2. İdare-i hükûmet, milletin hâkimiyetini bilâvâsıta izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmek esasına müsteniddir.
3. Türkiye arazisi hayat, menfaat ve emelde müşterek ve yekvücût bir millete vatandır. Tecezzi kabul etmez.

⁷⁰ Osman Demirbaş, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde II. Grubun “Milletvekili Seçim Yasası’ nın Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), s. 99-107.

⁷¹ Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, Cilt 1, s.305.

⁷² Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, s.429.

⁷³ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, Cilt 1, s.305.

Hukuk-ı Umumiye:

1. Her ferдин hürriyet-i şahsiye ve mâneviyesi her türlü taarruzdan masundur.
2. Edyân, mezahib, marûfe fikrî ve ameli serbesttir.
3. Matbuat, tedrisât, şirketler, içtimalar, kanunlar dairesinde serbesttir.
4. Her ferd hür ve müsavi doğmuştur. Sınıf, aile ve servet imtiyazları yoktur.
5. Her ferd huzur-ı kanunda ve memleketin hukuk ve vezâifinde müsavidir.
6. Her ferдин ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmeti hükûmet için müsavi kıymettedir.
7. Siyasî cürümlerde idam cezası yoktur.
8. Hiçbir kimse kanunen mensub olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamaz.
9. Millet Meclisi'nin reyi olmaksızın, vergi veya nam-ı âharla hiçbir kimseden bir akçe veya nesne alınamaz.
10. Müsadere, angarya, işkence, her nevi eziyet kâfiyen ve külliyyen memnudur.

Devlet Teşkilâtı:

Devletin teşrii ve icrai bütün salâhiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu salâhiyet ve kudret hiçbir suretle tecezzi, terk, ferağ, vekâlet kabul etmez.

Millet Meclisi

1. Alel-ûmum kavanin teklifi, vaz'ı, feshi; ahkâm-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası; mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya afvı; afv-ı umumi ilanı; seferberlik, harb, idare-i örfiye ilanı; ecânible her nevi muâhedât ve mukâvelât akdi; her nevi tekâlif vaz'ı; berrî, bahrî, havâî orduların kontrolü; İcra Vekilleri'nin milletvekilleri arasında intihab ve tebdîli; Hey'et-i Vekile'ye umumi ve kısmî veçheler irâesi; Millet Meclisi'nin hukuk-ı esasiyyesinde.
2. Millet Meclisi âzalarının intihab kanunu, hâkimiyet-i milliyenin tecelli edebileceği bir tarzda tanzim olunacaktır.

Maarif:

1. Terbiyede birlik te'mini umdedir.
2. İbtidaî tahsil mecbûridir.
3. İbtidaî ve talî tahsil yeknesaktır.
4. Tedrisât, millî ve mahallî ihtiyaca ve ameli usûle tevkif olunacaktır.
5. Millî harsın inkişafı için, halk, çocuk edebiyatı tesîsi için azami faaliyet ibraz olunacaktır.
6. Türkçe'yi şarkın ve hassaten İslâm âleminin ilmî dili haline koymak için, elsine-i muhtelifede münteşir muhalledât, her nevi fedakârlığı ihtiyar ile tercüme ve neşreylemek bir vecibe sayılmıştır.

Adliye:

1. Tevhid-i kaza esası kabul edilmiştir. Halkın ihtiyacâtına ve temâyüllerine göre ve muamelatta sür'at ve emniyet temin edebilecek veçhile usûl-i muhâkemat vücûda getirilecektir.
2. Mehakimin istiklâli her türlü halelden ve tesirden suret-i kat'iyede masun bulundurulacaktır. Hükâmın tevkir ve terfihi için en evvel bir kanun-ı mahsus vücûda getirilecektir.

Maliye:

Tekafilin ancak Millet Meclisi reyîyle vaz'ı, âdilâne tarh ve tevzii, bütçede gayr-i müsmir mesarîfın tenkisi ve memleketin menâbi-i tabiiyesinden tamamiyle istifade olunması sağlanacaktır.

İktisat:

Memlekette iktisadî inkişaf hâkimiyet-i miliyeyi tevsik edecek çarelerden biri olarak kabul edilmiştir. Müessesat-ı iktisadiyatımızı himaye, devlet muamelâtına vesatet etmek üzere bir devlet bankası kurulacaktır. Müstakil bir demiryolu siyaseti

ittihâz olunacaktır. Memleketimiz bir ziraat memleketi olarak kabul olunmuştur. Ziraatın terakkisi için ilmî tetkikât icrası ve fennî alet celbi ve halkın bu yolda irşâdı ehemmiyet-i mahsusa ile takip olunacaktır.

Sıhhiye:

Türkiye Devleti'nin siyaset-i dâhiliyesinde teksir-i nüfus meselesi hayatî bir mesele addedilmiştir. Binaenaleyh ilmî tetkikata müstenit memleketin sıhhi bir haritası vücuda getirilecek, sâri hastalıklarda muzır-ı sıhhat olan şeylere karşı mücadele icra olunacaktır. Çocuk vefatına karşı mücadelât-ı sıhhiye en başlıca düşüncemizdir.⁷⁴

İki Grup arasında Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında oldukça hararetli tartışmalar yaşanmıştır. İki grup arasındaki ilk sert ve önemli çatışma Refet Paşa'nın, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istifasında olacaktır. 4 Ocak 1922' de yapılan gizli oturumda, Rauf ve Kara Vâsıf beylerle Refet Paşa askerî durumu eleştirecek, Bakanlar Kurulu Başkanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı'nın ayrılmasını, Bakanlar Kurulu'nun Ankara'da, Başkomutanın cephede bulunmasını isteyeceklerdir. Bu tartışmalardan sonra Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, hastalık gerekçesiyle bakanlıktan istifa edecek, 45 mebus ortak bir önerge ile Refet Paşanın "Meclis Takdirnâmesi ile taltifini" isteyecekler, istek, çoğunlukla kabul edilecek ve fakat Mustafa Kemâl Paşa da hemen Meclis Başkanlığı'na bir tezkere göndererek; Meclis Takdirnâmesi'nin ancak başkomutanlıkça yâni kendisince meydan savaşında bulunanlar için istemesi halinde verilebileceğini, bu sebeble kanuna uygun olmayan meclis kararının sadece Refet Paşa'ya bir "Teşekkür yazısı gönderilmesi" şeklinde yorumlandığını ve bu yoruma göre uygulama yapılacağını bildirecek, tezkerenin okunması sert tepkilere yol açacaktır. Özellikle İkinci Grup üyeleri meclis kararlarını hiç kimsenin değiştirmeye ya da yorumlamaya hakkı olmadığını ve kararın aynen uygulanması gerektiğini ileri sürecek, fakat toplantı başkanı Musa Kazım Efendi, birdenbire "kabul edilmiştir" diyerek tezkere üstündeki görüşmeleri kesecek ve gündeme geçecektir.⁷⁵

⁷⁴ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.213-214.

⁷⁵ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, s.165-166.

Başkomandanlık Kanunu görüşmelerinde de aynı tarzda tartışmalar yaşanmıştır. Cephede durumun kötüye gittiği bir anda Mustafa Kemâl Paşa, meclis yetkilerini kullanma hakkı ve olağanüstü yetkilerle donatılma hakkı tanınmasını istiyordu. Muhafif olan İkinci Grup bunu kabul etmiyor ayrıca Mustafa Kemâl Paşa'nın Başkomutanlığa getirilmesine karşı çıkıyorlardı. 5 Ağustos 1921'e gelindiğinde Türk ordusu cephede ağır yenilgiler almaya başlamış, ilerleyen Yunan harekâtı karşısında meclisin Kayseri'ye taşınması bile gündeme gelmiştir.

İki Grup arasındaki bu çatışmalar 1922 yılında türlü fırsat ve sebeplerle sürüp gidecektir. Meselâ, bazı mebusların iç politika ile ilgili olarak vatan görevine gönderileceklerini bildiren Başkomutanlık tezkereleri okunup da toplantıya başkanlık eden Rauf Bey, "Başkomutanlık kurulmasına dair kanunda verdiğiniz yetkiye dayanılmıştır" deyince, İkinci Grup mebusları itiraza başlayacak, Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, "Meclis'in mahiyeti, vaziyeti, hâkimiyeti nerede kalıyor?" diye bağırarak, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey de "Kanunda böyle bir yetki yoktur" diyecek, bu yüzden tartışmalar olacaktır.⁷⁶

Birinci Grup'la İkinci Grup arasındaki sert tartışmalardan biri de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ile yaşanmıştır. İkinci Grup'un önde gelenlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaldırılmış ve 2 Nisan 1923'te cesedi bulunmuş ve M. Kemâl Paşa'nın muhafız alayından Topal Osman tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştır.⁷⁷

Ali Şükrü Bey'in ortadan kaybolmasından iki gün geçmesi üzerine, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Meclis kürsüsünden şu ünlü konuşmasını yapmıştır:

Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, bîçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kabe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey arayı millet (milletin oyları)! Sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesâtı! Sana da mı taarruz? Arkadaşlar! Efendiler! Asırlardan beri mahkûmiyetle saltanatlara ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşerâtın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin halâsı için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hâkimiyetidir. Hâkimiyeti demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalem o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılın. Tecavüz arkadaşlarımıza değil milletin namusudur. Böyle namussuzlar yaşamamalı. Efendiler, Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hâkim bir milletin mebusu

⁷⁶ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, s.166.

⁷⁷ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 507.

kayboluyor, hükûmet bulamıyor. Allah'tan çok isterim ki, memleketin elim zamanlarında bu hal adi bir suç sonucu zuhur etsin. Ya siyâsî ise efendiler. Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez.⁷⁸

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, 1 Nisan 1923'te Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kendisini feshedip yeni seçimlere karar vermiştir.⁷⁹

Birinci ve İkinci Grup'un ortak aldıkları seçim kararından sonra basında İkinci Grup hakkında değerlendirmeler de başlamıştır. İkinci Grup da kendi fikirlerini 19 Ocak 1923'te yayınlamaya başladıkları Tan Gazetesi'yle duyurmaya çalışmıştır. 5 Nisan tarihli Vatan Gazetesi'nde yer alan yazıda İkinci Grup içinde Kara Vâsıf ve Salâhaddin Beyler gibi değerli vatanperverlerin bulunduğu ve memleket açısından gördükleri hataları samimi olarak tenkit edelim derken yavaş yavaş kin ve infîâle kendilerini kaptırdıkları ve bir kısım azası şahsi emeller besleyen gayri mütecânis bir grup içine karıştıkları belirtilmiştir. Tanin'de İkinci Grup'un resmi bir teşkilâtı mevcut olmamakla birlikte bu grubun hararetli taraftarlarının da faaliyete başladığı yazmaktadır. İkinci Grup'un teşkilâtlanmasına dair olan bir haberde İkinci Grup'un İstanbul'da teşkilâtlanacağı hatta İstanbul'a gelen İkinci Grup mebuslarının bu konuda girişimlerde bulunduğu söylene de İkinci Grup'a ait bir faaliyet vukû bulmadığı belirtilmiştir. Grup mebuslarından Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ile yapılan röportajda İkinci Grup'un seçimler esnasında program yayınlamamasının nedenini ülkenin içinde bulunduğu hal ve hadiseler olarak göstermiştir. Grup olarak herhangi bir namzet ve beyanname neşretmeyeceklerini yalnız kendilerini ve az çok bilinen kanâatlerini milletin takdirine bırakacaklarını söylemiştir. Ayrıca hükûmet ve hükûmetten kuvvet alan kimselerin herhangi bir baskısı olmadığı takdirde intihabâtı kazanacaklarını iddia etmiştir. Yusuf Ziya Bey'in bu iddiasına rağmen nisan ayının ortalarında Birinci Grup'a binlerce kişi aday olabilmek için başvururken, İkinci Grup'a hiçbir taraftan müracaat olmamıştır.⁸⁰

Yapılan seçimlerde İkinci Grup üyeleri milletvekili seçilememişlerdir. Daha sonra da 1926 Atatürk'e İzmir Suikastı dolayısıyla yargılanmışlar, beraat etmişler ve bundan sonra da tarih sahnesinden çekilmişlerdir.⁸¹

⁷⁸ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.507-508.

⁷⁹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 606.

⁸⁰ Mevlüde (Çebi) Bayraktar, "Büyük Millet Meclisi'nde Dağılma Süreci", (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2004), s.129.

⁸¹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 606.

1.4 Salâhaddin Bey'in Hayatı

1.4.1 Askerî Safahat Belgesi'ne Göre Piyade Kurmay Albay Salâhaddin Köseoğlu

27 Kanun-i Evvel 1317 tarihinde Erkân-ı Harbiye Mektebinden Yüzbaşı rütbesiyle neşet etmiştir.

- 05 Şubat 1317 tarihinde Atik 5'inci Orduya tayin edilmiştir.
- 31 Mart 1318 tarihinde Süvari 28'inci Alay, 4'üncü Bölüğüne tayin edilmiştir.
- 19 Şubat 1319 tarihinde Kıdemli Yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir.
- 18 Temmuz 1319 tarihinde Halep'te bulunan 30'uncu Topçu Alayı, 2'nci Bölüğe tayin edilmiştir.
- 14 Haziran 1321 tarihinde Atik 3'üncü Orduya mensup Redif Aydın Fırkası Erkân-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.
- 08 Nisan 1322 tarihinde Dersâadet Mekteb-i Harbiyesi muallim muavinliğine tayin edilmiştir.
- 30 Temmuz 1323 tarihinde Edime, Manastır ve Şam Mekâtip-i Harbiyelerini teftiş etmek maksadıyla müfettiş sıfatıyla tayin edilmiştir.
- 24 Eylül 1323 tarihinde Binbaşı rütbesine terfi etmiştir.
- 08 Kanun-i Evvel 1324 tarihinde 3'üncü Ordu, 121'inci Redif Alayına tayin edilmiştir.
- 27 Kanun-i Sani 1324 tarihinde Atina Sefareti Ataşe Militerliğine tayin edilmiştir.
- 12 Temmuz 1325 tarihinde Petersburg Ataşe Militerliğine tayin edilmiştir.
- 25 Temmuz 1325 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 3'üncü Şubeye tayin edilmiştir.
- 01 Mart 1326 tarihinde Mavzer, Fişek Komisyonu üyeliğine tayin edilmiştir.
- 22 Temmuz 1326 tarihinde Havran Kuvve-i Mürettebe Erkân-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.
- 1327 tarihinde Erkân-ı Harbiye Umumiye 2'nci Şubesine ve bilahare 3'üncü Şubeye tayin edilmiştir.
- 16 Eylül 1328 tarihinde Şark Ordusu Erkân-ı Harbiyesine bilahare 3'üncü Kolordu Erkân-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.

- 06 Teşrin-i Sâni 1328 tarihinde 3'üncü Kolorduda görev yaparken Çatalca Muharebesinde yaralanmıştır.
- 29 Kanun-i Evvel 1329 tarihinde Mekteb-i Harbiye muallimliğine tayin edilmiştir.
- 17 Şubat 1329 tarihinde Mekteb-i Harbiye Müdür Muavinliğine tayin edilmiştir.
- 21 Temmuz 1330 tarihinde 1'nci Ordu Menzil Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 16 Teşrin-i Sani 1330 tarihinde Yarbay rütbesine terfi etmiştir.
- 26 Kanun-i Sani 1330 tarihinde 2'nci Kolordu Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 26 Mayıs 1331 tarihinde Cenub Grubu Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 12 Temmuz 1331 tarihinde 10'uncu Fırka'ya tayin edilmiştir.
- 25 Ağustos 1332 tarihinde 5'inci Kafkas Fırkasına tayin edilmiştir.
- 30 Haziran 1334 tarihinde 4'üncü Kolorduya tayin edilmiştir.
- 01 Teşrin-i Sani 1334 tarihinde Menzil Müfettiş Umumiliğine tayin edilmiştir.
- 12 Kanun-i Sani 1335 tarihinde Harbiye Dairesi Riyasetine tayin edilmiştir.
- 13 Temmuz 1335 tarihinde 3'üncü Kolorduya tayin edilmiştir.
- 1336-1339 tarihleri arasında 1'inci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mersin Mebusluğu yapmıştır.
- 20 Eylül 1339 tarihinde, Balkan Harbi esnasında aldığı yaradan dolayı 6'ncı dereceden malulen emekli olmuştur.

Katıldığı Savaşlar

Balkan Harbi (03 Ekim 1328-16 Eylül 1329)

Birinci Dünya Harbi (16 Ekim 1330-31 Ekim 1334)

İstiklâl Harbi (25 Temmuz 1335-23 Ağustos 1339)

Aldığı Madalyalar

2'nci Dereceden Kılıçlı Mecidi Nişanı, 1.Sınıf Demir Salıp Nişanı, 2'nci Sınıf Demir Salıp Nişanı, Muharebe Gümüş Liyâkat Madalyası, Muharebe Altın Liyakat Madalyası, Harp Madalyası, Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası.⁸²

1.4.2 Salâhaddin Bey'in Hayatı

1882 (1298) yılında İstanbul'da doğdu. Ahmet Vehbi Bey'in oğludur. Annesinin adı Ayşe Sıdika'dır. Çolak Salâhaddin de denir. İlk ve orta öğrenimini Nur-u Osmaniye ve Numune-i Terakki İbtidâi Mektepleri ve Kuleli Askerî İdadisinde tamamladıktan sonra 13 Mart 1896'da Harbiye Mektebi'ne girdi. 1 Ocak 1898'de Piyade Teğmen rütbesiyle mezun olarak Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) sınıfına ayrıldı. Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harb Akademisi)'nde öğrenimde iken 1 Ocak 1899'da Üsteğmen oldu. 9 Ocak 1902'de Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle mektebi bitirerek 52. Ordu emrine verildi. Beyrut'ta 28. Süvari, Mersin'de 38. Piyade ve Halep'te 30. Sahra Topçu Alaylarında görevlendirildi. 9 Mart 1904'te Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı)'lığa yükseltildi. 1904-1911 yılları arasında 5. Kolordu Kurmayı'nda, Aydın Redif Fırkası'nda, Harbiye Mektebi Öğretmen Yardımcılığı'nda görev yaptı. 7 Ekim 1907'de Binbaşı olarak Serez 121. Redif Alayı Komutanlığı'na, 10 Şubat 1908'de Atina Elçiliği Askerî Ataşeliği'nde, 7 Ağustos 1909'da Genelkurmay 3. Şubede, 4 Ağustos 1910'da Havran Mürettep Kuvvetler Kurmayı'nda ve tekrar Genelkurmay'da bulundu. Balkan Savaşı Seferberliği'nde 29 Eylül 1912'de Şark Ordusu Kurmaylığı'na atandı. Sonradan nakledildiği 3. Kolordu Kurmaylığı'nda görevli iken katıldığı Çatalca Muharebesi'nde kolundan yaralanarak önce İstanbul'da tedavi edildi. 27 Nisan 1913'te Almanya'ya gönderilerek Wiesbaden Kaplıcalarında tedavi gördü. Balkan Savaşı'nda gösterdiği yararlılıktan dolayı iki yıl kıdem zammı aldı. 11 Ocak 1914'te Harbiye Mektebi Öğretmenliğine getirildi. 1 Mart 1914'te Müdür Yardımcısı oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda 3 Ağustos 1914'te 1. Ordu Menzil Müfettişliği Kurmay Başkanlığı'na tayin edildi. 29 Kasım 1914'te Yarbaylığa yükseltildi. Savaş boyunca 2. Kolordu Kurmay

⁸² Bu belge Piyade Kurmay Albay Hüseyin Salâhaddin KÖSEOĞLU'na ait MSB Arşiv Müdürlüğünde bulunan "Subay Şahsi Dosyası ve Emeklilik İşlem Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir. 10 Nisan 2014

Başkanı, Cenup Grubu Kurmay Başkanı, 10. Fırka, 5. Kafkas Fırkası Komutanı, 13 Aralık 1915'te Albaylığa yükseltilerek 2. Kafkas Kolordu Komutan Vekili ve Komutanı, 4. Kolordu Komutanı olarak görev yaptı. Kafkas Muharebelerinde gösterdiği yararlılıktan dolayı Altın Muharebe Liyakat Madalyası ve Alman Savaş Madalyası'yla ödüllendirildi.

Savaş sonu 1 Kasım 1918'de Menzil Genel Müfettişliğine, 12 Ocak 1919'da Harbiye Dairesi Başkanlığına, 13 Temmuz 1919'da Sivas'taki 3. Kolordu Komutanlığına atandı. Bu sıfatla Sivas Kongresi'nde bulundu. Sivas Kongresi'nin güvenlik içerisinde toplanması için gerekli tedbirleri de almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Dönem için yapılan seçimlerde Mersin'den Milletvekili oldu. 15 Mayıs 1920 tarihinde mazbatasını onaylanmıştır. Görevinden ayrılmaması nedeniyle ancak 8 Aralık 1920'de Meclise katılabildi. Bu arada "Kuvayı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcı ve teşvikçilerinden olduğu" iddiasıyla İstanbul 1. Örfi Divan-ı Harbi'nce ölüm cezasına mahkûmiyetine dair verilen karar, 25 Haziran 1920'de Padişah Vahdettin tarafından onaylandı. Mecliste Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Bütçe ve Sayıştay komisyonlarında çalıştı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubu'nun kurulmasında muhalefetteki İkinci Grup'ta yer aldı. Mecliste her vesile ile söz alarak hükûmete eleştirilerde bulundu. Dönem içinde 64'ü gizli oturumlarda olmak üzere, kürsüde 190 konuşma yaptı. 2 soru önergesi verdi. Yaptığı 4 kanun önerisinden, Millî Müdafaa Bütçesinin Acil İhtiyaçlar için iki milyon lira avans verilmesi ve arkadaşları ile birlikte verdiği Kd. Yüzbaşı ve altındaki subaylarla memurlara giyecek ve Teçhizat Bedeli verilmesi hakkındakiler, 30 Ocak 1922 tarih ve 188 ve 14 Mart 1922 tarih ve 205 Sayılı Kanunlar olarak kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Birinci Dönem mebuslarına verilen yeşil şeritli İstiklâl Madalyası'ndan yoksun bırakıldı.

Milletvekilliği bu dönemde sona erince İstanbul'a yerleşti. 20 Eylül 1923'te Kolordu Kumandanlığında görevlendirilmesi mümkün olamayacağı gerekçesiyle askerlikten emekliye ayrıldı ve ticaretle meşgul olmaya başladı. 14 Haziran 1926'da meydana çıkarılan Atatürk'e suikast girişimi olayı ile ilgisi görülerek tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesinde yapılan yargılaması sonunda 26 Ağustos 1926'da beraatine karar verilerek serbest bırakıldı. 1 Ağustos 1928'de İstanbul Elektrik Şirketine memur olarak girdi. 1 Ocak 1930'da İETT'de Baş Puantör oldu. 25 Ağustos 1934'te İşletmenin

Kontrol Dairesi Kalem Amirliğine getirildi. 1 Temmuz 1938’de Teftiş Dairesi Başkan Yardımcısı olarak görevlendirildi. 20 Temmuz 1939’da Teftiş ve Murakabe Dairesi Başkanlığına yükseltildi. İnönü’nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra Salâhaddin Köseoğlu’na Milli Reasürans şirketinde idare hey’eti üyeliği verildi. Ayrıca Necip Fazıl Kısakürek’in çıkardığı “Büyük Doğu” Dergisine millî mücadele anılarını yazdı. 14 Temmuz 1946’da yaş sınırından emekli oldu. 6 Ekim 1949’da öldü. Evli olup bir çocuk babası idi.⁸³

⁸³ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt 3, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No: 4, 1994, s. 779-781. ; Ahmet Demirel, **İlk Meclis’in Vekilleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.258. **TBMM Arşivi Tercüme-i Hal Kâğıdı**, Dosya No: 349. ; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, s.88.; Ahmet Demirel, **Elektriğin Hayat Verdiği Albay**, Taraf Gazetesi, 15 Haziran 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

MECLİS EGEMENLİĞİ VE YETKİLERİ KONUSUNDAKİ HASSASİYETLERİ

2.1 Meclis Egemenliği Konusundaki Görüşleri

Mersin'den milletvekili seçilen Salâhaddin Bey, mazbatasını 15 Mayıs 1920 tarihinde almıştır.⁸⁴ 3. Kolordu Komutanlığı'ndan ayrılamadığı için Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 8 Aralık 1920 tarihinde katılabiştir. 23 Nisan 1920 tarihinde başlayıp, 16 Nisan 1923 tarihine kadar devam eden Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dört yasama döneminde de görev almıştır. Dört yasama döneminde 553 birleşim gerçekleşmiştir.⁸⁵ Salâhaddin Bey'in, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde ilk defa 20 Ocak 1921 tarihinde söz aldığını görüyoruz. O tarihe kadar Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarında adı geçmiyor.⁸⁶

Salâhaddin Bey'in Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerinde en dikkati çeken nokta, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuku konusundaki hassâsiyetidir. Bu konuyu demokratik bir hak olarak görmüş, meclis görüşmelerinde özellikle bu konularda görüşlerini açıklıkla ifade etmiştir. Bunun yanında malî ve askerî eğitim, sağlık, bayındırlık vb. gibi konularda da görüşlerini sık sık ifade etmiştir. Sadece görüşlerini ifade etmemiş, bu konularda önerge de vermiştir. Ayrıca çeşitli komisyonlarda da görev almıştır.

Salâhaddin Bey, yaklaşık üç yıl görev aldığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 127 defa söz almış, 14 defa önerge vermiş, 4 defa da teklif sunmuştur.⁸⁷ Yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faal mebuslarından biridir.

Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştır. Birinci Grup ile İkinci Grup arasında bazı konularda görüş

⁸⁴ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.99.

⁸⁵ E.Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kaynakları**, Ankara: Berikan Yayınları, 2013, s.90

⁸⁶ 20.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 7, s.336.

⁸⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre I, C.I - XXVII, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası; Fahri Çoker'in **Türk Palamento Tarihi** adlı eserde 64'ü gizli olmak 190 konuşma, 4 kanun önerisi, 2 soru önergesi verdiği bilgisi vardır. (s.779-781)

ayrılıkları ve çatışmalar vardı. Bu çatışma konuları şu şekilde ifade edilebilir. Meclis üstünlüğü, hey'et-i vekilenin görev ve sorumlulukları, vekil seçimlerinde meclis başkanınca aday gösterilme, meclis başkanlık divanının tarafsızlığı, temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlar, Başkumandanlık Kanunu'yla başkumandana verilen olağanüstü yetkiler, istiklâl mahkemeleri.⁸⁸ Bu başlıkların İkinci Grup'un programıyla da paralel olduğu söylenebilir.⁸⁹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en önemli özelliklerinden biri çoğulcu yapısıdır. Çok farklı fikirlerin ve grupların olduğu bir meclistir. Samet Ağaoğlu, "Kuva-i Milliye Ruhu" adlı eserinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idareyi kontrol etmesini Kuva-i Milliye ruhunun muhteşem bir tecellisi olarak saymaktadır. Yine aynı eserde, meclisin hak ve hukukunu koruması şu şekilde ifade edilmiştir:

Millî iradeyi mutlak şekilde temsil etmekte bulunan Meclis bu temsilin kanunun ölü bir maddesi haline düşmesi ihtimaline karşı daima dikkatli davranmış ve en büyük asabiyeti kendi hak ve salâhiyetlerine tecavüz addettiği hareketlerde göstermiştir. Büyük Meclis'in zabıtları bu dikkat ve itinasının sonsuz misalleri ile doludur.⁹⁰

İkinci Grup'ta yer alan mebuslar kanunla yasama ve yürütme yetkisiyle donatılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, uygulamada zaman zaman devre dışında bırakılmasını ve görev ve sorumlulukları bir kanunla açıkça belirlenmemiş olan Hey'et-i Vekile'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bilgisi dışında bazı uygulamalar yapmasını, Meclis'in üstünlüğü ilkesinin ihlali olarak değerlendirmişlerdir.⁹¹

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclis çalışmalarında Salâhaddin Bey'in de en hassas olduğu konuların başında meclis hukuku ve üstünlüğü olmuştur. Bu yönüyle baktığımızda demokratik hassasiyetinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları Salâhaddin Bey'in bu konudaki hassasiyetlerinin misalleriyle doludur.

27 Ocak 1921'de Sadrazam Tevfik Paşa, İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı Hükûmeti'nden, Londra'da toplanacak konferans için delege istediğini ve bu delegeler arasında Ankara temsilcisinin de bulunmasını şart koştuklarına dair bir telgrafi Mustafa

⁸⁸ Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, s.117-125.

⁸⁹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.233.

⁹⁰ Ağaoğlu, **Kuvayı Milliye Ruhu**, s.198, 212.

⁹¹ Demirel, **İlk Meclis'in Vekilleri**, s.117.

Kemâl Paşa'ya yollamıştır. Mustafa Kemâl Paşa bu telgrafa karşılık 28 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millî iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderine el koyan tek meşru güç olduğunu; davetin doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yapılması gerektiğini bir telgraf ile bildirmiştir.⁹² Bu şekilde karşılıklı telgraflar sürerken, durum 29 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine getirilmiştir. Burada Mustafa Kemâl Paşa Tefvik Paşa ile karşılıklı çekilen telgraflar hakkında mebuslara bilgi vermiştir.⁹³ Mustafa Kemâl Paşa 30 Ocak 1921'de Tefvik Paşa'ya anayasa metnini göndermiş ve hiç kimsenin meclisin koyduğu esaslar dışında hiçbir meseleyi halletmeye yetkili olmadığını, Meclis Başkanlığı'yla başlayan haberleşmenin takibini Hey'et-i Vekile'ye bıraktığını bildirmiştir.⁹⁴

Mustafa Kemâl Paşa 31 Ocak 1921'de konuyla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açıklamada İstanbul'la haberleşmeyi, Hey'et-i Vekile'ye devrettiğini söylemiştir. Bunun üzerine muhalif mebuslar, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu konuda tek yetkili makam olduğunu belirterek, Hey'et-i Vekile'nin Meclis'e haber vermeden İstanbul'la haberleşmesini şiddetle eleştirmiştir.⁹⁵

Bu konuda 15 mebus; Hey'et-i Vekile'nin, devlet ve milletin hayatı varlığıyla ilgili meseleleri halletmeye çalışması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yürütme gücüyle çelişeceğinden, ayrıca Hey'et-i Vekile'ye böyle büyük bir sorumluluk verilemeyeceğinden, Londra'ya bir delegeler kurulu gönderilmesi konusunda İstanbul ile yapılan haberleşmelerin sonradan Genel Kurulun onayına sunulmak üzere önce özel komisyonda görüşülüp, karara bağlanması ve bunun Hey'et-i Vekile'ye duyurulmasını isteyen bir tahrir vermişlerdir. Tahrir veren mebuslar arasında Salâhaddin Bey de vardı.⁹⁶

Bu gelişmelerin ardından Mustafa Kemâl'in Meclis içerisinde hafiye olduğuna dair ifadeleri üzerine Salâhaddin Bey'le Mustafa Kemâl arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Salâhaddin Bey:

Efendiler; bu tahrir vaziülümza olan (imza atan) zevât bir hisse tebaiyet etmiştir. Doğru veya yanlış, yanlış ta olabilir. Bu tahrir vaziülümza olanlar şunu

⁹² Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, s. 554-556.

⁹³ 29.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 7, s. 410-415.

⁹⁴ Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, s. 561-563.

⁹⁵ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s. 22-27.

⁹⁶ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s. 26-27.

düşünmek istemişler ki- ben başkalarını bilmiyorum- şahsen şunu düşündüm ki: Şu Meclisin devam ve bekasını icap ettiren mesailin en mühimi bugün mevzu olmaktadır ve bugün yine çalışılıyor.

Mustafa Kemâl'in, "Çoktan mevzudur. Yeni vazolunmuyor. Gayrikabili tebeddül ve tezelzöldür. Binâenaleyh yeni esaslar vazedecek değiliz. Bu Meclis'in temeli gayet sağlamdır." cevabına karşı Salâhaddin Bey, "Hiçbir manalı söz söylemek istemiyorum. Gayet açık söylüyorum. Efendiler; ben bu memleketin 42 yaşına gelmiş, nüfûz ve haysiyetiyle yaşamış bir adamıyım. Kimseye dahletmek istediğim yoktur." diye cevap vermiştir. Çorum Mebusu Ferit Bey'in, "Bunu söylemeğe de lüzum ve mana yoktur. Herkes namusunu kıymetli bilir. Size karşı söyleyen yok" ve Çorum Mebusu Fuat Bey'in "Size tecavüz edilmemiştir. İtiraz edilmiştir." ifadelerine karşı Salâhaddin Bey, "Tecavüz edilmiştir efendim. Vaziülümza olanlar meyanında hafiye vardır denilmiştir" diye cevap vermiştir. Salâhaddin Bey, daha sonra Meclis içerisinde hafiye varsa bunların tecrit edilmesini, Meclis'in söz söylemek için açıldığını ve hükûmetinde gizli ya da açık toplantılarda bunu yapabileceğini, Meclis'i muhatap kabul etmiyorsa Meclis'e gerek olmadığını, Meclis'te bir fenalık varsa bunun temizlenmesinin hem Meclis Başkanlığı'na; bilhassa da Hey'et-i Vekile'ye ait bir görev olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷ Salâhaddin Bey, Çorum Mebusu Ferit Bey'in, "Meclis, Hey'et-i Vekile muhtardır diye karar vermiştir ve buna mümasil bir vaka geçmiştir. Ermeni sulhunda böyle oldu. Meclis müttefikân bu işin tesviyesini hükûmete tevdi etti. Siz en buhranlı zamanlarda mesele çıkarmak istiyorsunuz" şeklindeki cevabına şu şekilde karşılık vermiştir:

Rica ederim; buhranlı zaman dediniz! Fakat bu Meclis herkesin içtihadını söylemesi için açılmış ise, bu kürsüde herkes içtihadını söyler. Biz de onun için geldik. Yok, eğer böyle değilse, kapıyı kapar, çıkar gideriz. Onun rica ederim. Birbirimizi muatebe etmeyelim, fena görmeyelim, birbirimize suiniyet göstermeyelim. İçimizde fenalık eden varsa ise çıkarırız, temizleriz ve bunu hepimiz rica ederiz. Bendeniz de bu kâğıda bir hakkı istemek için vaz-ı imza ettim ve hala hakka kailim. O imzalar meyanında hafiye sıfatında bulunan insanları hükûmetin tespit edeceği şekilde, fakat biran evvel temizlenmesi lazımdır. Bunu her namuslu zatın talep etmesi hakkıdır, talebim budur ve bu bapta bir takrir veriyorum. Müsaade buyurursanız okuyalım. Kimsenin Hükûmetten veya şundan bundan istediği yoktur, herkesin istediği hakkıdır ve bu hakkın istenmesi

⁹⁷ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.27.

Tebeddül: Değişme , Tezelzül : Sarsılma

müzakereye konması ve hukukun meydana konması faide ise bu faideyi ben talep ediyorum. Bundan bugün bahsetmeyin diyorsunuz, eğer bunun bugün mahzuru, mazarrâtı var ise yarın bahsetmek üzere söylemek hakkımı muhafaza ederim. İşte mesele budur. Madem ki Hükûmet herhangi bir müzakeratı bir neticeye isal edecek, evvelce Meclis-i Âli'nin fikrini istimzaç ederse bu, doğru bir harekettir. Meclis'in hakkını talep etmesi günah mıdır efendiler? Niçin birbirimizi ittiham edelim? İtidale gelmeliyiz. Allah göstermesin. Eğer içimizde öyle bir adam var ise Allah ve kanun onları temizlesin. (Amin sesleri, kahrolsun sesleri). Bunun mucib-i heyecan olmasına taaccüp ediyorum. Bir daha bu Meclis'te bir yere imzama atamıyacağım, korkuyorum. Bu doğru değil, encümen teklifi meselesi bence haiz-i ehemmiyet bir mesele değildir Beyefendi.⁹⁸

Salâhaddin Bey, daha sonra “Meclis azası arasında hafiyeye bulunduğu dair Mustafa Kemâl Paşa tarafından vuku bulan beyanâttan dolayı bu meselenin biran evvel tahkik edilmesine ve azanın serbesti kelamının ihlal edilmesine dair” tahrir vermiştir. Bu tahrirde Meclis içerisinde hafiyelik yapan şahısların tespit edilmesi, bu tehdidin ortadan kaldırılması ve mebusların fikirlerini serbestçe ifade edebilmesi yer alıyordu. Meclis Başkanı'nın mebusların fikirlerini serbestçe ifade edebildiklerini Meclis'te böyle bir sıkıntının olmadığı şeklindeki cevabına Salâhaddin Bey, şu şekilde karşılık veriyor:

Bendenizin korktuğum efendiler, içimizde fena adam varsa çıksın ve bize söylenemeyecek söz kalmasın. Yani samimi olarak her şeyi anlayalım. Başka hiçbir şey yoktur. Zannederim Meclis bundan bir yabancılık hisseder. Yoksa Riyaset-i Aliye vazifesini istimal ediyor veya edemiyor, söz söyleniyor, söylenmiyor, katiyen bunu düşünmedim. Yani bizim herhangi bir mesele hakkında bir insanın fikrine zihnine gelen şüphenin veya akla gelen bir arzunun memleket ve millete nafi olması, serbestinin bu Meclis'te mevcut olması ile kaimdir. İçimizde hiç kimse birbirinden şüphe etmemeli. Fikrim budur.⁹⁹

Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemâl, şu şekilde cevap vermiştir:

Efendim Salâhaddin Beyefendi Meclis'in bidayeti teşekkülünden bu ana kadar rüfeka-yı saireye iştiraken bulunmadıklarından birçok noktaları henüz tamamen ihata etmemiş olduklarını kabul etmek isterim. Henüz yakın bir zamanda içimizde bulunuyorlar. Salâhaddin Beyefendiyi böyle daima tereddüt çıkaracak tarzda kanâate sevkeden ikinci bir kanâatta olabilir. Çünkü Salâhaddin Beyefendi bu mahiyette bir Meclis'in bu memleket için billüzum olduğu kanâati iptidaiyesinde bulunuyorlardı. Mevcut olan Hey'eti Temsiliye'nin bu mesele için kâfi gelebileceği ve bu suretle iktifa edilmesi fikrinde idiler ve bu kanâatı muhafaza etmekte bulunduğu için bugün bu Meclis'in mahiyetini idrak edememektedir. Bu husustan dolayı kendisini mazur görürüm.

⁹⁸ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.28.

⁹⁹ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.31.

Üçüncü bir sebep te; Salâhaddin Beyefendiyi yanlış mutalaata, yanlış muhakemata, yanlış netayice sevkedebilir. O da kendi zihniyeti itibariyledir. Malûmu alınız Salâhaddin Bey bu Meclis'in içine gelirken, bu milletin sinesine girerken İngiliz sefarethanesinden geçerek İngiliz torpidosuna binmiştir.

Salâhaddin Bey, ” Evet İngiliz torpidosuyla geldim ” diye cevap veriyor¹⁰⁰.
Mustafa Kemâl konuşmasının devamında şunları ifade ediyor:

Ve ilk yaptığı şey, vazife-i milliye ve vataniyesiyle meşgul olan bir arkadaşı yerinden oynatmak ve yerine geçmek olmuştur. Binaenaleyh kendileri haddi zatında fena bir adamdır demek istemiyorum, ancak bu zihniyetlerle içimize geldiği için bazı vaziyetimizi bu suretle görmektedir. Binaenaleyh aynı suretle muhakeme etmekte beraber olamayız.

Sözlerine Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap veriyor.

Efendiler; Paşa hazretlerinin bendenizin bütün tereddütlerimi bu zihniyete atfetmelerini mazur görürüm. Çok teessüf ediyorum ki efendiler; şahsım için söz söyleniyor. Allah bugünü gösterdi. Esef ederim. Benim mevcudiyetim hiçtir. Sıfırdır. Fakat tezahür etmek lazım gelen şeyler var. Evet, ben İngiliz sefaretinin hazırladığı bir torpido çekerle Samsun'a geldim. Beni gönderen Harbiye Nezareti'nde isimlerini söylemek istemediğim zevât-ı aliyedir. Beni bu maksad-ı aliyenin temini husûlü için, o zaman Hükûmetle Anadolu arasında mevcut olan uçurumu ıslah için ve müsait ve mutedil bir vaziyette mesele-i milliyenin halli için göndermişlerdir. Paşa hazretleri bunu bilmez değillerdir. Fakat benim şahsıma bir leke kondurmak istiyorlarsa serbesttirler. Ben hiçbir kimsenin karşısında istiaze etmiyeceğim. Fakat rica ederim. Ne için benim şahsıma leke sürülmek isteniyor? Sonra; Hey'et-i Temsiliye arzu ediyor ve Meclis'i arzu etmiyor dediler. Allah'tan korkmalı. Ben Allahtan istiaze ederim, Allah'tan korkarım efendiler. Bir Hey'et-i Temsiliye'nin vücuduyla bu memleketin idaresi kabil olacak ve memleketin, milletin bir Meclis-i Âlisine razı olmayacak kadar basit zihniyetli bir insanı ben tasavvur etmiyorum ki şu Meclis'te bulunsun...

¹⁰⁰ Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükûmetinden aldığı ordu komutanlığı ile Anadolu'ya gelirken Albay Refet Bey'i de, Sivas'daki 3. Kolordunun komutanı olarak beraberinde getirmişti. İstanbul'la arası açılıp komutanlıktan azledilince ve tüm anlamıyla askerlik mesleğinden istifa edip ayrılınca Sivas'daki 3. Kolordu Komutanlığına da, Refet Bey'in yerine, Albay Salâhaddin Bey gönderilmişti. Hükûmet emriyle gönderildiği için de bir İngiliz torpidosu ile gelmiş olmasına rağmen millîci idi. Nitekim Sivas'a gidince Refet Bey ile görüşüp anlaşmış ve bu anlaşma gereğince Kolordu Komutanlığını devralmış, Refet Bey de, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafda, Salâhaddin Bey'in kendisi gibi millîci olduğunu ve bu sebeple Kolordu Komutanlığını teslim ettiğini bildirmişti. Bundan sonra, Salâhaddin Bey, hiç ayrılmaksızın Mustafa Kemal Paşa'nın yolundan gitmiş, Sivas Kongresinin yapılmasını sağlamıştı. En zor zamanlarda bile öteki komutanlar İstanbul'u tanımak isterlerken, Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılmamıştı. Ne var ki, Salâhaddin Bey, düşüncelerini olduğu gibi söyleyen bir insandı ve meselâ Mustafa Kemal Paşa'nın, kuracağı meclise (Kurucu Meclis) adının verilmesine taraftar olmamıştı. (Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s.104,105)

Sözlerine Mustafa Kemâl Paşa, “Mutalâatınızı muhtevi raporunuz mevcuttur.” diye cevap veriyor. Bu sözlere Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap veriyor:

Mutalâatımı pek güzel okuyabilirsiniz, âşikârdır. Hey’et-i Temsiliye geçen sene Sivas’ta çalıştığı zaman benim söylediğim sözler mukayyettir. Rica ederim. Meclis-i Âli’nin bir şubesine veriniz, tetkik etsinler. Efkâr ve mutalâatım, bir Meclis-i Millî’nin teşkiline muâırz olduğumu tazammun ediyorsa bugün beni bu Meclis içinde çalıştıran, beni bu Meclis’e iltihak ettiren Zat-ı Devletleridir. Rica ederim. Bana mebus olmaklığım teklif edildiği zaman işim çok dedim. Rica ederim burada her söz söylemek isteyenler böyle lekelenirse bu Meclis içerisinde oturmayalım. Burası milletin evi ise pekâlâ, rica ederim serbest olalım. Bu nedir? Ayıptır. Allahtan istiaze ederim, maksadım tariz değildir. Lakin nedir bu haller? Anlamıyorum. Herhangi bir mesele için bir arkadaş bir sual sorsa alınca bir damga vuruluyor ve üzerine bir çamur atmak için bir tertip görüyorum. Allah’tan korkalım, Allah’tan. Nedir bu haller? Ben bir şey anlamıyorum. Nasıl olur ki, bir Meclis-i Millî’nin vücuduna ben muâırz olayım? Efendiler, Hey’et-i Temsiliye için şahsen ve kalben o zamandan bu vakte kadar ve burada ordu mıntikasında âsâyişin husûlü için çalıştım. Benim mesaimi şahsen söylemek istemiyorum. Dört livanın mebusları bunu bilirler. Niçin beni itham ediyorlar? Hükûmet bunu pekâlâ biliyor. Ne oluyor bilmiyorum? Efendiler, ben itham olunabilirim, bütün insanlar gibi benim de nekayisim olabilir. Ben isbat-ı kemâl için buraya çıkmıyorum. Ben kimsenin şahsına tariz etmiyorum. Benim şahsiyetim hakkında niçin tariz olunuyor? Bilmiyorum. Meclis-i Âlinizde istiaze ederek söylüyorum. Tereddüdüm olursa, zihnimde anlamadığım nikat olursa, rica ederim, şüphe etmiyeyim mi? Benim zihnim vardır. Bu, işleyecektir. Bunu kabul buyurunuz. Burası Meclis-i Âli’dir ve burası birinin evi değildir. Hepimizin evidir. Suâl budur. Efendiler; burası hepimizin evi olduğuna göre şerefimize haysiyetimize ilişmeyiniz, rica ederim, birbirimizin haysiyetine ilişmeyelim. Bunu reddederim.¹⁰¹

Yaşanan bu tartışmalar sonucunda meclis denetimi isteyen mebusların baskıları başarıya ulaşmış, Hey’et-i Vekile gelişmeleri sürekli Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki olaylar, bu görüşmelerin etkilerinin oldukça derin izler bıraktığını, meclis - hükûmet ilişkileri üzerinde başlayıp kişilikleri yıpratmaya kadar varan bu sert ve kinci tartışmanın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde doğacak muhalefetin kaynaklarından biri olduğunu gösterecektir.¹⁰²

Adliye Encümeni tarafından “Teslim olacak eşkiyalar hakkında takibin ertelenmesine” dair kanunun görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, hükûmetin tecil-i takibat altında böyle bir şey yapmasının doğru olmadığını, böyle hainleri beslemenin doğru olmadığını, af kanununa göre af ve tecilin Meclis’in görevi olduğunu,

¹⁰¹ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.31-32.

¹⁰² Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 106.

Kanun-i Esasi'nin yedinci maddesinde de af yetkisinin Meclis'te olduğunu ve bu yetkinin Hey'et-i Vekile'ye vermenin ne gibi fenalıklara sebebiyet verebileceğini, buna Meclis'in izin vermemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³

Üçüncü içtima senesinin başlangıcında söz alan Salâhaddin Bey, usûl hakkında konuşmak istediğini belirtmiş, Meclis Başkanı'nın söz vermesi üzerine, Meclis'in üçüncü millî senesine başladığını, bu senenin önceki seneden daha iyi bir sene olması düşüncesinin hakları olduğunu ifade etmiş, Meclis celselerinde, gelecek celselerde gündeme alınacak maddelerin Meclis'e sunulmasıyla Meclis'ten, Hey'et-i Umumiye'ce okunması ve mütalaası istenenlerin takdim edilerek düzenli bir şekilde zabta geçirilerek müzakere edilmesini istemiştir.¹⁰⁴

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'le arkadaşlarının “ Bir Tanzim Encümeni Kurulmasına Dair Kanun Teklifi ve Lâyiha Encümeni Mazbatası ” dolayısıyla yapılan görüşmelerde kanun teklifinin Layiha Encümeni tarafından reddedildiği ifade edilmiş ve bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bazı tartışmalar yaşanmıştır. Teklifi veren Bolu Mebusu Hilmi Bey, kendisinin verdiği teklifle layihaların acil olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrılması ve acil olanın öne konulması olduğunu ifade etmiştir. Bu sırada söz alan Salâhaddin Bey, Hilmi Beyefendi'nin verdiği teklifi kapsamı ve esası konusunda tereddüdü olduğunu, ancak üzerinde durdukları noktanın önemli olduğunu, meclisin encümen başkanlarından oluşan veya mazbata muharrirlerinden oluşan bir encümen başkanlığının bulunması gerektiğini ve meclis rûznamesini de o encümenin yazması gerektiğini ve layihanın düzeltilip, değiştirilerek görüşülmesini önerdiğini ifade etmiştir. Layihanın reddi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir.¹⁰⁵

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin daha verimli çalışması konusunda hassas olan Salâhattin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan günlük görüşmelerin düzenlenmesi ve encümenlerin toplanmaları için ayrı bir bina hazırlanması konusunun görüşülmesi sırasında söz almış, Meclis-i Âliye hürmetin Meclis-i Âli'nin hukukunu kabul etmek olduğunu, fakat bunu yeterince göremediğini, fakat asıl konuşacağı konunun bu olmadığını, Meclis'in baskın yeri olmaktan çıkarılmasını, Meclis'in gündemi konusunda önceden aza-yı kiramın bilgi sahibi olmasını, bu şekilde fikrî bir hazırlıkla Meclis'e gelineceğini ve bu şekilde millete daha

¹⁰³ 19.01.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, , s.634-642.

¹⁰⁴ 02.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.28.

¹⁰⁵ 18.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.24-28.

faydalı olunacağını, aksi takdirde daha önemsiz gündemlerle Meclis'in zaman kaybedeceğini, maddi olarak da kayıplara uğrayacağını, kendisinin önerisinin encümen reislerinden oluşan bir hey'etin, Meclis'in gelecek gündemi konusunda fikrini söylemesinin doğru olacağı kanâatinde olduğunu ifade etmiştir. Konuşmasına devamlı, Meclis'in yeterli gelmediğini, bu şekilde Meclis'in çalışmasının mümkün olmadığını, bunun Meclis'e hürmetsizlik olduğunu ve kendilerine yer lazım geldiğini ifade etmiştir. Daha sonra Salâhaddin Bey, "Badema her içtima nihayetinde içtimai âtide Meclis-i Âliye arz olunacak ruznamei müzakeratın Hey'et-i Umumiye kararına arz edilerek tesbit edilmesi hususunun Meclis-i Âlice tasvip ve usûl ittihaz buyurulmasını teklif ederim." içerikli önerisini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur.¹⁰⁶ Fakat öneri ertelenmiştir.

Meclis'in yetki ve hâkimiyeti konusunda hassas olan Salâhaddin Bey, iki mebusun askere alma dairesini kontrol için görevlendirildiklerine dair başkumandanlık tezkeresi üzerine söz almış, "Meclisin söz söylemek hakkı yok mu? O halde hâkimiyet kimdedir? Size soruyorum. Meclisin salâhiyet, vaziyeti ve hâkimiyeti nerede kalıyor?" diyerek itiraz etmiştir.¹⁰⁷

Salâhaddin Bey, 28 Şubat 1922 tarihli Meclis görüşmelerinde konuyu tekrar gündeme getirmiş, Meclis'in bir sonraki celsede hangi konuları müzakere edeceğinin belli olması gerektiğini, şimdi gündemi bilmeden geldiklerini, başkanlık makamından bunun uygulanmasını istediğini, bir gün önceden gelecek celsede neyin müzakere edileceğinin bilinmesi gerektiğini, bunu rica ettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸

Burdur Mebusu Ali Ulvi Beyin emekliliğine dair tahrir sırasında gündem dışı söz alan Salâhaddin Bey, aynı konuyu gündeme getirmiş, Meclis'in millî hâkimiyetine zarar verildiğini, milletin hâkimiyetinin Meclis'te tecelli etmesi gerektiğini, memleketin şurasında burasında meydana gelen olaylar için gönderilecek zevatın isimlerinin önce Meclis'e gelmesi gerektiğini, kabulünde Meclis'in kararına göre olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹

Şer'îye ve İktisat Vekillerinin seçimi dolayısıyla usûl hakkında söz alan Salâhaddin Bey, Ser'îye Vekâletinin önemli bir makam olduğunu, şu anki seçimi müşkil

¹⁰⁶ 02.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.43-45.

¹⁰⁷ 06.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.74.

¹⁰⁸ 04.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.517-519.

¹⁰⁹ 06.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.74, 98-99.

gördüğünü, bu konuya özen gösterilmesi gerektiğini, iki adayın çekildiğini, bir adayın kaldığını, bu sebeple durumun zorlaştığını, meclisin kendi kanâatini ve seçimini yapmasının elzem olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey'in Ramazan Bayramı ertesine kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tatil edilmesi önerisine karşı çıkmış, Millî Mücadele'nin en kıymetli anlarında Meclis'in kapalı kalmasını doğru bulmadığını, ancak seyrek yapılabileceğini ifade etmiştir.¹¹¹

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisvekilliğine Fevzi Paşanın seçildiğine dair Hey'et-i Vekile Tezkeresi üzerine söz alan bazı mebuslar, bu tezkereyle Meclis'in yok sayıldığını ifade etmişlerdir. Salâhaddin Bey de “ teamül olmasın ” diye görüşünü ifade etmiştir. Tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından iade edilmiştir.¹¹²

Nafia Bakanlığı seçimi için yapılan görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, tavrirlerin okunmasını istemiş ve güvenin ekseriyetin oyuna dayandığını, bu olmadan hiçbir şeyin makbul olmadığını, bir kişinin reyi mi önemlidir, meclisin reyi mi önemlidir diye ifade etmiştir. Konuşmasının devamında esaslı kanunun müzakere edilmesine kadar Hey'et-i Vekile'nin Nafia Vekâletini idare etmesini istemiş ve yolda kanun tekliflerinin olduğunu ifade etmiştir. Salâhaddin Bey'in önerisi dikkate alınmamış ve yapılan seçim neticesinde İstanbul Mebusu Adnan Bey, 178 milletvekilinin 97'sinin oyu ile Nafia Vekâletine seçilmiştir.¹¹³

Kendisi hakkında tatbik edilen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçici uzaklaştırılması ile ilgili önerenin görüşülmesi sırasında söz alan Erzurum Mebusu Salih Efendi, kendisine verilen cezanın kanuna göre ağır olduğunu ve kaldırılmasını istemiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu konuda görüşmeler yapılmış bazı mebuslar cezanın kaldırılmasını istemişler, Meclis Başkanı olan Rauf Orbay ise böyle bir karar alındığı takdirde bir mebus gibi görev yapacağını ifade etmiş ve buna karşı çıkmıştır. Bu konuşmalar üzerine söz alan Salâhaddin Bey, konunun çok nazik olduğunu bir yandan Meclis'in hukukuna bir yandan da meclis başkanlığının hukukuna dayandığını, meselenin ileri bir tarihe ertelenmesini rica etmiştir.¹¹⁴

¹¹⁰ 11.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.23-24.

¹¹¹ 20.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.108.

¹¹² 28.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.328.

¹¹³ 04.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.146.

¹¹⁴ 07.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.222.

Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın dönüşüne kadar Hey'et-i Vekile Başkanı Rauf Bey'in vekâlet edeceğine dair Hey'et-i Vekile başkanlığının tezkeresi dolayısıyla yapılan görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, tezkere ile üç bakanlığın bir kişide toplandığını ve bunun ne kadar kanunlara uygun olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵

Millî irade konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde değişik zamanlarda gündeme gelmiş ve tartışmalara yol açmıştır. 4 Eylül 1922 tarihli birleşimde 30 Ağustos zaferinden sonra “Afyon Karahisar ve Dumlupınar Meydan muharebelerinde fevkalâde hizmetleri geçen bâzı kumandanların Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle taltiflerine dair başkumandanlık tezkeresi” dolayısıyla çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bu kişilerin terfilerini Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde okuduğunu, irade-i milliyenin sadır olduğunun ifade edildiğini, bunu hayretle okuduğunu ve irade-i milliyenin şahs-i manevisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu ifade etmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Karesi Mebusu Kazım Paşa, yapılan muamelenin kanunlara uygun olduğunu ifade etmiş, Kırşehir Mebusu feriklik ve müşirliğinde bulunduğunu, Yozgat Mebusu Ali Bey de reis paşa hazretlerine müşirliğin meclis tarafından verildiğini ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında söz alan Salâhaddin Bey, bir teklif vererek görüşmelere geçilmesini istemiş, itirazının esasa değil usûle dair olduğunu, bu sebeple Meclis'in kabulünü ifade için bitasvip kelimesini kullandığını, bitasvip yerine bil kabul kelimesinin konması halinde değişikliği kendisinin de kabul edeceğini, cephedeki arkadaşlarının terfisine karşı olmadığını ifade etmiştir. Daha sonra “bazı zevata yapılan usûle muvafık ve selâhiyete müstenit olduğuna” dair karar kabul edilmiştir.¹¹⁶

Salâhaddin Bey ve arkadaşları Yenigün Gazetesi'nde neşredilen bir başmakale sebebiyle Meclis'e bir takrir vermişler ve bu takrirden Yenigün gazetesinde yayınlanan “Yeni Bir Cidal Devri” serlevhalı başmakalede “Meclis-i Âli'de bir cidal devri açıldığına, Büyük Millet Meclisi'nin görmeye müvekkel olduğu işleri gördükçe hakikaten Büyük Millet Meclisi olduğuna ve fakat salâhiyet ve kudretlerinin menbâını unutarak tahakküm devresine geçmek isterlerse mevcudiyetleri esasen bir şekilden ibaret olarak şekle maksur olmaya mahkûm olduğuna, bu işte, hürriyet ve serbesti

¹¹⁵ 16.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 23, s.423.

¹¹⁶ 04.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.472, 479.

olmadığını milletin emrettiğine, Büyük Millet Meclisi âzasından bulunulsa bile serbestli fikrolmadığına, onların kanları içinde boğulacağına ve kafaları kesileceğine dair altı işaretli satırlar görüldü.” ifadeleri yer almıştır.

Salâhaddin Bey ve arkadaşları makalenin “Bâzı efkârın müdafii olabileceğine nazaran efkârına hürmet lâzime-i serbesti ve hürriyettir. Fakat Meclis-i Millî’de yeni bir safha-i cidal açıldığına; Meclis-i Millî’nin mevcudiyeti esasen şekilden ibaret olarak şekle maksur olmaya mahkûmiyetine, bu işte hürriyet ve serbesti olmadığını milletin emrettiğine dair ifadenin Meclis-i Âli’nin haysiyet ve şerefine ve kürsi-i milletin tahakküm ve istibdat ve tehdit altında olduğuna ve kimsenin kanâatlerini ve fikirlerini söylemesine müsaade edilmeyeceğine ve inkılâp uğruna kanlı safhaların tekerrür edeceğine dair taarruzattan ibaret olduğuna ve sulh müzakeratı esnasında yapılan bu neşriyat Meclis’in vaz’ı meşru ve hakikisi hakkında şüphe ve tereddüt uyandırabilmesi ihtimaline nazaran ne vaz’an, ne siyaseten, ne nezaheten kâbil-i tecviz görülebilecek mahiyette olmadığından Divan-ı Riyasetçe mukteza-yı kanun ve haysiyetin ifasını veya İcra Riyaseti’ne tevdi keyfiyet edilmesini teklif ederiz.“ diye tavriri vermişlerdir. Verilen tavriri Meclis Başkanlığına sevk edilmiştir.¹¹⁷

Meclis Başkanlığı Yeni Gün gazetesinin ilgili başmakalesinin Basın Kanuna göre araştırıldığını, başmakalede “Hâkimiyet-i milliyenin kıskanç bir tarzı” ifadesinden başka esaslı bir fikir olmadığı ve bu sebeple takip edilecek bir husus olmadığına karar vermiş ve tavriri oylamaya sunulmuş, 8 çekimser, 67 redde karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Red oyu verenler arasında Salâhaddin Bey de vardır.¹¹⁸

2.2 Hey’et-i Vekile’nin Seçilmesi, Yetki ve Görevleri Hakkındaki Görüşleri

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde meclisin egemenliğine dayalı tartışmaların yaşandığı bir alan da Hey’et-i Vekile’nin seçilme yöntemi, yetki ve görevleri ile ilgiliydi. Hey’et-i Vekile’nin seçimi konusunda üç ayrı fikrin ortaya çıktığını, bunların sırasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi’nin icra vekillerini seçmesi, ikincisi encümenlerin bakanlıklara aday göstermesi ile meclis başkanının bunlardan birini seçmesi, sonuncu yöntem ise meclis başkanının her bakanlık için üç

¹¹⁷ 27.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 25, s.95-97.

¹¹⁸ 29.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 25, s.44-47, 55.

aday göstererek bu adaylar içerisinde birinin genel kurul tarafından seçilmesidir. Bunun dışında meclis başkanının hükûmetin başı olması dolayısıyla bakanlarını kendisinin seçmesi gerektiğini söyleyenler de vardı.¹¹⁹

4 Kasım 1920’de vekillerin seçim sisteminde önemli bir değişiklik yapılmış, daha sonraki dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde büyük çekişmelere temel oluşturacak bu değişiklikle, vekillerin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından doğrudan seçilmesi yöntemi sona erdirilip, meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi esasına geçilmiştir.¹²⁰ Bu değişikliğin sebebi Mustafa Kemâl’in Nutuk’ta da belirttiği gibi yürürlükteki yöntemle, istenmeyen kişilerin de vekil seçilebilmesidir. Bu konu İkinci Grup ile Birinci Grup arasındaki temel çatışma konularından biri olmuştur.¹²¹

20 Ocak 1921’de kabul edilen Anayasa’nın 7. maddesinin son cümlesi, Hey’et-i Vekile’nin görev ve sorumluluklarının özel bir kanun ile tayin edileceğini hükme bağlamıştı. Hey’et-i Vekile’nin görev ve sorumluluklarını tespit edecek bir komisyon kurulmuş, komisyona seçilenler arasında Salâhaddin Bey de yer almıştır.¹²² Komisyonda hazırlanan kanun teklifi tüm yetkilerin meclis başkanında toplanmasını önlemek amacıyla kabine sistemini getirme çabasıydı.¹²³ Bu çaba muhalefetin siyasî bir atağı olarak görülmektedir.¹²⁴

24 Kasım 1921 tarihli “Hey’et-i Vekile’nin Yetki ve Görevlerine Dair Encümen-i Mahsusun Kanun Teklifi ve Mazbatası” görüşmelerinde encümen adına söz alan Salâhaddin Bey, kanunun hazırlanması gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir:

Devlet bir kuvvetler toplamıdır. Milletten alınan kuvvetler, yine milletin yararına uygun şekilde dağıtılır. Yüksek Meclisiniz 23 Nisan 1920’deki ilk toplantısında millet işlerine el koyarak, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı. Fakat Yüksek Meclis en küçük işlere kadar her şeyi kendi yapamayacağından bu işleri kendine karşı tam bir sorumluluk içinde ve yeteri kadar yetkili olarak yürütme kuruluna gördürür. İşte bu yürütme kurulu üyelerinin meclise karşı sorumluluklarının ve meclisten aldıkları yetkilerin ne kadar olduğu,

¹¹⁹ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.102.

¹²⁰ Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, s.178.

¹²¹ Demirel, **İlk Meclis’in Vekilleri**, s.117.

¹²² Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet**, s. 233-234.

¹²³ Mahmut Uslu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri” , **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kars, 2006, s.45-46.

¹²⁴ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.107.

hak ve görevlerin nasıl denetleneceği kesinlik ve açıklıkla belirtilmemiş olduğundan böyle bir kanuna ihtiyaç doğdu. Anayasanın dokuzuncu maddesi, meclis başkanının aynı zamanda yürütme kurulunun da tabii başkanı olmasını hüküm altına almıştır. Fakat meclis başkanının, yürütme kurulunun da tabii başkanı olması, sorumlu bir yürütme amiri olması demek değildir. O, sadece denetçidir. Yürütme Kurulu'nun sorumluluğu üzerine alacak ayrı bir başkanı olması gerekir. Buna göre, yürütme sorumluluğunu taşıyan asıl başkan, doğrudan doğruya Meclis'e karşı sorumlu olmalıdır. Bize göre, Yürütme Kurulu başkanı olan kimse genel politikadan ve devlet yönetiminden doğrudan doğruya sorumludur. Böyle olmak da gereklidir. Oysaki bugün Yürütme Kurulu Başkanı, adeta yürütme kurulunun görüşmelerini yöneten geçici bir başkan gibidir. Devletin genel politikası bir bütündür. Onun için, bu amacı önümüze getirecek ve sizden güven alacak ortak sorumluluklu bir kurula ihtiyaç vardır. Bugün bütün devletlerdeki idare şekli iki türdür. Birinde yasama ve yürütme güçleri birleştirilerek kullanılır, ötekisinde güçler ayrılarak kullanılır. Güçleri birleştirmenin sonu diktatörlüktür. Güçlerin ayrılığı ise meşrutiyettir. Bu düzende yasama ve yürütme güçleri ayrı ayrı ve serbestçe görevlerini yaparlar. Bizde yapılan da zaten budur. Yüksek meclisiniz ilk toplantısında devletin bütün güçlerini kendinde topladı, ileri derecede merkeziliğe gitti. Vekiller birer birer seçildi. Hep birden Meclis'e karşı sorumlu olacak ve vekillere belli bir program gösterecek kimse yoktu. Bu işi Meclis Başkanı üzerine almıştı. Sonra bu değiştirildi. Bir aşama yapılarak vekillerden birinin Hey'et-i Vekile Reisi olması yoluna gidildi. Fakat bir şey eksik kalmıştı. Hey'et-i Vekile içinden seçilecek reisin meclise karşı yüklendiği sorumluluk nasıl bir sorumluluktu? Bu bilinmiyordu. İşte bu kanun ile bu eksik tamamlanacaktır. Şöyle ki, Yürütme Kurulu Başkanı, yürütmenin sorumluluğunu bir bütün olarak üzerine alacak, bir program yapacak, meclise sunacak, onaylanacak, bütün vekiller bu programa göre çalışacaktır. Mademki, ulusal egemenlik dönemindeyiz, bundan yararlanarak, hiç olmazsa hükümet şeklini karanlıktan kurtarma yoluna gidildi ve bu tasarı, idarenin düzenli bir yola girmesi için ilk temel olarak hazırlandı.¹²⁵

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in Kanuni Esasi'nin tâdili yerine yeniden bir kanun yapılmasını önermesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir:

Binaenaleyh, işler yapılmak için nasıl bir kanun yapmak ve nasıl mesul bir adam tanımak lâzımdır. Çünkü verilen, yükletilen vazife alelade meclislerin verdiği vazife gibi değildir. Daha yüksektir. Bu nokta-i nazardan esas noktaya, yani Hey'et-i Vekile'nin suret-i teşkiline ve vazifesine ve sairesine mütaallik kanunun esası üzerinde imalî fikredilmelidir. Kelimat ve elfaz üzerine birçok şeyler beyan edebilirler. Fakat bundan fâide çıkmayacaktır. Kendilerinin birçok mütalâatını not ettim. Sırası gelince zamanında cevap vereceğim. Fakat bu nokta, yani Hey'et-i Vekile'nin tarz-ı teşkili bu kanunda mevzuubahsolmak itibariyle bu bir mükemmeliyet değil midir? Hey'et-i Aliyenizden bunu sormak istiyorum ve bizim Meclisimizde nokta-i esasiye budur.¹²⁶

¹²⁵ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, 236-238.

¹²⁶ 24.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.321-333.

İki gün sonra görüşmelere devam edilmiş ve bu görüşmelerde uzun süren tartışmalar olmuştur. Tartışmaların bir kısmı konu ile alakalı olmasa da, bu tartışmalar da kısaca kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerinin hükûmete geçtiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına bir kanun yok iken hükûmet için kanun yapmanın doğru olmadığı, vekillerin seçilmesinde kabine sisteminin getirildiği, yedinci maddenin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na uymadığı şeklinde eleştiriler olmuştur. Görüşmeler sona ermemiş ve pazartesiye bırakılmıştır.¹²⁷

Pazartesi günü yapılan görüşmelerde Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerinin azaltılmadığı, kanunun birinci maddesi¹²⁸ ile hükûmetin yapamayacağı şeylerin yazıldığını, yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin icra yetkisini bilenlere bıraksın yasama yetkisiyle yetinsin demediklerini, yaptıklarının mevcut olan Hey'et-i Vekile'ye çeki düzenden ibaret olduğunu, kabine sisteminden bahsetmediklerini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Salâhaddin Bey;

Efendiler, siz bize bir kanun verdiniz ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun her hangi bir maddesindeki vekillerin vazaifi ve mesuliyeti bir nizamname-i mahsus ile tâyin olunması hususuna bizi memur ettiniz. Biz onu nazarı dikkate alarak, düşündük vekillerin vazifesi ne olur? Mesul etmek için evvelâ bir vazife vermek lâzımgelir. Veremeyeceğimiz vazife nedir? Kendimizde kalacak olan hukuk nedir? Mahmud Esad Bey'in o belagatle söylediği o hak nedir? Milletın kanından, dışından, tırnağından artırdığı hak nedir? İşte o hakkı biz kimseye vermek istemedik. O hukukun kâffesi sizin elinize verilmiştir. Bu Meclis-i Millî'nin kabul edeceği bu kanun, dünyanın, her yerinde cari olan kavaninden daha kuvvetli olan bir kanundur. Ve bunun ne eksigi varsa bunu söyleyiniz, anlıyalım. Bendeniz anlamıyorum. Birtakım nazariyat bulutları önünde giderken, mevcut olan kanunu okumamış gibi duruyoruz. Rica ederim efendiler, tenkid için bunu, bu kanunu bir kere okumak lâzımdır. Bir kere birinci maddesi, Hey'et-i Vekile'nin yapamayacağı ve bize, şahsımıza yani şahsiyet-i mânevîyemize tahsis ettiğimiz hukuktur. (2, 3, 4.) maddeleri bizzat vekillerin vazifeleridir. Sonra 12.maddesiyle 13. maddeleri kendilerinin ve müşterek yapacakları Vekiller Hey'eti'nin vazaifidir. Sonra bu vekillerin Millet Meclisi'nin Reisine karşı vaz ve mevkileri ne olacaktır? 5, 6, 1, 8. maddelerde bunlar tanzim ve tanzim edilmiş ve birbiriyle çarpışmaması temin edilmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun buna aid olan kısmı rüşeym halindedir

¹²⁷ 26.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.339-359.

¹²⁸ Madde 1- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesindeki hukuk ve vazaiften başka olarak ahkâm-ı kanuniyenin muhafaza ve icrası, bilûmum kavaninin tefsiri, istikraz ve imtiyaz mukavelelerinin tasdiki, fevkalâde rütbe, nişan ve manasıp tevcihi, Hey'et-i Vekile'nin teşkili, münferiden veya müçtemian ıskatı ve tâyini mesuliyeti, kuva-i berriye ve bahriyenin kumandası, umumi veya hususi seferberlik ilânı, Hükûmetçe akdolunacak mütarekenin tasdiki, mücazati kanuniyenin tahfif veya af veya tecili, affı umumi ilânı, esnanı askeriyenin celp ve terhisi, her nevi tekâlifin tarh ve tevzi veya ilgası, idare-i örfiye ilânı, Meclisin mebd ve zamanı inikadının tâyin ve tebdili ve indellüzum feshi dahi Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan doğrudan cümle-i vazaifindedir.

ve onlar burada hiç bozulmaksızın ve kanun ruhuna göre, açık ve şüpheye meydan vermiyecek surette tefrik edilmiştir. Bunun eksiki varsa beyan buyurulsun. Vekillerin mesuliyeti hakkında bir söz yok dediler. Rica ederim. 14, 15, 16, 17, 18. maddeler tevhibi mesuliyete hadim vesaiti irae eder. Vekillerin intihabi meselesi ki; kabine diyorlar, efendiler, kabine diye bir kelime yazdık mı? Ve böyle bir şey teklif ettik mi? Bir tesanüt, tecanüs lâzımdır, demedik mi? Ve bugünkü şekil, tecanüsü temin ediyor mu? Ederse arkadaşlarım ispat etsinler. Bilhassa Mazhar Bey bu hususta sarih beyanatta bulundular. O mesele üzerinde konuşacağız. Bunu kabul ederiz. Yani bir tecanüs kabul etmek için usûl-ü mevcude kâfi ise pekâlâ. Bizim esasen aradığımız budur. Ve biz size kabine yapın diye ortada böyle bir fikir mevzuubahis değildir. Efendiler, biz diyoruz ki; Hey'et-i Vekile Reisi ile Şeriye Vekili'ni siz intihabedin. Umur-u Devlet bir küldür.¹²⁹

Görüşmeler ertesi günkü içtimaya bırakılmıştır.¹³⁰ Ertesi günü yapılan görüşmelerde Kangırı Mebusu Behçet Bey, kanunun üç kuvvetin ayrılığına dayalı bir hükümet tasvir ettiği şeklinde başladığı konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

Çünkü göründü ki; bir şekl-i hükümet tasvir ediliyor ve o şekl-i hükümet de garbın nazariyatına göre tertip ediliyor. Şark ile garbın bendenizce ahvali ruhiyesinde ve maneviyatında büyük bir fark vardır. Garpta tatbik olunan usûl bizde tatbik edilmez. Onların desatir-i hükümeti başka, bizim ki de başkadır.

Erzurum Mebusu Durak Bey de Meclis yetkilerinin Hey'et-i Vekile'ye ve vekillere verildiğini ifade etmiştir. Salâhaddin Bey, bu konuda birinci maddenin açık olduğunu ifade etmiş, Durak Bey de tezat olduğunu, Meclis'in icraî yetkilerinin hiç kalmadığını ifade etmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Bendeniz diyorum ki; biz bir hedef için, bir netice için buraya toplanmışız. O da Misak-ı Millî'dir. Bizim Misak-ı Millî'nin haricinde hiçbir vazifemiz yoktur. Biz burada yapacağımız kanunlar, memleketimizin usûlü idaresine göre memleketimizi kurtarmak için yapacağımız kanunlardır ki; bunların bendeniz muvakkat olduğuna kaaniim. Müsaade buyurun arz edeceğim. Çünkü efendiler zannediyorum ki; biz pek yakın bir zamanda Misak-ı Millî'ye kavuşacağız (inşallah sesleri) Biz Misak-ı Millî'ye kavuştuğumuz vakit bizim o gün vazifemiz bitiyor. Gerçi Meclis müstemirren münakittir. Fakat vazifemizi o zamana kadar ifa ettikten sonra bize bir vazife düşüyor. Biz bu arz ettiğim, saltanat ve hilâfet meselesini o zaman konuşacağız. O vakit bize bir vazife terettüb edecek, biz o vakte kadar vazifemizi ifa ettikten sonra vilâyata meclisin kararıyla tebligat icra edeceğiz. Biz vazifemizi ifa ettik, biz artık buradan ayrılacağız, siz yeni vekillerinizi intihabedin ve buraya gönderin, gelsinler, bizden meclisi tesellüm etsinler diyeceğiz. Efendiler onlar intihaba başladıkları zaman, biz de burada geçirdiğimiz tecrübemizden yeni bir kanun-i esası vücuda getireceğiz. Bu kanun-u esasiyi burada yaptıktan sonra gelen hey'et kim ise o hey'ete teslim edeceğiz. Ve o

¹²⁹ 28.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.382-383.

¹³⁰ 28.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.387.

hey'et kanun üzerinde lâzım gelen muamelesini icra edecektir. Ya bizim tertip ve kabul ettiğimizi aynen kabul edecek - çünkü bizim bunda tecrübemiz vardır - binaenaleyh ya aynen kabul edecek veyahut tâdil edecektir.¹³¹

Celseye verilen on dakika aradan sonra mazbata muharriri sıfatıyla söz alan Salâhaddin Bey, eleştirilerden yararlandıklarını, ancak eleştirilen birçok konunun kanun dışı olduğunu, kanunda kabine sözünün geçtiği şeklindeki iddianın doğru olmadığını, mebusların hangi noktaları istemediklerini tam olarak anlamadığını bu konuların daha açık söylenmesini ve buna göre açıklama yapabileceklerini, eksik noktalar varsa onların da bu şekilde düzeltilebileceğini, padişah ve halifenin durumu ile ilgili olarak Mustafa Kemâl'in "Millî hudutlar dâhilinde temini vahdet ve istiklâl ve tahlisi makam-ı hilâfet ve saltanat ahdiyle, teşekkül ettiği ve makasıd-ı mezkûrenin hulûlünde padişah ve halife-i müsliminin Meclis-i Âliniz vaz'edeceği esasat dairesinde mevkii mübecellini ahzedeceği tekrar ve Büyük Millet Meclisi'nin mesuliyet-i kanuniyesinin tesbitine ibtidar olmuştur." şeklindeki ifadenin muhafaza edildiğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında Salâhaddin Bey, kanunla getirdiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

Efendiler bu kanuna bizim aklımıza gelen mevat konmuştur. Daha başka neler konması lâzım geliyorsa, muhterem arkadaşlarımızın tetkiklerine müstenit tekliflerine intizar eyleriz. Kanunun iki, üç ve dördüncü maddeleri;¹³² Hey'et-i Vekile'nin vazafine ve onuncu maddesi de Hey'et-i Vekile'nin tarzı intihabına aittir. Ve kabine meselesi diye mevzuubahsettiğimiz nokta da budur. Velhâsıl kanunun 11, 12 ve 13'ncü maddeleri vükelânın vezaif-i umumiye ve hususiyelerinden mütevellit mesuliyetlerini söyler ki, bunda mesuliyet-i maliye ve mesuliyet-i cezaiye keyfiyetleri de sarahaten, mevcut ve dâhildir. Ama siz tafsil isterseniz tafsil olunabilir. Hey'et-i Vekile'nin, her ne suretle teşekkül ederse etsin, Meclis Reisi'ne karşı vâzı ve mevkii aradaki 5, 6, 7 nci mevat ile tesbit edilmiştir ve zannedirim hududu vezaifte birbirinden ayrılmıştır ki, bu da, selâmeti muamele, her tarafın serbestçe işine yapışabilmesi ve salâhiyetlerin yekdiğerinden tamamen ve toplu halde tefriki içindir. Biz bundan başka bir çare bulamadık. Daha iyi çare

¹³¹ 29.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.394-403.

¹³² Madde 2. — Esbâbı mucibesi birinci maddede mezkûrdur. Madde 3. — İdam hükümlerinin Meclisi Millî'ce tetkik ve bir karara raptı Meclis vazafini tavik edeceğinden derecatı mahakimden usûlen geçerek kesbi katiyet eden ahkâmın Hey'eti Vekile'nin mesuliyeti dâhilinde ve Reis-i Meclis'in tasdiki ile icrası kâfi görülmüştür. Madde 4. — İdare-i Örfiye ilânı her ne kadar Meclisin cümle hukuk ve vezaifi dâhilinde ise de ahrali fevkalâde hükümetin de kanunu mahsusuna tevfikân bu haktan istifade edebilmesi zaruri görülmüştür. Ancak idare-i örfiyenin memleketimizde pek ziyade suiistimal ve iptizâle uğratıldığı ve bundan hakkı kaza ve siyasetimizin müteessir olduğu nazarı dikkate alınarak kırk sekiz saat zarfında meclisin tetkik ve tasvibine arz edilmesi lüzumu da aşikâr bulunmuştur. İdare-i örfiye ilân edilen yerlere istiklâl mahkemeleri gönderilmesi ve mamafih bu mahkemelerin vusulüne kadar divan-ı harblerin teşkil edilebilmelerine cevaz ve imkân verilmesi de zaruri addedilmiştir.

bulan varsa arz etsin. Bu mesele hakkında noksanlarımızı arkadaşlarımız söylediler ve bunlar üzerinde icabederse uğraşabiliriz.¹³³

Kırşehir Mebusu Müfid Efendi'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vazifelerinin kanunda gösterilmesini istemesi üzerine Salâhaddin Bey, düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesinde Meclis-i Âlinize teveccüh eden hukuk budur. (Ahkâm-ı Şer'îye'nin tenfizi, umum kavaninin vaz'i; tâdili, feshi, muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuk-u esasiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir.) bir kerre bunlar tamamen mazbuttur. Bundan fazla olarak (Ahkâm-ı Kanuniye'nin muhafaza ve icrası bilûmum kavaninin tefsiri, istikraz ve imtiyaz mukavelelerinin tasdiki, rütbe nişan ve menasib tevcihi, Hey'et-i Vekile'nin teşkili, münferiden veya müçtemian ıskatı ve tâyini mesuliyeti kuva-i berriye ve bahriyenin kumandası umumi veya hususi seferberlik ilânı hükûmetçe akdolunacak mütarekenin tasdiki ilâh... Hukuk dahi Büyük Millet Meclisi'nin doğrudan, doğruya cümle-i vezaifindedir.)¹³⁴

Konu 1 Aralık 1921 tarihli birleşimde tekrar görüşülmeye başlanmış, bu görüşmeler Mustafa Kemâl ile Salâhaddin Bey arasında söz düellosuna yol açmıştır. Görüşmelerde söz alan Mustafa Kemâl hazırlanan kanuna karşı eleştirilerini ifade etmiştir. Mustafa Kemâl, Hey'et-i Vekile'nin vazifesi ile ilgili kanunun bir haftadan beri müzakere ve münakaşasının devam ettiğini, en son söz alan mazbata muharririnin (Salâhaddin Bey) şu sözlerini hatırladığını, “Mevzubahs olan kanun fevkalade mühimdir ve doğrudan doğruya Hey'et-i Vekile'ye aittir. Hâlbuki Hey'et-i Vekile'yi burada göremiyorum, alâkadaranın dahi bu mesele hakkında beyanı fikir ve mütalalaaları lazımdır.” Bir noktada haklı olduklarını, diğer noktalara katılmadığını ifade ederek sözlerine başlıyor. Konuşmasının devamında Meclis'in kanun çıkaracağını, Hey'eti Vekile'nin de ona uyacağını, Hey'et-i Vekile'nin de meclisin bir uzvu olduğunu, katıldığı noktanın herkesin görüş ve düşüncesini beyan etmesi olduğunu, kendisinin de mazbata muharriri beyefendinin (Salâhaddin Bey) tekliflerini memnuniyetle kabul ederek huzurlarına çıktığını ifade ediyor. Mustafa Kemâl Paşa, teklifi ve kuvvetler ayrılığı ilkesini şiddetle eleştiren çok uzun bir konuşma yapıyor. Mustafa Kemâl konuşmasında kanunun maddelerini Teşkilât-ı Esasiye Kanunu açısından değerlendirmiş ve bazı maddelerin bu kanuna aykırı olduğunu ifade etmiş,

¹³³ 29.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.405-406

¹³⁴ 29.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.407.

Meclis'in encümene böyle bir görev vermediğini, encümenin görev alanının dışına ve üstüne çıktığını belirtmiş ve sözlerini şu şekilde sona erdirmiştir:

Efendiler son sözümü arz ederek tasdiâtıma nihayet vereceğim. (Encümen mazbatasını irae ederek) Bu hey'et-i umumiyesi itibariyle bir vesikadır. Bunun içinde Hey'et-i Vekile'nin vazife ve salâhiyet ve mesuliyetine ait maddeler vardır. Fakat bunda daha çok divan-ı riyasetteki zevatın vazife ve vaziyetine dair maddeler vardır. Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun bâzı mevaddını tahrif ve tağyir ve tebdil eden maddeler de vardır. Bundan da başka olarak bilhassa esbab-ı mucibe lâyihasında, akaid-i siyasîyemizle katiyen kabil-i telif görülmemesi muvafık olan bâzı nikat ve mütalâat vardır. Binaenaleyh bunun içinden yalnız Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muzun yedinci maddesinin fıkra-i ahiresindeki noktayı temin etmiyor. Onu temin edebilmesi için o nokta-i nazardan müstacelen bir kanun yapılması lâzımdır. Fakat bu; hey'et-i umumiyesi itibariyle çok temenni ederim ki; Hey'et-i Celile'nizin malı olmasın. Samimî olarak arz ediyorum ki; bunda memleket için mahzur vardır.

Mustafa Kemâl'in uzun açıklamalarından sonra söz alan Salâhaddin Bey:

Efendiler, hayat-ı devlet ve memleket için bu kadar mühim olan bir meselenin bir anda geçilmesinin doğru olmadığını Hey'et-i Celile'niz takdir buyurur. Bir haftadır bu mesele üzerinde birçok arkadaşlarımız söz söyledi ve bugün beş saat gayet belîğ bir nutuk dinledik ve bu nutukta çok faydalı nikat bulunmakta yani encümen tenevvür etmek istediği nikatı burada bulmaktadır. Bahsolunan şeylerin hey'eti umumiyesinden bendenizin istifade ettiğim bir iki nokta vardır ki; bellibaşlı tekmil meselesinin esası bunda icmal ediliyor. Ve encümene atfedilmek istenilen zihniyet, her ne olursa olsun, o kısmı almayacağım.

Mustafa Kemâl'in, ” Hayır; encümene hiçbir zihniyet atfetmiyorum beyefendi.” Cevabı üzerine Salâhaddin Bey şu şekilde cevap vermiştir:

Şahsi kısımları şimdi bertaraf ediyorum. Encümen bu hususta ilmî olarak cevap vermek mecburiyetindedir. Biliyorsunuz ki, bu iş için çalışan ve sekiz aydır muhassala-i mesaisini Meclis-i Âli'nin önüne koyan encümeniniz var. Bu mesele sekiz aydır encümeninde duruyor. Binaenaleyh sekiz gün daha bu mesele için encümenin son sözünü dinlemek lütfünü diriğ buyurmayınız. Bundan tenevvür edecek hey'et-i umumiye-i millettir. Milletten menafi-i âliyesine hizmet etmek borcumuzdur. O gayeyi gözeterek encümen çalışıyor ve çalışacaktır. Binaenaleyh tekrar arz ve rica ediyorum, encümen son sözünü söylemedi. Hakikat hususunda efkâr-ı muhalife ve müteakabile yekdiğeriyle anlaşmadan meseleyi örtmek doğru değildir. Onun için müsaadenizle tensib edeceğimiz bir gün ve arzu buyuruyorsanız Pazartesi günü encümen namına arz-ı izahat edeceğim.

Tartışmaların ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi cumartesi toplanmak üzere görüşmelere son vermiştir.¹³⁵

Cumartesi günü toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Salâhaddin Bey önceki celsede kendisine encümen namına söz verilmediğini, bunun kanuni bir hak olduğunu, bu verilmezse dahi kanunun geri çekilmesi isteğinin kabul edilmesini istemiştir. Bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, "Hey'et-i Vekile'nin salâhiyet ve vazifesine dair olan kanun teklifinin encümen-i mahsusaya iade edilmesine dair takrir" vermiştir. Bu takrire aynı paralel de Mustafa Kemâl ve arkadaşları da, "Hey'et-i Vekile'nin salâhiyet ve vazifesine dair encümen-i mahsusaya tanzim edilmiş olan kanun teklifinin, İcra Vekillerinin suret-i intihabı ve Hey'et-i Vekile reisinin Meclis'çe tasdiki noktasından da tekrar tetkik edilmek üzere Kanun-i Esasi Encümeni'yle Encümen-i Mahsusaya havale edilmesine dair takrir" Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuşlardır. Her iki takrirden Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.¹³⁶

Aynı konu yaklaşık birbuçuk yıl sonra yeniden Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. 6 Temmuz 1922 tarihinde Hey'et-i Vekile'nin seçilme usûlüne dair olan kanun tasarısı Meclis Genel Kurulu'na geldi ve görüşülmesine başlandı. Tasarının gerekçesinde özetle şöyle söyleniyordu:

Bakanlar Kurulu'nun kuruluş ve seçilme usûlüne hakkındaki bu kanun tasarısının bazı kısımları çağımız uygar devletlerinin halkçılık vâdisinde en ilerisi olan İsviçre Devleti Anayasasının bazı maddeleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik, birçok kanunlarımızın sakatlığı gibi tam bir taklit olmayıp memleketimizin meşrutiyet hayatında olagelen yenilik ve düzeltmelerin ve millî siyaset ihtiyacının hazırladığı zorunlu bir gelişmeden ileri gelmiştir. Olağanüstü zamanların zorlaması ve ihtiyacı ve millî tarihimizin etkisi altında olarak anayasamızda toplumun egemenliği esasına doğru olagelen bu önemli değişiklik anayasa hukuku bakımından takdire değer. Bugün uygar devletlerde bakanlar kurulunun kurulması ve seçilmesi üç temele dayanmaktadır. Birincisi tefrik-i kuvva (kuvvetler ayrılığı) usûlüdür ki, bugün Kuzey Amerika Birleşik Cumhuriyetlerinden bazılarında uygulanmaktadır. Bu usûlde, bakanlar kurulu cumhurbaşkanı tarafından seçilir ve meclise karşı sorumluluk kabul etmez. İkincisi kabine sistemidir ki, İngiliz meşrutiyet tarihinin bir gelişimi sonucu olup Fransa Büyük Devrimiyle Avrupa anayasalarına girerek bugün batı devletlerinin önemli kısmında kabul edilmiştir. Bu usûlde de Bakanlar Kurulu, kral yâda cumhurbaşkanınca seçen bir başbakan tarafından seçilmiş kimselerden meydana gelmekte ve meclisten güven alırsa göreve başlamaktadır. Üçüncüsü bakanlar kurulunun doğrudan doğruya ve teker teker millet meclisi tarafından seçilmesi usûlüdür ki, tarihte zaman zaman meydana gelen yürütme kurulu diktatörlüklerine önemli derecede engel

¹³⁵ 01.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.423-444.

¹³⁶ 03.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.3-4.

olmaktadır. Büyük Millet Meclisi'nde ilk gününden beri uygulanmakta olan bu usûl bu tasarıda da kabul edilmiştir.¹³⁷

Seçimde reylerin gereksiz şekilde dağılmaması, birlik ve beraberliğin sağlanması için de başkanlık divanı üyeleri ile komisyon başkanları ve Hey'et-i Vekile başkanının bir araya gelerek her bakanlık için üç aday göstermesi kabul edilmişti. Bu maddenin görüşülmesi büyük tartışmalara, gürültülere, hattâ kavgalara sebep oldu. İkinci Gurup Mebusları Salâhaddin (Mersin), Hüseyin Avni (Erzurum), Ali Şükrü (Trabzon), Ziya Hurşit (Rize), Mehmet Şükrü (Afyon), Reşit Ağa (Malatya), Hakkı Hami (Sinop) Beyler, her bakanlık için üç aday göstermesinin sakıncalarından bahsettiler. Karşı düşüncede olanların ve özellikle Mahmut Esat Bey'le Yunus Nadi Bey'in uzun ve hukuki konuşmaları etkili olamadı. Tokat Mebusu Hamdi, Afyon Mebusu Mehmet Şükrü, Dersim Mebusu Mustafa, Denizli Mebusu Mazlum Baba, İçel Mebusu Naim, Mersin Mebusu Salâhaddin ve Genç Mebusu Hamdi beyler tarafından verilen önergelerin kabulü ile bu hüküm kanundan çıkarıldı, Sivas Mebusu Vâsıf Bey ile 84 arkadaşının verdikleri önerge kabul edilerek “ Hey'et-i Vekile Başkanı ile bakanların Büyük Millet Meclisi'nce gizli oy ve salt çoğunlukla mebuslar arasından ayrı ayrı seçilmesi” kabul olundu. Oylamada 14 çekimser, 46 redde karşı 124 kabul oyu verildi.¹³⁸

Hey'et-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları ile ilgili kanun teklifi görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, teklif edilen kanunla amacın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bir reis ile birlikte çalışanlardan oluşan icra vekillerini seçmek olduğunu, bu kanunla bunun özetlendiğini, eski encümenin hazırladığı kanundan farklı olmadığını, sadece yalnız Meclis Genel Kurulu'ndan genel aza ve vekillerin tek tek tayin edilmesi mevzuu bahsedilmemiş olduğunu, burada sadece bu konudan bahsedildiğini, esas üzerinde bir anlaşmazlığın olmadığını ifade etmiştir. Kütahya Mebusu Ragıp Bey, eski encümenin getirdiği kanunda, Meclis, İcra Vekillerinin reisini de seçer, şeklinde olduğunu, İcra Vekilleri Reisi'nin de arkadaşlarını seçtiğini ve hükûmeti teşkil ettiğini, burada ise İcra Vekillerini Meclis seçer ve İcra Vekilleri Reisi'ni dahi Meclis seçer, şeklinde olduğunu, dolayısıyla kabine sistemi ile şuralara ait olan sistemin icra komitesini teşkil eden zevatın arasındaki farkın çok olduğunu, başka farkların da olduğunu, Salâhaddin Bey'in itirazının İcra Vekilleri Kanunu'nun birinci maddesine olduğunu ve bu maddenin de kabul edildiğini ifade etmiş, söz alan Salâhaddin Bey,

¹³⁷ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, s.254.

¹³⁸ 08.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 21, s.318-338.

amacının itiraz olmadığını encümenin hangi zihniyetle bu kanunu hazırlamıştır, bunu anlamak olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹

Hey'et-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları hakkında lâyiha veren Salâhaddin Bey, görüşmeler sırasında söz almış, bütçenin sene sonuna kadar çıkmayacağını, böyle nazik bir dönemde bütün mesainin bu konuya verilmesinin doğru olmadığını, milletin Meclis'ten farklı şeyler beklediğini diğer işler için de muayyen bir gün tayin edilmesini istemiştir.¹⁴⁰

2.3 İstiklâl Mahkemeleri ve Yetkileri Hakkındaki Görüşleri

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Birinci ve İkinci Grup arasında en fazla tartışılan konulardan biride İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve yetkileri konusu olmuştur.¹⁴¹

İstiklâl Mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de, asker kaçaklarını çözmek amacıyla kabul edilen "Firariler Hakkında Kanun" la kurulmuştur. Mahkemeler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçeceği üç mebustan oluşacak, kendi aralarından birini başkan seçecekti. (Madde 2). Mahkemelerin görevi, asker kaçaklarını, askerden kaçmaya yol açanları, kaçakların yakalanması ve şevkinde ihmalî bulunanları ve kaçaklara yataklık edenleri yargılamaktan ibaretti (Madde 1). Sayısı ve bölgeleri Hey'et-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi'nce belirlenen mahkemelerinin (Madde 3), kararları kesindi ve askerî ve sivil tüm devlet görevlileri kararların infazından sorumlu tutuluyordu (Madde 4). Mahkemelerin karar ve emirlerini infaz etmeyenler ya da infaz edilmesinden kaçınanlar da bu mahkemelerde yargılanacaktı.(Madde 5)¹⁴²

İstiklâl Mahkemeleri 7 Ekim 1920'den, 31 Temmuz 1921'e kadar siyasî ağırlık taşıyan davalara bakmıştır. 31 Temmuz 1922'de İstiklâl Mahakimi Kanunu kabul edildi. İstiklâl Mahkemeleri Bölgeleri ve üye yargıçlar seçildi. İstiklâl Mahkemeleri I. Dönem

¹³⁹ 15.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 21, s.387,410.

¹⁴⁰ 09.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.567-569.

¹⁴¹ Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, s.23.

¹⁴² Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.369-370.

Layiha: Tasarı

ve II. Dönem İstiklâl Mahkemeleri olarak ikiye ayrıldı.¹⁴³ Birinci dönem faaliyetlerine son vermesi 17 Şubat 1921’de gerçekleşmiştir. 1921 Temmuzunda asker kaçakların sayısı 39.809’a ulaşmış Ankara düşme tehlikesi geçince Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkomutanlık Kanunu ile yetkilerini Mustafa Kemâl’e devretmiştir. Tekâlif-i Milliye uygulaması ile birlikte, Başkomutanlık emriyle kurularak çalışmaya başlamışlardır.¹⁴⁴

Salâhaddin Bey, yargı teşkilâtı konusu ve istiklâl mahkemelerinin, kuruluşu ve işleyişi hakkında değişik tarihlerde yapılan görüşmelerde eleştirilerde bulunmuştur.

Tokat Mebusu Nâzım Bey’in dokunulmazlığının kaldırılmasına dair İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı’nın tezkeresi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bu konunun son derece önemli olduğunu ve herkesin bu konuda görüşlerini bildirmesi gerektiğini, kabul yâda ret meselesinin başka bir konu olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

9 Aralık 1921 tarihli birleşimde söz alan Salâhaddin Bey, İstiklâl Mahkemeleri konusunu gündeme getirerek “Hala ihtilal devri devam ediyor mu? Yoksa memlekette adalet tevzi ediliyor mu?” sorusu üzerine, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey “ buraya Hıyanet-i Vataniye’ye dair gelen muhakeme evrakının yüzde sekseninin iade olduğunu unutmayınız... İstiklâl Mahkemeleri, hükümleri de buraya gelse yüzde sekseni reddolunur yüzde yirmisi tasdik olunurdu. Bu zamanın tevlit ettiği bir zarurettir. Bundan ricat edeceğiz” diyecektir.¹⁴⁶

Mahkemelerin kaldırılmasından sonra İcra Vekilleri Hey’eti’nin Amasya ve çevresinde görülen lüzum üzerine İstiklâl Mahkemesi’nin kurulmasını isteyen tezkeresi 26 Temmuz 1922 tarihli gizli toplantıda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin gündemine gelmiştir. Tezkerenin okunmasından sonra söz alan Dâhiliye Vekili Ali Bey (Niğde) Samsun, Amasya, Tokat bölgesinde yakalanan eşkıyaların cezalarının daha hızlı verilmesi için Amasya merkezinde bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasını uygun bulmuştur. Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey İstiklâl Mahkemelerinin ilk faaliyete geçtiği zaman asker firarilerine engellediğini fakat daha sonra İstiklâl Mahkemelerinin tesiri kalmadığını ve tutukluların hızlı yargılanmasında Nizamiye Mahkemelerinin daha etkili olduğunu söyleyerek İstiklâl Mahkemelerinin geçici olarak faaliyetlerinin

¹⁴³ Kemal Çelik, “Milli Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007, s.598

¹⁴⁴ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.165, 169, 170, 180.

¹⁴⁵ 01.02.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 1, s.358.

¹⁴⁶ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.192.

durdurulmasını istemiştir. Muhaliflerin önde gelenlerinden Hüseyin Avni Bey, başından beri İstiklâl Mahkemelerine ve bunlara adam asma yetkisinin verilmesine karşı olduğunu, Hakkı Hami Bey'in sözlerine katıldığını ve İstiklâl Mahkemelerinin görevlerine son verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aleyhte görüş bildiren mebuslardan sonra söz alan Karesi Mebusu Basri Bey, idarî müesseselerin bozuk olduğu bir zamanda İstiklâl Mahkemelerinin kaldırılmasının doğru olmayacağını dile getirmiştir. Daha sonra söz alan Ali Şükrü Bey, aleyhte görüş bildiren arkadaşlarının da kendisinin de İstiklâl Mahkemelerinin lağvını istemediklerini sadece geçici olarak tatilini istediklerini; eğer İstiklâl Mahkemeleri Kanunu'nun başlangıçtaki maksudından ayrılmayıp farklı görevler yüklenirse İstiklâl Mahkemelerine lüzum vardır, yoktur meselesinin mevzuu bahis olmayacağını söylemiştir. Hey'et-i Vekile Reisi Rauf Bey ise bu konu da Hey'et-i Vekile arasında da görüş ayrılıklarının olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Mersin Mebusu Salâhaddin, İkinci Grup'un kurucuları Sivas Mebusu Vâsıf ve Kayseri Mebusu Rifat Beyler birlikte "Mevcut İstiklâl Mahkemelerinin gerektiğinde yeniden kurulmak üzere faaliyetlerine son verilmesini ve Hey'et-i Vekile'nin gösterdiği lüzuma göre şimdilik yalnız Amasya ve havalisine bir mahkemenin gönderilmesini arz ve teklif ederiz" şeklindeki önergeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuş ve önerge Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce oylanmıştır. Öncelikle, önergenin, İstiklâl Mahkemelerinin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını isteyen ilk bölümü, isim belirlemek suretiyle oya sunulmuştur. 163 mebusun katıldığı oylamada, 79 mebus teklifin aleyhinde, 76 mebus lehinde oy kullanırken, 8 mebus çekimser kalmıştır. Bu ilginç sonucun alınması üzerine Mersin Mebusu Salâhaddin Bey "Yüksek meclis adına görev yapacak mahkemeler 3 fazla oyla hizmetlerini yapabilirler mi?" diyerek sonuca itiraz etmiştir. Hüseyin Avni Bey de meselenin daha farklı bir yönüne dikkat çekerek "Oy kullanan kişi sayısının 163 olduğunu, bunun yarısının 82 ettiğini, oysa mahkemelerin göreve devam etmesi yönünde oy kullananların sayısının 79 olduğunu, dolayısıyla çoğunluğun sağlanmadığını" ileri sürmüş, yeniden oylama yapılmasını istemiştir. Bu yorum şiddetli bir usûl tartışmasına yol açmıştır. Birinci Grup üyeleri işlemin tamam olduğunu, İkinci Grup üyeleri de yeniden oylamaya gidilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu tartışma sonucunda bir karara varılamayınca, oturumu yöneten

¹⁴⁷ 26.07.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 609-616.

Dr. Adnan Bey, meselenin halledilmek üzere Meclis Başkanlık Divanı'na havale edilmesini istemiş, bu istek kabul edilmiştir.¹⁴⁸

Özel Encümen'in İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki kanun teklifi görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, meclisin yargı işlerine karışmaması gerektiğini, bunun Meclis dışından olması gerektiğini, yargı işleriyle uğraşmasının yürütme ve yasama gücünü zayıflatacağını, yargı işinin ehliyet meselesi olduğunu, temyiz mahkemelerinin olduğunu bunlardan mahkeme teşkil edilebileceğini, olağanüstü yetkili mahkemeye taraftar olduğunu, ancak bunun Meclis içinden olmasına karşı olduğunu, Meclis adına bir savcının bulunabileceğini ifade etmiş ve bu konu ile ilgili maddenin encümene havalesini teklif etmiştir. Fakat bu önerisi kabul edilmemiştir. Kanunun ikinci maddesi tâdil edilerek kabul edilmiştir.¹⁴⁹

Düşmandan kurtarılmış bölgelerde geçici mahkeme kurulması hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, görüşmelere geçilmesi için mutlak çoğunluğun olmadığını ifade etmiş, fakat Meclis Başkanı bu görüşe katılmamış ve maddelere geçilmiştir. Tekrar söz alan Salâhaddin Bey, devletin asıl mahkemeleri kurulmadan bu alanda hiçbir sorumluluğu olmayan Meclis üyelerinin seçildiğini ve savcılıklara dağıtıldığını, "Mebusların şahsi hukuk davalarını görmek için memlekete dağılması doğru mudur", diye sormuştur. Ardından konuşmasına devam eden Salâhaddin Bey, devletin hukuk görevlerini sorumlu memurlar varken, sorumsuz kişilere gördürdüğünü, sorumluluğu olmayan, kararları kesin mahkemelerin kurulmasının dışardaki tesirleri konusunda Hariciye Vekili'ne danışılıp danışılmadığını sormuştur.¹⁵⁰

Düşmandan kurtarılmış bölgelere gönderilecek İstiklâl Mahkemeleri hakkında lâyiha ve özel encümen mazbatası dolayısıyla yapılan görüşmelerde İstiklâl Mahkemelerinin Hey'et-i Vekile önerisi ile mi, yoksa Meclis önerisi ile mi Meclis'e geleceği ve kabul edileceği konusunda tartışma ve tereddütler yaşanmış, Hey'et-i Vekile Başkanı Rauf Orbay söz alarak, şunları söylemiştir:

İstiklâl Mahkemeleri göndermek esası Meclis tarafından kabul edilmiş ise, hükûmete, şu şu mıntıklar için İstiklâl mahkemeleri teşkil edin, diye mi teklifte bulunacaksınız, Meclis-i Âli hangi şekli kabul ederse hükûmet azamî gayreti gösterecek o hususa çalışmak vazifesiyile mükelleftir. Vaziyet açıktır. Hükümet

¹⁴⁸ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.446-447.

¹⁴⁹ 29.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.34-47.

¹⁵⁰ 28.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 23, s.224-227.

istesin derseniz filan filan yerlerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil etsin diye siz tebligatta bulunursunuz.

Bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Rauf Bey'e hitaben:

Efendim ifade-i âliyelerinden bir şey anlamıyorum. Hükûmet yalnız bu gidecek hey'etlere teshilât irae eder. Mesuliyet tamamıyla Meclis-i Âli'nindir demek mi istiyorsunuz, yani Hey'et-i Vekile bu istiklâl mahkemesi hususunda mecliste tezahür eden âra ile hemfikir midir?

demiştir. Rauf Orbay'da Hey'et-i Vekile'nin meclisin vereceği kararı uygulayacağını ifade etmiştir. Görüşmelerin ilerleyen safhalarında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerde mevcut mahkemelerin görev yapabileceğini eğer görev yapmıyorlarsa başlarındaki amirlerinin icraya sevk edilebileceğini, meselenin işin mahkemeye sevk edilmemesi olduğunu, bu konunun öncelikle ıslah edilmesi gerektiğini, düşmanın ülkeden kovulduğunu şimdi asıl meselenin düzenin sağlanması olduğunu, o bölgelerde çalışanlara daha fazla maaş verilebileceğini, Dâhiliye Vekili'nin bölgeye giderek bir ay on beş gün kalabileceğini, kanunları tatbik etmeyen memurları atabileceğini, eğer lazımsa başka yetkiler verilebileceğini, mevcut mahkemeleri çalıştırmak yerine niçin İstiklâl Mahkemelerinin istendiğini, kendi kanâatinin bakanların bölgeye giderek sorunları çözmeleri olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Salâhaddin Bey, İstiklâl Mahkemelerine ihtiyaç olmadığına dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı bir önerge vermiş, ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiştir. Oylama yapılmış ve Salâhaddin Bey red oyu vermiştir.¹⁵¹

Afyon Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in, düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerdeki terkedilmiş mallardan doğan cürümlere de İstiklâl Mahkemelerin bakmasına dair önergesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, bu konulara İstiklâl Mahkemelerinin bakmasının doğru olmadığını, sadece cürümden dolayı ceza verebilmesi, tazminat işlerine bakmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵²

Sonuç olarak, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yargı yetkisi büyük oranda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin etkisi altında yürümüştür. İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve işleyişinde de bunu görmek mümkündür. Salâhaddin Bey'in yargı konusundaki fikirleri daha çok Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yargı

¹⁵¹ 04.12.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 25, s.188, 191, 196, 204-205.

¹⁵² 06.12.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 25, s.225.

görevi olmadığı, yargının bağımsızlığı, İstiklâl Mahkemeleri yerine mevcut mahkemelerin iyileştirilmesi, yargılamaların mevcut mahkemelerle yerine getirilmesi ve yargı teşkilâtının kurulması şeklinde özetlenebilir.

2.4 Başkumandanlık Tartışmaları ve Meclis'in Egemenliği Hakkındaki Görüşleri

Meclis egemenliği tartışmalarının yaşandığı konulardan biri de Başkumandanlık Kanunu olmuştur. Özellikle İkinci Grup'ta, Mustafa Kemâl'e verilen bu yetkilerle bir diktatörlük oluşturacağı şüphesi uyanmıştır. Bu sebeple Başkumandanlığın kaldırılması bile gündeme gelmişti.¹⁵³

Batı cephesinde yapılan savaşlarda Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin kaybedilmesinden sonra 21 Temmuzda Sakarya'nın doğusuna doğru çekilme harekâtı devam ederken Fevzi Çakmak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, ordunun bütünlüğünün korunduğunu, ancak düşmanın henüz saldırıdan vazgeçmediğini ifade etmiş, aynı gün gizli birleşimde de ordunun daha geniş bir alanda harekât kabiliyeti için hükûmetin Kayseri'ye taşınması hakkındaki demeci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sert tartışmalara neden olmuştur.¹⁵⁴

2 Ağustos 1921'de gizli birleşimde cepheden dönen Sinop Mebusu Rıza Nur, Karesi Mebusu Vehbi ve İzmir Mebusu Mahmut Esat beylerin hazırladıkları raporlar görüşülmüştür.¹⁵⁵ Görüşmelerin sonuç olarak devletin gelir ve giderleri üzerinde yoğunlaşması üzerine Malîye Vekili Hasan Bey 3 Ağustos'taki gizli birleşimde, geniş açıklamalarda bulunmuş, konunun görüşülmesine 4 Ağustos'ta gizli birleşimde devam edilmiştir. İlk sözü alan Ahmet Ferit Bey milletvekili arkadaşlarıyla yaptığı özel bir sohbet sırasında, günlerden beri Meclis'te bahis konusu edilen askerî ve malî durumu birlikte incelediklerini, askerî durumun karamsarlık getirecek bir düzeyde olmadığı kabul edilmekle beraber sorunun önemi ve zorluğunu görmemenin de mümkün bulunmadığını, düşmanın sayıca üstünlüğü açıkça belli olduğunu, bunun içindir ki Cephe Komutanı'nın yirmi bin asker istediğini, çünkü uzun süre savunmada kalmanın

¹⁵³ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, Cilt I-II, İstanbul: Temel Yayınları, 2007, s.74.

¹⁵⁴ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.202. ; Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s.237.

¹⁵⁵ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.261.

sakıncalar yaratacağını, bu nedenle ordumuzu güçlendirmek için ne gerekiyorsa kesinlikle yerine getirilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Ahmet Ferit Bey'in ardından söz alan Salâhaddin Bey, uzun konuşmasında özetle, konunun ordumuzun bulunduğu toprağı bir adım daha terketmemesi amaç alınarak Millî Meclis'in bu noktaya bütün gücü ile yardım etmesi olduğunu, bizi zafere götürecektir. Bu zafere bulmamız gerektiğini, milletin bu en büyük işinin yürütülmesi için bütün yetkileri nefsinde toplayan ve kullanacak olan bir Başkumandan Vekili istendiğini, bu zata, orduyu zafere götürmekten ibaret olan görevini tam olarak yapabilmesi için gerekli yetkilerin verilmesini, sorunun bir çözüme kavuşturulmasının tam zamanı olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁶

Böylece başkumandanlık oluşturma fikrî ortaya atılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Başkumandanlığı üzerine alması ağırlık kazanmıştır. 5 Ağustos'ta yapılan gizli birleşimle konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmeye başlamıştır.

Başkomutanlık oluşturulması ve bu görevin Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine verilmesi hakkında kanun teklifi¹⁵⁷ görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, başkumandanlık yerine başkumandanlık vekili demenin daha doğru olacağını ifade etmiş, başkumandanlığın Meclis'in manevi şahsiyetine ait olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemâl, Salâhaddin Bey'e katılmadığını, başkumandan vekili denildiği zaman tesirin azalacağını ve bu şekilde görev yapamayacağını belirtmiştir. Yeniden söz alan Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir:

¹⁵⁶ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.203.

¹⁵⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihi Hakkındaki Kanun; Madde 1. — Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazıyüledi yegâne kuvvet-i âliye olan ve azasından her birinin Kanun-i Esasi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyet-i teşriyesi tabidanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyud-u âtiye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşayı memur eylemiştir.

Madde 2 - Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna müteallik salahiyetini Meclis namına bilfiil istimale mezundur.

Madde 3- Müşarünileyhe bâladaki mevad ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle muteberdir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti refedebilir.

Madde 4- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 5- İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Esbap gösterilmiyerek idare-i umur edilecek derecede vaziyet dar değildir. Bir kaç gün, bir kaç saat daha iyi düşününüz ve ona göre suâl sorunuz. Onun için Paşa Hazretlerinin metâlibini intaca sureti kafiyede karar verirsek mesele bitmiştir. Bu karar dairesinde tedviri umur etmiş olur Paşa Hazretleri.. Harp mıntıkasında bir iktidar-ı mutlak lazımsa ve memleket dâhilindeki icraat için (bir kısım salâhiyetlerin kendilerine itası icap ediyorsa badelmüzakere verelim. Ama bu gün için) Ahvalde o derece âcil ve pür telâş bir şey yoktur... (Bir satır yoktur) Bu nokta-i nazardan milletin ..tabii tesirleri fevkalade olacak ve bu Meclis-i Millînin de bir hakkı vardır. Gösterir esas budur. Onun için o bir kısımda Paşa Hazretleri çok istemekte haklı olabilirler. Fakat ben, bunun için bir sebep göremiyorum. Kendim, hakkım olmak üzere bir kısmını vermiyorum. Riyâset Salâhiyetleri; gerek Meclis Reisi sıfatıyla gerek kumandan sıfatıyla mutlak ve Meclis'e harp mıntıkasında olan hususat için, tedabir-i fevkaladeyi harp için... Binaenaleyh iki şık kalıyor. Biri bunu kabul etmesi, ikincisi nakâfi görürse, ad buyurursa o vakit Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili bulunan Paşa Hazretleri; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili.. Ve ahval de daha müsaittir. Onun için bu iki şıkkı Hey'et-i Âliyenize arz ediyorum ve dünkü mesrudatımda daha iyi, daha kuvvetli cereyan eder. Bu bapta yazılan bir takriri de takdim ediyorum. Hatta Başkumandanlık Vekilli tabirini de yazmakta mazurum ve kanâatim da o noktadadır...Başkumandanlık meselesi diğer Paşa Hazretleri.. Başkumandan, dün de arzetmiştim; Meclis'in şahsiyet-i maneviyesidir. Bu namı bir arkadaşımıza, bir zata vermek istiyoruz. Ne için ben bütün hukukumu feda edeyim?

Sırrı Bey'in, "Başkumandan demekte ne mahzur görürsünüz?" demesi üzerine Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir.

Bu bir takdir meselesidir. Asıl kendileri bizim hukukumuzu, başkumandanlık vazifesinde, başkumandan vekili sıfatıyla istimalde tamamiyle sahibi salâhiyettardır. Ortada bir kelime farkı kalıyor. Yani hâkimiyet-i milliyeyi, kudret-i milliyeyi efradı millette saklamak istiyorum. Onun başkumandanlığı altında millet işini gördürmek istiyorum. Nasıl ki bir hat komiseri bir milleti (Gürültüler) Bu bundan ibarettir ve bu bir tabir farkıdır ve benim kendi kanâatimdir.¹⁵⁸

Bunun üzerine yeniden söz alan Mustafa Kemâl, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Efendim Salâhaddin Bey biraderimiz bazı mütalaalar, beyanlar ettiler. Bunlardan birincisi; erkân-ı harbiye-i umumiye reisi veya başkumandan vekili sıfatıyla ifa-i vazife etsin. Bendeniz zannediyorum ki, bu teklifi karargâh teşkilinden ibarettir ki, bu zaten mevcuttur. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan zat şark cephesinin, garp cephesinin her tarafına gider, idare-i harekât eder. (Başkumandan) burada oturur ve buradan (idare eder diye bir şey olamaz. Ben,

¹⁵⁸ 05.08.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 171.

müstemirren) İsmet Paşanın karargâhına mı gidip oturacağım? Belki daha geri gideceğim. Maksud harekâtın mesuliyetini üzerine alıp, harekâtı sevk ve idaredir.

...

Salâhiyet meselesine gelince: Ben bu teklifatımla Meclis-i Âlinizden fazla bir şey talep ettiğime kani değilim. Salâhaddin Bey bu kayıt fazladır buyurdular. Hâlbuki ben bunu kendi telakki ve tefsirleri gibi telakki edemem. Binaenaleyh Başkumandan Vekili, Padişahın Vekilidir; Zat-ı Şahanenin Vekilidir. Başkumandan Zatı Şahanedir. Başkumandan vekili demek Zat-ı Şahane'nin vekili demektir. Başkumandan vekili Zat-ı Şahanenin (vekili ise,) ben de aynı şeyi sizden isteyeceğim. (Baskumandan Vekili) bilcümle kuva-ı berriye ve bahriyenin başkumandan vekilidir. Bütün o salâhiyeti bana vereceksiniz. Hem ben başkumandan olacağım.. Meclis-i Âli'nin başkumandanı olmak noktai nazarından ben ancak o zaman Meclis-i Âliniz namına ifa-yı vazife edebilirim. Ve mes'uliyeti daima göz önüne alarak ifa-yı vazife etmektir. Yeni bir tedbir yapmağa lüzum yoktur.

...

Zannederim, bazı arkadaşlar harp mıntıkasından bahsetti. Benim salâhiyetim her yerde cari olduğu için ve cari olacağı için mahdut bir harp mıntıkası yoktur. Salâhiyetim, bütün memlekete cari olacaktır. Binaenaleyh benim en çok.. Hariçte görenler Meclis azalarının her birinin.. Bir an evvel müsbet veya menfi bir karar ittihaz buyursanız (çok nafi bir hareket olur. Çünkü müzakerat esnasında sarf edilen öyle) kelime görüyorum ki harice karşı gayet tehlikelidir.¹⁵⁹

Görüşmelerden sonra kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oylamaya katılan 183 Mebustan 13'ünün red oyuna karşılık 169'unun kabul oyuyla kabul edilmiştir.¹⁶⁰

2.4.1 Birinci Uzatma

Sakarya Zaferi'nin kazanılması ve Yunan kuvvetlerinin Sakarya Nehri'nin batısına çekilmesiyle Kütahya-Eskişehir Muharebelerindeki yenilginin ortaya çıkardığı tehlikeli durum o an için ortadan kaldırılmıştır. 31 Ekim 1921 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda Başkumandanlık Kanunu, suresinin 5 Kasım 1921 'de sona erecek olmasından dolayı gündeme gelmiş Mustafa Kemâl Paşa'nın Başkumandanlık sıfat ve yetkisinin 5 Kasım'da biteceğinin orduya ve sair ilgililere bildirileceğine dair tezkeresinin okunmasının ardından Kırşehir Mebusu Müfid Efendi'nin Başkumandanlık Kanunu'nun 3 ay daha uzatılmasını isteyen önergesi¹⁶¹ okunmuştur.

¹⁵⁹ 05.08.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 171-173.

¹⁶⁰ 05.08.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 180.

¹⁶¹ Önerge şöyledir: Riyaseti Celileye

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşaya Başkumandanlık tevcihine dair 5 Ağustos 1337 tarihinde Büyük Millet Meclisince kabul buyurulan kanundaki üç mah müddetin hitamı 5

Başkumandanlık süresinin 3 ay daha uzatılmasına dair kanun teklifi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, daha önceki kanun ile maksadın hâsıl olduğunu, muharebe meydanında faydası görüldüğünü, muharebenin bittiğini, bunun sonsuza kadar devam edemeyeceğini, devamının bazı noktalardan sakıncalı olduğunu, bir şeyi uzun müddet kullanılırsa yıpranacağını, bu işin yanlış bir şekle varacağını, başkumandanlığında dinlenmesinin doğru olacağını, Meclis'in yetkilerinin kullanılmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir.¹⁶² Oylamanın nasıl yapılacağı konusundaki tartışmalardan sonra isim belirlemek suretiyle oylamaya geçilmiştir. Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin Başkumandanlık Kanunu'nun aynı koşullarla üç ay daha uzatılmasına dair kanun teklifi 3 çekimser, 12 red oyuna karşılık 152 oyla kabul edilmiştir.¹⁶³ Birinci Grup üyelerinin 93'ü, İkinci Grup üyelerinin 14'ü ve bağımsızların 45'i Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin 3 ay daha uzatılması yolundaki teklifin lehinde oy kullanmıştır.¹⁶⁴

2.4.2 İkinci Uzatma

Başkumandanlık Kanunu'nun birinci uzatma süresinin bitmesine kısa bir zaman kalınca, sürenin bir defa daha uzatılması Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. 2 Şubat 1922 tarihinde yapılan gizli celse görüşmelerinde Çorum Mebusu Ferid Bey ve 43 arkadaşının teklifi dolayısıyla yapılan görüşmelerde başkumandanlık yetkisinin 3 ay daha uzatılması görüşmeleri yapılmış, kanun birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş, yeterince görüşülmemesine tepki gösteren Salâhaddin Bey, kabul edilmiş bir kanunun lehinde ve aleyhinde söz söylemenin ayıp olduğunu ifade ederek tepki göstermiştir.¹⁶⁵

Başkumandanlık sıfat ve yetkilerinin 5 Şubat 1922 tarihinde sona ereceğine dair Mustafa Kemâl başkumandan sıfatıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tezkere vermiş, başkumandanlık yetkisinin 5 Şubat 1922 tarihinde sona ereceğini ve durumun orduya ve ilgililere tebliğ edildiğini ifade etmiştir. Bu açıklama üzerine Çorum Mebusu Ferit Bey ve 43 arkadaşı başkumandanlık yetkisinin üç ay süreyle uzatılması yönünde kanun

Teşrinisani 1337 tarihinde hitam bulacağına nazaran mezkûr kanunun 5 Teşrinisâni 1337 tarihinden itibaren üç mah daha meriyetine dair olan zırdeki madde-i kanuniyenin müstacelen müzakere ve kabul buyurulmasını teklif ederim. - 30 Teşrinievvel 1337- Kırşehir Mebusu Müfid

¹⁶² 31.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.420-421.

¹⁶³ 31.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 428.

¹⁶⁴ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 273.

¹⁶⁵ 02.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.675-677.

teklifini açık celselerde yeniden vermişlerdir. Bu teklife karşı Karahisari Şarki Mebusu Mustafa Bey de kanun teklifinde bulunmuştur. Mustafa Bey'in teklifinde farklı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gerektiğinde bu yetkiyi geri alabileceği ifadesi vardı. Mustafa Bey'in teklifi sonrasında söz alan Salâhaddin Bey, Mustafa Bey'in teklifinin konuya ve maksada uygun olduğunu, Meclis'in yetkilerini azaltmadığını, olağanüstü yetkileri gerektirecek durumun ortadan kalktığını ve kabul edilmesini istemiştir. Daha sonra Çorum Mebusu Ferit Bey ve arkadaşlarının kanun teklifinin oylanmasına geçilmiş, söz alan Salâhaddin Bey, oylamanın isim okunarak tek tek yapılmasını istemiş, ama kabul edilmemiştir. Daha sonra yapılan oylama ile Çorum Mebusu Ferit Bey ve 43 arkadaşının kanun teklifi¹⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiştir.¹⁶⁷

6 Mart günü yapılan gizli celsede , “Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerinin vaziyet-i askeriye hakkında izahatı ve mevzu üzerinde müzakerat” görüşmeleri sırasında Mustafa Kemâl'in;

Efendiler, benim vukû bulan mütalaat ve beyanat-ı askeriyemden sonra söz söylemek isteyen arkadaşları bittabi dinlemek lâzımdır ve onları dinleyeceğiz. Yalnız bendenizin Hey'et-i Celilenizden vaki olan istirhamâtımın bazı noktaları vardır ki, bazı mesailin bilâmüzakere tehiri veya bilâmüzakere reddine dairdi... Binaenaleyh onları bilâmüzakere reddetmemeğe karar verirseniz; ret, ondan sonra takarrür eder. Fakat bilâmüzakere reddi veya kabulü noktasının tayini lâzımdır. Onun için müzakereye girişmeden evvel bu noktayı halletmek iktiza eder.

Sözlerine Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir:

Efendim, Meclis-i Âlileri makam-ı müzakere ve münakaşadır; makam-ı tasdik değildir. Buradan millete emrolunmaz. Millet; buradan amalîni beyan eder. Binaenaleyh kendilerinin uzunca bir müdet müfakat edeceklerine nazaran, dermeyeran olunan mütalaat üzerinde Meclis'in de bir takım temenniyatı vardır ki bittabi onların da anlaşılması lâzımdır ve o noktai nazara göre imalî fikir edilmesi iktiza eder. Burada dermeyeran olunan mütalaat; o zatın mütalaatı zatiyesidir; Meclis'in umumî mütalaası değildir ve binaenaleyh orta yerde zımmî bir taahhüt ve kabul ve muvafakat yoktur. Bu mesailin bir kısmı ve bu hususta kendilerinin dermeyeran ettikleri arzusunun bir kısmı meyanında, bendenizin kendi kanâatimce

¹⁶⁶ MADDE 1- Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşaya Başkumandanlık tevcihine dair olup evvelce üç mah temdid edilmiş olan kanun 5 Şubat 1338 tarihinden itibaren üç mah daha temdidedilmiştir.

MADDE 2- İşbu kanun 5 Şubat 1338 tarihinden muteberdir.

MADDE 3- İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

¹⁶⁷ 04.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.201-204.

kabili kabul olabilecek nikat vardır. Onlar konuşulmalıdır ve buna dair milletin arzu ve iradesinin temessül edilmesi lâzımdır... Hariciyeye ait dermeyan olunacak mütalaat, her zaman kabil-i müzakere. Fakat kendilerinin teşrif buyurdıklarına nazaran, bugün burada vukû bulan mütalaatında bariz olan bazı hususat için herkesin kendi kanâatine göre söz söylemesi elbette lâzımdır, asıldır. Böyle şeyler bilâmüzakere geçerse, meclis orta yerden kaldırılmalıdır. Mevzubahis olan mesail gayet azim mesaildir. Meselâ Paşa Hazretleri memleketi islah etmek için ukalanın bulunduğu çareler olarak tarz-ı hükûmetin tebdilini söylediler. Bendeniz bunun tamamen aleyhindeyim. Mesele tamamen aksidir. Efendiler bugün mesele; hali idamedir, harbi idamedir. İşte demek ki...

...Acele etmeyin Beyefendi... Ben kendi efkârıma muhalif mütalaatı biliyorum. Binaenaleyh dermeyan edilen mütalaat, bir mütalaa-i zatiyedir. Bu mütalaat; bu Meclis'in ve ordularının başkumandanlığını ifa eden zatın mütalaasıdır. Bu mütalaaya karşı - ve kendilerinin uzun bir müddet müfarakat edeceklerinden naşi - bizim dahi söyleyecek sözlerimiz, fikirlerimiz vardır ki ihtimal mucib-i menfaat ve memlekettir, bilâmünakaşa böyle şeyler kabul olunamaz... Onun için bunun böyle bilâmünakaşa ve müzakere kabul etmek doğru değildir. O zaman Meclis yok demektir. Meclis'in şahsına hürmet edilmelidir. Hiç şüphesiz hepimiz milletin menfaatine hizmet ediyoruz. Tahalüf olabilir aramızda. Anlaşalım ve tabîî anlaşacağız. Yalnız nikat-ı müteferriasi hakkında söz verecekler, tabîî o zaman söyleyeceğim. Efendiler ben başka Meclis bilmiyorum, bulunmadım. Fakat bizim Meclis kadar âma'u milliyeye ve menafi-i milliyeye vahdet göstermiş ve bu kadar birlik içinde yaşamış ve zevahirde ağzını açmamış vatanperver meclis görmüyorum. Binaenaleyh bu Meclis'in hissiyatından şüphe etmek doğru değildir. Meclis'in umde ittihaz edilen esasatı ile kabil-i telif olmayan ifadat bendenizce muvafık değildir. Binaenaleyh bu nikat üzerinde bendeniz fikrimi söylemek isterim.

Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemâl, şu şekilde cevap vermiştir:

Efendiler vukû bulmuş olan teklifâtımla bu makamdan, bu kürsüden hiç bir vakitte emir manası anlaşılmalıdır. Eğer böyle olsaydı bunun müzakeresi veya adem-i müzakeresi hakkında ârâ-yı umuminize müracaata lüzum bırakılmamış olurdu. Hâlbuki arzu edilen şeyin terviç veya adem-i terveci yine rey-i âlinize muhavveldir. Binaenaleyh emirden bahsetmek doğru bir şey değildir. İkincisi; demin bahsettiğim mesail arasında hükûmet tebdilinin nazariyesi vardır. Bununla zan olunmasın ki bugün yapılmış olan şeyden başka bir şey murad etmiyorum. İzahen bunu yapacak değiliz. Üçüncüsü; Hey'et-i Celilenizin hissiyatından nezahetinden ve umde-i milîyeyi muhafazadaki sebat ve azminden şüphe etmiş değilim. Böyle bir şüphe ima edecek bir söz söylemiş değilim ve tağyir edebilmek için bilmem nasıl bir mahiyet-i muhakemeye malik olmak lâzım gelir?

Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, Mustafa Kemâl'in konuşmalarının bir kısmının askerî, bazı kısımlarının da siyasî olduğunu, kendisinin bu konular dışında söylemek istediğini, ordunun daha önce hazırlanılabileceğini, bundan sonra yapılacak taarruzun daha neticeli ve canlı olmasını arzu ettiğini, bu konuda Başkumandanın dikkatini her mebus gibi çekmek istediğini, şüphesiz iyi imkânlar

hazırladığını, ama daha iyisini istemelerinin hakları olduğunu, milletin ahlâkını, an'anelerini ve kabiliyetlerinin ıslah edilmesi ve yükselmesi gerektiğini, bunun da ekonomi ve eğitimle olacağını, meselenin milletin ahlâken, ekonomik ve ilmen ihyası meselesi olduğunu, şimdi asıl meselenin dâhilî cephe olduğunu, dâhilî cephenin ıslahı, milletin mesut edilmesi, hayatının kolaylaştırılması ve arzu ettiği şeylerin olması olduğunu, Meclis'in ve Hey'et-i Vekile'nin iyi çalışması gerektiğini, fakat ne toplanmağa, ne görüşmeğe imkân olmadığını, bu noktaların ihmal edildiğini genel kusurlarının bu olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

2.4.3 Üçüncü Uzatma

İkinci kez uzatılan Başkumandanlık Kanunu'nu, süresinin sona ermesine bir gün kala tekrar 4 Mayıs 1922'de gizli celsede Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine getirilmiştir. Oturum açıldığında konunun gizli olarak görüşülmesine dair 15 imzalı önerge okunmuştur. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, Mersin Mebusu Salâhaddin Bey önergeye karşı çıkarak, konunun açık celsede görüşülmesini istemişlerdir. Yapılan itirazlara karşılık Aydın Mebusu Tahsin Bey içinde bulunan durumda gizli celse yapılması gerektiğini söylemişse de Karahisar-ı Sahip Mebusu Hulusi Bey vaziyette bir şey olmadığını, mutlak bir şekilde gösterilmesini istemiştir. Tartışmalara rağmen oturumu yöneten Musa Kazım Efendi konuyu oylamaya sunmuş ve konunun gizli celsede konuşulması oy çokluğuyla kabul edilmiştir.¹⁶⁹

4 Mayıs 1922 gündemine alınan bu önerinin gizli birleşiminde görüşülmesi Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi ve 14 arkadaşı tarafından verilen bir önerge ile teklif edilmiştir. Görüşmelerin devamında Meclis Başkanı, başkumandanlık süresinin 5 Mayıs 1922'den itibaren üç ay daha uzatılmasına dair kanun önerisini okutmuş, ilk sözü alan Salâhaddin Bey, kanun tasarı ve önerilerinin Layiha Encümeni'nden geçtikten sonra Meclis'te görüşülmesi gerekli olduğu halde tartışmaya açık bir konunun böyle apansız adeta millettten mal kaçırırçasına Meclis'e getirilmesini anlamadığını, Genel Kurulun sahip olduğu hak ve yetkilerin bir kişiye verilmesini anlamsız bulduğunu, ayrıca bunalımlı bir dönemde yapılmış olağanüstü bir özverinin, o

¹⁶⁸ 06.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 3, s.13-14, 21-22.

¹⁶⁹ 04.05.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 3, s. 310-315.

zorunluluk ortadan kalktığına sürdürülmesine yer olmadığını, nitekim ilk uzatma görüşmelerinde yeni bir taarruz yapılacağı söylendiği halde sonraki dönemlerde, yapılamayacağı, açıkça ifade edildiğini, halen en büyük görevleri siyaset olup milletin refahını sağlayacak işlerle uğraşılmasını, milleti yaşatacak şeyin yalnız savaş olmadığını söyleyerek, “Dünyada fert yoktur millet vardır.” diye tamamlamıştır. Birinci maddenin görüşmelerinde tekrar söz alan Salâhaddin Bey, Bakumandanlık Kanunu’nun getirdiği ve anlaşılmadı denilen sakıncalar üzerinde durmak istediğini, bu sakıncaların başında askerî harcamaların incelenmemesi geldiğini, sorulduğunda, bunun başkomutanlığın yetkisinde olduğunun söylendiğini, Meclis’in denetim yetkisini ortadan kaldıran bu duruma son vermek gerektiğini, ikinci madde¹⁷⁰ kanunda kaldıkça başkumandanlığa karşı olduğunu, bunun kişi sorunu olarak düşünülmemesi gerektiğini beyan etmiştir.¹⁷¹

Daha sonra Salâhaddin Bey ve 15 arkadaşı tarafından Başkumandanlık Kanunu’nun ikinci maddesinin kaldırılmasına yönelik önerileri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş, daha sonra yapılan oylamada, oylamaya katılan 176 üyeden 12’si çekimser, 73’ü kabul, 91’i red oyu vermiştir. Kanun tasarısı olduğu gibi kalmış ve bu şekilde gündeme alınması kabul edilmiştir.¹⁷²

Açık oturuma geçildikten sonra, başkumandanlık süresinin 3 ay daha uzatılmasına dair kanun görüşmeleri sırasında, Salâhaddin Bey ve arkadaşları, “Başkumandanlık Kanunu’nun temdidi hakkında bâzı rüfeka tarafından mevdu teklif-i kanununin tâyini esami ile reye vaz’ını teklif eyleriz.” şeklinde önerge vermişlerdir.¹⁷³ Kanunun tümünün ad okunmak suretiyle oya konulması hakkında Salâhaddin Bey’in de içinde bulunduğu önergeleri bulunmaları itibariyle yapılan yoklamada görüşme yeterliliği bulunmadığı anlaşıldığından oylama 6 Mayıs gününe ertelenmiştir.¹⁷⁴

6 Mayıs’ta Mustafa Kemâl’in askerî durum hakkında Meclis’te yaptığı açıklamalar sırasında bazıları mebusların konuşmalarına cevap vermiş, bu arada Salâhaddin Bey’e de konuşmalarında yer vererek;

¹⁷⁰ Madde 2. — Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyid ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik sa-lâhiyetini Meclis namına bilfiil istimale mezundur.

¹⁷¹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.216-219.

¹⁷² 04.05.1922, **TBMM Gizli Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 3, s.328-330.

¹⁷³ 04.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.521-522.

¹⁷⁴ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.223.

Efendiler, söz söyleyen bir zat da Salâhaddin Beydir. Salâhaddin Bey sözlerinin mükaddematında bize taarruz edip etmeyeceğimizi sormuş biz de edeceğiz demişiz ve kendisi de edemeyeceğiz demiştir. En nihayet edememişiz, kendi sözü olmuştur. Hâlbuki zannediyorum, taarruzun esbab-ı tehirini Hey'et-i Celileniz'in huzurunda bilvesile gerek ben ve gerek asker arkadaşlarım, yani Erkân-ı Harbiye Reisi, Müdafaa-i Milliye Vekili defaatle söylemişizdir. Tekrar edeyim; Sakarya Harbi'ni müteakip taarruza devam edemeyecek bir halde idik. Bu esnada kış bastı, kış basınca ihtiyacatımızı temin edemedik. Böyle ihtiyacatı ikmal ve ihzar edemeyince harekât kesbi betaat etmiş ve yahut duçarı teahhür olmuştur. Bunu mahrem olarak arkadaşlarıma ifade ettiğimi zannediyorum. Fakat bittabi bunu bütün dünyaya ilân edemeyiz efendiler. Lâkin tekrar ediyorum, kararımız taarruz demektir. Düşmanı vatanımızın üzerinden teb'it ve taretmektir. (inşaallah sadaları) Ve bu kararımızda sabit bulunuyoruz ve bunda tereddüdü müstelzim hiç bir sebep dahi mutasavver değildir. Salâhaddin Bey, Başkumandanlığın lüzum ve adem-i lüzumunu söylerken diyor 'ki; "ordu haddi azamîsine varmıştır". Evet, ordumuz mükemmeldir, fakat itiraf ederim, henüz hadd-i azamîsine varmamıştır. Binaenaleyh, bir asker arkadaşımızın Hey'et-i Celileniz'e ordumuz hadd-i kemâle varmıştır diye beyanatta bulunması için ordunun mahiyet-i asliyesi ve içyüzünü bilmesi lâzımdır. Hâlbuki diğer taraftan işte sahibi salâhiyet olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili bu noktada müşterek değildir. Bu iddiada bulunmak tabii musap olamaz. Ben diyorum ki haddi azamîsine dâhil olmamıştır maatteessüf. İrsal ile uğraşıyoruz. Salâhaddin Bey'den ziyade o ordunun başlarında bulunan kumandanlara aittir. Hâlbuki ordu başında bulunan arkadaşlar Salâhaddin Bey'le aynı fikirde değildir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinden başlayınız, ta ordu kumandanlarına kadar, kolordu kumandanlarına kadar böyle demiyorlar. Onlar diyorlar ki, bunu sen idare edeceksin, sen kumanda edeceksin bize. Senin kumanda etmene ihtiyacımız vardır. Bunlar çok namuslu ve çok iyi bir kalp ve dimağa malik insanlardır ve bunu nezâheti vicdaniyeleri itibarıyla itiraf ediyorlar, kumanda etmek zaruretindedin diyorlar bana. Onun için bu doğru değildir. Bundan sonra Salâhaddin Bey diyor ki; bizim en büyük vazifemiz siyaset yapmaktır. En büyük vazifemiz siyaset yapmak değil, en büyük vazifemiz topraklarımızda bulunan düşmanı tart etmektir. Maahaza bir dakika için Salâhaddin Bey'in sözlerimi kabul edelim. Ben mani miyim yahut başkumandan mani midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanunu ile ne alâkası vardır? Efendiler, bugün milleti yaşatacak harp değildir diyorlar. Efendiler, bugün milleti yaşatacak yalnız harptir, başka bir çare yoktur. Maatteessüf onun için bütün kudretimizi, bütün menâibimizi, bütün varlığımızı orduya vereceğiz ve harp yapacak bir iktidarda olduğumuzu dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır. (Çok doğru sadaları.)

Sonra Salâhaddin Bey diyor ki; "bugünkü vaziyet-i askeriye'nin mal olduğu masarifi tetkik etmek için Başkumandanlığın mevcudiyeti bir settir, bir hildir." Efendiler, bu doğru değildir. Başkumandan Hey'et-i Celilenizi menâibi-i maliyeyi tetkikten ne vakit menetmiştir? Ya Hey'et-i Celilenizi, ya Hey'et-i Hükûmeti ve yahut Hey'et-i Hükûmetten birini nasıl menedebilir? Bu mümkün olmayan bir iştir. Menâibii varidatımız, ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe herkesten ziyade belki bizim kafalarımızdadır. Nitekim geçen gün Harp Encümeni'nde bunu tetkik ettik. Paramız nedir ve azamî ne yapabiliriz? Ben bir defa daha rica ettim arkadaşlarıma ki; tetkikat yapınız, köylerde ve her yerde ne kadar tenkihat yapmak mümkünse onları da yapalım, ancak mevcut olan paramızla gayeye doğru yürüyelim. Bunu arzu eden benim ve bu arzumu tatbik ile iştigal eden arkadaşlarımla yine Hey'et-i Celileniz içinde bazı rüfekaya müracaat etmek suretiyle bunlar yapılmaktadır. Binaenaleyh, böyle bir şey varit değildir.

Salâhaddin Bey diyorlar ki: Acaba Meclis-i Âli eline geçirebileceği para ile ordusunu ne kadar müddet tutabilecektir? Bunu görüşmek ve tahmin etmek lâzımdı? Efendiler, bittabi Hey’et-i Celileniz’i bunun hakkında görüşmekten meneden bir kuvvet yoktur. Yalnız ben zannediyorum ki; bunu birçok defalar görüşmüş bulunuyorsunuz. Sabık Maliye Vekilinin bu kürsüden resmî ve hususi Hey’eti Celilenize malî hususta verdiği izahat ve tafsilâtı kulaklarımızı doldurmuş bir haldedir. Binaenaleyh, kuvve-i maliyemizi tahmin etmeyen, takdir etmeyen hiç bir arkadaşımız yoktur. Yalnız bendeniz buna bir şey ilâve etmek istiyorum, biz ordumuzun mevcudiyetini mevcut paramızla mukayese edemeyiz. “Paramız vardır ordu yaparız, paramız bitti, ordu inbilâl etti” benim için böyle bir mesele yoktur. (Alkışlar) Efendiler, para vardır, para yoktur, ister olsun, ister olmasın ordu vardır.

Bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, kendi lisanından böyle bir kelime çıkmadığını ifade etmiş, Mustafa Kemâl de üzüldüğünü ancak zabıtlarda olduğunu ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir:

Efendim; Rauf Beyefendinin mütalâaları gayet varittir. Bendeniz de kendileriyle bir noktada hemfikirim, böyle muazzam mesailin üzerinde uzun uzadıya kıylükole lüzum yoktur. Meseleyi kısa kesmek lâzımdır; bunu anlarım. Yalnız bir nokta var, onu arz etmek istiyorum, böyle Meclisimizde zaman zaman tahaddüs eden efkâr mütalâaat hakkında Paşa Hazretleri mütalâada bulundular. Bunun da bir hikmeti vardır ki, bunu örtmek mi doğrudur? Deşip de meseleyi burada halledip bitirivermek mi daha doğrudur? Bendeniz bu nokta-i nazardan onu demek istiyorum ki Meclis’in kanâati üzerinde biraz tenevvür edersek mesele daha güzel olur, iyi bir kanâat hâsıl olur ve illâ bu gecikirse sairleri gibi geçilmiş olur, âdeta mesele kapatılmış demektir. Hâlbuki kapatmak doğru değildir. Anlaşılmayan nokta nedir? Meselâ bendeniz Başkumandanlık Kanunu’nun esasına yahut ikinci maddesine muhalif olmuşum, buna sebep nedir? Benim şüphedar olduğum bir nokta var, mesele belki tenevvür eder. Binaenaleyh, mesele bir zemin-i ilmî üzerindedir. Bir iki nokta-i şahsiye varsa burada şahsî olacak nikatı mevzubahis etmeyelim, fakat biraz istirahat ederiz. Beş on dakika ilmî mesele üzerinde biraz münakaşa edelim ve zannederim ki faidelidir. Bundan sonra Meclis’in hukukuna, salâhiyetine, hey’et-i umumiyesine taalluk eden yarı reyden istinkâf ve saire gibi şeylerin ne olduğu anlaşılmalı lâzımdır.

...

Esasen ve zaten biliyorsunuz ki efendiler geçen sene de Başkumandanlık meselesinde onu ona bırakmış idik. Ahval-i fevkalâde salâhiyet-i teşriiyesi üzerinde idi. Binaenaleyh bu nokta üzerinde biraz konuşur isek hakikaten anlaşmak lâzım gelir.

Bursa Mebusu Emin Bey’in, “Bunu başka güne bırakalım.” demesi üzerine, “Faideli olmaz ve çünkü doğrusu efendiler mademki söylenmek için güzel ruhsatı cereyan zannındayız. Ve bugün müzakeresi bunun için açılmıştır, kapanmasın müzakere cereyan etsin.” diye cevap vermiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Efendim, mevzubahis olan meselede benim zihnimin takıldığı nokta nedir?. Bunu tavzih etmek isterim. Meclis-i Âli'nin hissiyatına değil, mantığına müracaat etmekteyim. Bu nokta üzerinde belki tenevvür edebilirim, belki edemem. Yani bu hususu Hey'et-i Aliyenize arz etmek isterim. Keza ikinci bir mesele olarak da münakaşatımızın mevzuu olan bu vaz-ı ahir ve bunun izale-i esbabı hakkındaki fikrimi de arz etmek istiyorum.

Efendim, bendenizin düşündüğüm nokta şudur ki; biliyordunuz Başkumandanlık Kanunu denilen şeyin, yani memleketin en müşkil en tehlikeli bir anında kuva-ı müdafaasını bir elde ve Meclis-i Âli tarafından tutularak kendi reisi vasıtasıyla temşiyet edilmesi lüzumunu Hey'et-i Âliyenize bir faide olarak arz edenlerden biri de bendenizim. Bu lüzumun Hey'et-i Âliyeniz tarafından dahi kabul olunarak hâsıl olan netayic-i mesude gözümüz önündedir. O zaman ki kanunun esna-yı müzakeresinde, yani bir gün sonra bendenizin bu kanunun tenkidi hakkındaki söylediğim sözler de aklımdadır. Her şeyi vermek, yani kuvvetleri tevhit etmek gayet doğrudur. Fakat salâhiyet-i tevhit noktasına bendeniz muarızım. Zihnim niçin saplanıyor, bendeniz diyorum ki; masalih-i milliyeyi devretmeğe biz mezun muyuz, değil miyiz? Yani bu nazariyattır denilebilir, fakat her ne olursa olsun bir kere fikrimi serdedeyim.

Hakkı icraî ve teşriimizi ahare devre mezun muyuz? Bu halde mukadderat-ı millete seyirci gibi mi kalınacak. Binaenaleyh hadiseten, fiilen bir menfaat temin etmeyen ve esasen birçok ahvalde isti'mal olunmayan bu ikinci maddenin olmaması dahi maksad-ı kâfidir. Olması Meclis'in şerefi için, bendeniz için bir nokta gibi geliyor. Binaenaleyh, bunun olmamasında bendeniz kendi idrakimiz, kendi kuvvetimiz için faide görürüm. Malumu ihsanınız biz, halk hükûmetiyiz diyoruz ve bu halk hükûmetinde hâkim olan köylüler kendi vekilleri ile masalih-i milleti tedvir ediyor. Hâlbuki bu Meclis'te bendeniz kâffe-i hukuk-u millete vazülyet olan Meclis'te hukukan ona muadil olan bir zat görmekteyim. Bu şekil bendenizi iştibahta tutmaktadır. Yani iştibah demek istediğim bu şekil diğer şekille müterafik görmekteyim. Bendenizin düşündüğüm şudur ki; bizim bir başkumandanlığa ihtiyacımız vardır ve hali hazırda idare edildiği gibi yani şimdiye kadar orduları idare eden kuvvet şimdiden sonra da orduyu idare etmelidir. Yalnız bu kuvvet teşriî hukukta beraber bulunursa bendenize öyle geliyor ki bir hükûmet, bir daha hükûmet bu bir tearuz, bu şekl-i taaruzu anlayamamaktayım. Bu şekli arz ettiğim gibi bendeniz kendi kanâatıma ve kendi mantığıma sığdıramıyorum. Meaili sairci askeriyeyi bırakıyorum, onun burada mevzu olacak zamanı değil, asıl iliştiğim nokta biz ordumuzun menafii ve bakası, için çalışırken ordumuzu yed-i iktidarına tevdi ettiğimiz zat-ı âlinin hukuk ve salâhiyetinin yüksekliğinden dolayı birçok hukuk ve mesailde kendisiyle münakaşa etmek istiyoruz. Yani bu vaziyet gayri müsait geliyor. Onun için bunu esaslı bir surette münakaşa edebilmek için karşımızda bulunmak istemiyoruz. Demek benim düşündüğüm bütün nikatı nazar bu cihettedir. Maddeten zaten kullanılmayan bu ikinci madde bendenizce bir emr-i itibardan ibaret kalmaktadır. Biraz zaitti, belki üç ay için lâzımdı.

...

Binaenaleyh, idare edenler, edilenler veya emeğe heveskâr olanlar birbirlerini ararlar ve birbirlerinden tenevvür etmek isterler. Bu nokta-i nazardan bendenizce Meclis'in, memleketin, herkesin tenevvür edebilmesi asıldır. İhtilâf tenevvür edememekten ileri gelmektedir ki tenevvür edememek meselesi Meclis-i Âli için mucib-i ıztırap olmaktadır. Bendeniz bunu bir buçuk senedir göre göre anladığım nokta budur. Acaba neden? Bendeniz diyorum ki, tenevvür edememek için mevcut mânialar ortadan kalkmalıdır. Bu müsaadenizle söyleyeceğim ve arkadaşlar müsaade buyursunlar, fırka-i ekseriyet demek olan ve Meclis'te yoktan icadedilmiş olan fırkanın hüsn-ü idare edilememesinden ileri geliyor diyeceğim. Bununla çok rica ederim, idare edenlere bir kasıt yoktur. Yalnız bir mahiyet-i

umumiyede bu anlaşmazlığın nereden ileri geldiğini göstermektedir. Meselâ geçenlerde bir intihap veya sair bir meselede izhar-ı rey etmemek meselesini öğrendim ve bir zamanı geldi kullandım. Yani görüyorum ki Meclis içerisinde mevcuttur, yani başka türlü bir zihniyet mevcut değil, yalnız herkes tenevvür etmek istiyor. Tenevvür etmek için, edenler var, etmeyenler var, edenler tenvir etmiyor, ediyor, tehdit ediyor, doğru olmuyor - tabir tehdit değil, tahdit ediyor doğru olmuyor, hâlbuki ortada bir şey yok. Bendenizce ortada bir adem-i emniyet yoktur. Bir meselede tenevvür etmemek için muhalif olarak rey veren kimseler tenevvüre muhtaçtır, tenevvür ettirilmelidir ve binaenaleyh mesele eğitim meselesidir. İlmî konuşacağız ve burada, bu hususta arkadaşlarımdan biraz geniş olmağımızı temenni ederim.

Efendiler, herkes bir değildir ve böyle olmadığı için milletler böyle gelmiştir. Bendeniz esasen bir milletin bir kimse tarafından idaresi lâzım gelirse bendeniz meşrutiyetin olmadığına kaniim ve kuvvanın yani milleti idare eden kuvvetlerin birer parça kuvvetle karşı karşıya anlaşıp, çekişme iş görmesi meselesini esas ittihaz ederim. Biz bu mevkiye miyiz? Değiliz, bu mevkie gelemedik. Başka bir şekildeyiz.

Fakat aşağı yukarı ifadat serbest olmalı, fakat hiç olmazsa şurada efkâr, ifadat, tenevvür serbest olmalı. Görüyorsunuz efendiler, Meclis-i Âli’de hiç bir şahıs, şahıs demeyeyim, başka türlü tebellürat hiç yok ve bu Meclis’in muvaffakiyettir. Efendiler, bu Meclis’e politikacılık girmemiştir. Hepsî muhafaza-i meşrutiyet noktasındadır. Ufak tefek fikirlerde birtakım şey dolaşüyor. Evet, efendiler bunlar yalnız bir şey üzerindedir. Muhafaza-i meşrutiyet hukuk-u umumiyenin muhafazası kaydı ve saik olan bazı mütalaata hakk-ı cemaatın, hakk-ı umumînin, hakk-ı ferdînin daha yüksekliğidir.

Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey; “ O vakit ben Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olurum. ” diye cevap vermiş, Salâhaddin Bey devamla;

O arkadaşlarımız müttehiden çalışmalıdırlar. Başka türlü selâhet-i muamelenin hüsn-ü suretle tedviri imkânı yoktur. Eslem tedbirleri onlar teklif etmelidirler. Olmazsa o zaman derler ki bu adamlar Meclis’ten bir iş çıkarmak istemiyorlar. Fakat zannediyorum ki Meclis’te. Bütün arkadaşlar memlekete nafi olacak kâffe-i icraat ve tasavvuratta müttehit olmuştur ve bu nokta üzerinde dün bazı münakaşat olmuştu, yoluyla tenvir edilememişti. Burada fırka-i ekseriyetten hiç bir zat çıkıpta bizi tenvir edememiştir. Bir iki arkadaşımız söyledi, fakat tenevvür edemedik efendiler. Hatta Hükûmetin izahatı da tenevvür ettirecek mahiyette değildir. Ben yine bu nikat-ı iştibahiyeye malîkim. Binaenaleyh, başka söyleyecek bir sözüm yoktur. Demek isterim ki Meclis-i Âli’nin kemakân, şimdiye kadar olduğu gibi müttehiden çalışması için hiç bir mani yoktur, mesele hiç bir şey meselesi değildir. Şahsiyat, hissiyat meselesi belki insanların kalbinde biraz yer tutabilir. Ben de insanım. Fakat esas itibariyle bunların o kadar zayıf olduğunu görüyorum ki daha büyük kabahat birbirimizi anlamağa gittiğimizde bir tarafın uzakta durması ve diğer tarafın hiç bir şey dinlemek istememesi, bu şekl-i zihniyet, bu şekl-i istisna ve artık tabir bulamıyacağım ve bu şekil doğru değildir. Binaenaleyh, kabahat bir noktadan gelmiyor. Kendinî bilenler biliyor. Fakat memleketin büyük bir kuvveti toplanırlar, arkadaşımız o büyük kuvvetle memleketin en nafi yoluna doğru gitmekte biraz daha müsamahakâr ve biraz daha geniş olmalıdırlar. Efendiler, her şeyi birleştiren ihtilâfın esasî da meseleyi geniş düşünmektedir. Bununla mesail-i umumîi izah ettim zannındayım. Mesail-i

hususiyeye-i saireyi bırakıyorum, çünkü ben söylediğimi bilirim ve ifadatomda bir kelime var ise onları bırakıyorum ve onları bahsedecek adam ben değilim.

Sözü üzerine söz alan Mustafa Kemâl;

Efendiler, Salâhaddin Beyin endişe-i vicdaniye ve dimağiyesini mucip olan nokta üzerinde muttali olduğum bir vesikayı irae etmek istiyorum. Kendileri Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi muhteviyatınca salâhiyet-i teşriyesini devretmiş olmasının muvafık olup olamayacağı hususunda mütereddittirler. Benim telakkime göre bu gayr-i kanunî vaziyet değildir ve Meclis salâhiyet-i teşriyesinin hey'et-i umumiyesini başkumandana terketmiş vaziyette değildir. Malum-u âlileri olduğu üzere ikinci madde, hatırımda kaldığına göre, başkumandan ordunun maddî ve manevî sevk ve idaresindeki rasanatını idare etmek için icabeden kuvveti Meclis namına fiilen istimaline mezundur. Yoksa kanunlar yapmak için fiilen mezuniyet verilmemiştir. Sırf orduyu takviye nokta-i nazarından Meclis'te mevcut ve meknuz ve mündemiç olan salâhiyetin fiilen istimaline mezundur. Fakat istediği dakikada tabîi o mezuniyeti refedebilir. Salâhiyet-i teşriyenin hey'et-i umumiyesini haiz olan meclistir. Yalnız ordu ve ordunun tezyid-i kuvvası noktasından o salâhiyetin tertibinde mezundur. Bu itibarla memba kendisindedir, bir şey vermiş değildir. Vermiş ise kendisi vermiştir, kanun yapmış vermiştir. Binaenaleyh, kendisi için verilen bütün şeref, bütün asıl olan salâhiyeti mahfuzdur. Bendeniz bu mütalaadayım. Fakat doğrudan doğruya Meclis-i Âliniz gibi icraî ve teşriî müşterek bir Meclis değil, sırf teşriî bir Meclis tasavvur edelim. Acaba bu teşriî Meclis salâhiyet-i teşriyesini kısmen değil, tamamen ve bütün salâhiyet-i teşriyesini bir adama, yahut üç beş kişiye verebilir mi, hukuk nokta-i nazarından bunlar varit midir?. Bir de bu nokta-i nazardan düşünelim. Bunlar varittir efendiler, malumu âliniz ve'kayı büsbütün başkadır. Daima dünyada, beşeriyette hâkim olan hadisattır. Yeterki kendi arzusuyla olsun bir an için, bir zaman için olsun, bütün vezaif-i teşriyesinde her hangi bir hey'et serbest rey verebilir.

...

Yani bence Salâhaddin Beyin hakikî ve samimî olduğu anlaşılın bu endişesine mahal yoktur. Hâkim-i asli olan Meclis-i Âlinizdir. Hiç bir zaman başkumandanlığa bahşetmiş olduğunuz salâhiyet başkumandanı lâyüs'el bir vaziyette bulunduramaz.

Bu konuşmaya cevap veren Salâhaddin Bey, Meclis'in kanâati konusunda aydınlanmak gerektiğini, yoksa meselenin kapatılması gibi olacağını, meselenin ilmi zemin üzerinde gitmesi gerektiğini, bundan sonra Meclis'in hukukuna, yetkilerine, hey'eti umumiyesine taalluk eden, çekimser kalma gibi şeylerin ne olduğunu anlaşılması gerektiğini, bunun da yerinin Meclis olduğunu belirtmiş, başkumandanlık meselesinde onu ona bıraktıklarını, olağanüstü yetkilere haiz olduğunu, bu konuda konuştukları takdirde gerçeklerin ortaya çıkacağını ifade etmiştir. Başka güne bırakılması önerisine de karşı çıkarak şimdi görüşülmesi gerektiğini ifade etmiş, Meclis'in hissiyatına değil mantığına hitap ettiğini, Başkumandanlık Kanunu ile

memleketin en müşkil ve tehlikeli anında bir elde ve Meclis-i Âli tarafından tutularak kendi reisi vasıtasıyla yürütülmesi gereğini Meclis'e faideli olarak sunanlardan birinin de kendisi olduğunu, sonucunda gözlerinin önünde olduğunu, kendisinin başkumandanlığa ihtiyaç olduğuna inandığını, ancak bu kuvvet yasama hukukuyla beraber bulunursa bunun kabul edilemeyeceğini, Meclis'in aydınlatılmamasının bir ızdırıp olduğunu, aydınlatmak için de bazı engellerin kalkması gerektiğini, Meclis'in çalışması için de bir engel olmadığını, her şeyi birleştiren ihtilâfin geniş düşünmek olduğunu, Başkumandanlık Kanunu'nun ikinci maddesi ile yürütme yetkilerinin devretmiş olmasının uygun olup olmadığı konusunda tereddüt yaşadığını ifade etmiştir.

175

Kastomonu Mebusu Yusuf Kemâl Bey, "Kanunlarla saptanan sürelerle ilk ve son günün dikkate alınmaması genel bir kural olmakla, Mustafa Kemâl Paşa'nın iki gündür kanunun üstünde ve dışında olarak başkomutanlık ettiği yolundaki" ifadesinin bahis konusu edilemeyeceğini söylemiş, Erzurum Mebusu Salih Efendi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, Mustafa Kemâl Paşanın konuşmasında haklarında belirttiği sözlere karşı savunma niteliğindeki konuşmaları ve Mustafa Kemâl Paşanın açıklamalarından sonra açık oturuma geçilmiştir. Açık oturumda Başkan, kanun önerisinin ad okunmak suretiyle oylanacağını belirtmiş, sonuçta başkomutanlık süresinin 5 Mayıs 1922'den itibaren üç ay daha uzatılmasına dair kanunun oylamasına 206 üyenin katıldığını, 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla kanunun kabul edildiğini duyurmuştur.¹⁷⁶

20 Temmuz 1922 birleşiminde, Bayazıt Mebusu Dr. Refik ve Bursa Mebusu Op. Emin Beylerin Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılmasına dair önerilerinin ivedilikle müzakeresi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Gerekçede, Başkumandanlık Kanunu'nun hükmü kurban bayramının birinci veya ikinci günü son bulacağından kanunun uzatılmasına dair işlemin bayram tatilinden önce tamamlanması gerektiği ifade edilmiştir. Görüşmeler sırasında söz alan Mustafa Kemâl, Meclis tarafından kendisine tanınan yetkilerin kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine daha önce verilen önergede değişiklik yapılarak¹⁷⁷ bu şekilde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

¹⁷⁵ 06.05.1922, TBMM Gizli Celse Zabıtları, D1, Cilt 3, s.348-350.

¹⁷⁶ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.233.

¹⁷⁷ MADDE 1- Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâziulyed yegâne kuvveti Âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle hukuk ve masuniyeti

sunulmuştur. Yapılan bu değişiklikle kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir.¹⁷⁸

Böylelikle, Mustafa Kemâl Paşa'nın Başkumandanlık unvanı süresiz uzatılırken, muhalefetin başından beri en çok itiraz ettiği konulardan biri olan başkumandan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini kişisel olarak kullanması yürürlükten kalkmıştır. Bu gelişmeyle, muhalefet, öteden beri karşı çıktığı vekil seçimlerinde aday gösterilmesi yöntemini 8 Temmuz 1922'de sona erdirdikten sonra, Başkumandanlık Kanunu'nun 2. maddesine karşı uzun süreden beri verdiği mücadeleden de 20 Temmuz 1922'de sonuç almış olmaktadır.¹⁷⁹

Başkomutanlık Kanunu'nun süresi birinci defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Üç ay sonra 20 Temmuz 1922'de yeniden uzatıldı.¹⁸⁰ Başkomutanlık görevi 1 Kasım 1923'te seferberliğin kaldırılması dolayısıyla son bulmuş, herhangi bir kanunla kaldırılmadığı için, 30 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 40. maddesinde "Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiç olup Reiscumhur tarafından temsil olunur." denilmekle hükmü kalmamıştır.¹⁸¹

2.5 Meclis Başkanlık Divanı'nın Tarafsızlığı Hakkındaki Görüşleri

Muhalef mebusların savuna geldikleri ilkelerden biride Meclis Başkanlık Divanı üyelerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki herhangi bir fırkaya gruba ve zümreye üye olmamalarıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinin Başkanlık Divanı'nca tarafsız olarak yönetilmesi için bunu bir şart olarak görüyorlardı. Birinci Grup'un kurulmasından sonra baştan Meclis Reisi olan Mustafa Kemâl Paşa'nın Birinci Grup'un da üyesi ve başkanı olmaktan çekinmemesi Meclis Başkanlık Divanı üyelerine de bu

teşriîyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyeti mâneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkumandanlık vazifei fiiliyesine muvakkaten kendi Reisi 'Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini memur etmiştir. MADDE 2- Meclis lüzum gördüğü takdirde bu sınıf ve salâhiyeti ref eder. Madde 3- Başkumandanlık müddetinin üç mah temdidine dair olan 8 Ramazan 1340 ve 6 Mayıs 1338 tarihli Kanun ahkâmı mülğadır. MADDE 4- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir. MADDE 5- İşbu, kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

¹⁷⁸ 20.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 21, s.430-435.

¹⁷⁹ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 435.

¹⁸⁰ Atatürk, **Nutuk**, s.442-448.

¹⁸¹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem)**, s.236.

konuda cesaret vermiştir. Bu durum ise muhalif mebusların tepkisini çekerek zaman zaman oturumu yöneten başkanları taraflı davranmakla suçlamalarına neden olmuştur.

13 Mart 1922 tarihli gizli celsede oturum başkanı Meclis İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey ile muhalif mebuslar arasında bu nedenle bir tartışma yaşanmıştır. Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, Hey'et-i Vekile'nin düşürülmesi için verdiği teklif ile Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in Hariciye Vekili Mahmut Celal Bey'e güvensizlik oyu verilmesine ilişkin teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken Meclis Reisi'nin tarafsızlığı konusu gündeme gelmiştir. Oturumda oylamanın nasıl olması gerektiği konusunda görüş ayrılıkları belirmiş oturumu yöneten İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey takrirlerin reye konması konusunda Meclis iç tüzüğüne aykırı davranmakla suçlanmıştır. Tartışmada söz alan Hüseyin Avni Bey, başkanlık makamındaki kişilere hürmet edilmesi başkanlığın tarafsız olabilmesi fikirlerden uzak kalması gerektiğini ayrıca Hasan Bey'in yönettiği oturumlarda bilerek hatalı davrandığını söylemiştir. Müteakiben söz alan Hasan Fehmi Bey kendisinin bilerek hata yapmadığını ve hiçbir zaman Meclis çoğunluğunun arzusuna muhalif hareket etmediğini belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

O şahsi telakkidir. Ben de size Hüseyin Bey namusumla temin ederim ki bilerek -insan hatadan salim değildir- ve kasten hiç bir surette Meclis-i Âli'nin ekseriyetinin tezahüratına, arzusuna muhalif hiç bir karar neticesi tebliğ etmediğimi namusumla temin ederim. Mademki samimi görüşüyoruz. Biz de siyasî bir parti yoktur, mevcut değildir. Bir siyasî parti vardır, o da Misak-ı Millî'dir.

Salâhaddin Bey de, “ Hepimiz de onun azasıyız.” diye cevap vermiş, Hasan Fehmi Bey konuşmasının devamında, şu şekilde cevap vermiştir:

Bu Misak-ı Millî'nin etrafında toplanan da bu Meclis'te bulunan zevatın hey'et-i umumiyesidir. Grup meselesi, nizamnamesinin besateti de gösteriyor ki; sırf şekl-i müzakereye ait bir teshilâtan ibarettir. Bendeniz Hüseyin Bey'e şu ciheti derhatır ettiririm ki Avrupa'da hiç bir parti yoktur ki, gerek meclis reisleri, gerek ricâli devlet hiç bir partiye salik olmasın.

Hüseyin Avni Bey de, “Büyük Millet Meclisi bu hatadan kendisini tenzih eder.” diye açıklamada bulunmuştur.¹⁸² Bu açıklamalarına rağmen Hasan Fehmi Bey

¹⁸² 13.03.1922, **TBMM Gizli Zabıt Cerideleri**, D1, Cilt 3, s.49-51.

Başkanlık Divanı'nın diğer üyeleri gibi Birinci Büyük Millet Meclisi son bulana kadar grup üyesi olarak kalmıştır.

Meclis Başkanlığı'nın tarafsız olması gerektiğine inanan Salâhaddin Bey, bu konuyu değişik zamanlarda gündeme getirmiştir. Emekli Mülazim Hasan Efendi'ye maaş bağlanıp bağlanamayacağına dair Hey'et-i Vekile Başkanlığının tezkeresi görüşmeleri sırasında söz almış, müzakerenin sıhhat ve selameti açısından başkanlık makamında bulunan kişilerin tarafsız olması gerektiğini, bu sebeple de karar verilen mesele de imzasının olması gerektiğini, bunun sakıncalarının daha önce görüldüğünü, onun için bu esası korumanın Türkiye Büyük Millet Meclisi için vacip olduğunu, bu sebeple Maliye Encümeni ile ilgili mazbataya başka bir zatın başkanlık etmesini teklif ettiğini ifade etmiştir.¹⁸³ Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi boyunca tarafsızlık tartışmaları hep gündemde kalmıştır.

2.6 Temel Haklar ve Hürriyet-i Şahsiye Kanunu

1922 yılının sonlarında gündeme gelen ve 1923 başında İkinci Grup üyeleriyle bağımsız mebusların oylarıyla kabul edilen Hürriyet-i Şahsiye Kanunu, Birinci Meclis'in temel hak ve özgürlükler konusunda çıkardığı en önemli kanunlardan biridir. Kanun, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alması bakımından büyük önem taşımaktadır. Hürriyet-i Şahsiye Kanunu çıkartılış süreci içinde Birinci Grup mebusları ile muhalif mebusları karşı karşıya getirmiştir.

Kastomonu Mebusu Abdulkadir Kemâlî Bey, 18 Nisan 1921'de kişi hak ve özgürlüklerini kötü niyetli devlet memurlarına karşı korumak için Ceza Kanunu'nu 203. maddesine ilaveler yapan 10 maddelik bir kanun teklifi vermiştir. Ancak Komisyon'un çalışmalarını uzun süre tamamlayamaması üzerine 29 Kasım 1922'de teklifin Komisyon'da görüşülmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi'e getirilmesini istemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi bu isteği kabul etmiştir. Araya başka meselelerin girmesi üzerine teklif 17 Ocak 1923'e kadar yine görüşülemediği.¹⁸⁴

17 Ocak 1923 tarihinde konu Meclis gündemine gelmiş, Abdulkadir Kemâlî Bey'in kanun teklifi okunmuştur. Teklife göre rütbe ve mevki ne olursa olsun herhangi

¹⁸³ 15.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.510.

¹⁸⁴ Bayraktar, **Büyük Millet Meclisi'nde Dağılım Süreci**, s.96.

bir devlet memuru kişisel özgürlüklere ya da milletin doğal ve medeni hukukuna tecavüz ederek Kanun- i Esâsi'yi ihlal ettiği takdirde 3 yıldan az olmamak üzere hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 1). Bu suçların işlendiğinden haberi olduğu halde müdahalede bulunmayan ve kanunî işlem yapmayan savcılar bir daha devlet memuru olmamak üzere görevden alınacaktı. Devletin bütün memurları, savcılarının bu konularda verecekleri emirleri yerine getirmek zorundaydılar ve tüm savcılar emirlerini yerine getirmeyenler hakkında dava açabilecekti (Madde 2). Kanun-u Esâsi hükümlerine aykırı hareket eden herkes, vekil bile olsa kişisel olarak sorumlu olacaktı (Madde 3). Birinci maddede yazılı suçlardan dolayı zarara uğrayanlar zararlarını mahkemelerinde dava açarak karşılayabilecekti (Madde 4). Vekil yâ da herhangi bir vekilin imzasını taklit ederek Kanun-i Esasi hükümlerini ihlal edenler ve bilerek sahte evrak kullananlar on yıl hapis cezasına çarptırılacaktı (Madde 5). Mahkeme yâ da kanunen tutuklama yetkisi olan bir makamın emri olmadan, herhangi bir kimseyi tutukevi yâda cezaevine kabul eden gardiyan ve müdürler, yetkili avukatlarla tutukluları görüştirmeyen kimseler, rütbe ve mevkii ne olursa olsun 6 aydan 2 yıla kadar hapis ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 6). Usûle aykırı olarak hapsedildiğini ve Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket edildiğini ileri sürerek bu suçları işleyenleri protesto etmek isteyenlerin, protesto evraklarını kabul ve bunu ilgili kişilere gönderme sorumluluğu noterlere aitti. Aksi takdirde noterlerde bu suçlara katılmış sayılarak 3 yıldan az olmamak üzere hapis ve ayrıca para cezasına çarptırılacaktı (Madde 7). Bu maddeler de belirtilen suçlardan mahkûm olanları affetme yetkisi ve bu maddeler hükümlerine aykırı olan tüm kanun ve tüzük maddeleri yürürlükten kaldırılacaktı (Madde 8 ve 9). Kanunun yürütülmesi görevini Hey'et-i Vekile yapacaktı (Madde 10)¹⁸⁵

İkinci Grup üyeleri kanunun tümü üzerindeki görüşmelerin bitirilerek teklifin maddelerine geçilmesini isterken, bazı Birinci Grup üyeleri teklifin Adliye Komisyonu'na gönderilmesini istemişlerdir. Buna karşılık, teklif Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, buna karşı sert eleştiriler yönelten Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'in de aralarında bulunduğu hemen hemen tümü Birinci Grup üyesi olan 17 mebus içeriği zaten kanuni mevzuatta bulunan bu kanun teklifinin isim belirlemek suretiyle oylanarak reddedilmesini isteyen bir önerge vermiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.463-464.

¹⁸⁶ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.471.

Oturuma verilen aradan sonra teklif üzerindeki tartışmalara devam edilmiş ve konuyla ilgili önermeler okunmuştur, İkinci Grup mebusları kanun teklifinin maddelerinin görüşülmesine başlanmasını isterken bazı Birinci Grup mebusları teklifin Adliye Komisyonu'na gönderilmesini istemişlerdir. Bununla birlikte büyük çoğunluğunu Birinci Grup mebuslarının oluşturduğu 17 mebusun içeriği kanuni mevzuatta bulunan bu kanun teklifinin isim belirlemek suretiyle oylanarak reddedilmesini isteyen önermesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vermişlerdir. Bu önerenin okunması üzerine İkinci Grup kurucularından Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, “Bravo, kişi hürriyetleri aleyhinde bulunup bulunmayanlar belli olsun. Kişi hürriyetleri aleyhinde isim belirleme suretiyle oylama yapılması teklifi dikkat çekicidir, biz isim belirleme yöntemine taraftarız” demiştir.¹⁸⁷

Bunun üzerine oturum başkanı kanunun kabul veya reddinî isim belirlemek suretiyle oya koymuştur. 149 mebusun katıldığı oylamada 161 görüşme yeter sayısına ulaşamadığından konuyla ilgili bir karar alınmamıştır.¹⁸⁸ 18 Ocak'ta yapılan 2. oylamada oylamaya katılan 173 mebusun 97'sinin oyuyla teklifin maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir.¹⁸⁹ Kanun üzerinde daha sonraki birleşimlerde de tartışmalar devam etmiştir. Kanun 174 kişinin katıldığı oylamada 108 kabul, 8 çekimser, 58 red oyu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.¹⁹⁰

Hürriyet-i Şahsiye Kanunu Tan Gazetesi'nde de gündeme gelmiş ve Abdülkadir Kemâlî Bey'in kaleme aldığı ve 12 Şubat'ta yayınlanan “Hürriyete Tecavüz Kanunu Etrafında” başlıklı yazıda kanunun önemi vurgulanmış ve “Bu kanun şimdiye kadar bir kerecik olsun eline Kanun-ı Esasi'yi almadan hürriyeti, şahsi ve mutlak serbesti telakki eyleyen ve kavanin-i saireyi de bir idare-i maslahat tabiriyle ortadan kaldıran ve bu itibarla en müstebid hükümdarlar mertebesine yükselten insanları o mevki-i bülennden alarak halkın arasına koyacaktır” denilmiştir. 13 Şubat'ta imzasız yayınlanan “Hürriyet, Fikirlerinin İlk Zaferi” başlıklı yazıda ise, kanunun Meclis'te kabul edilmesinden duyulan sevinç dile getirilmiş, kanunun, kendilerinde sınırsız yetkiler olduğunu sanarak, kişi haklarına tecavüz etmeyi alışkanlık haline getirenlere, insanlığın bazı kutsal ve dokunulmaz haklara sahip olduğu gerçeğini anlatacağı vurgulanmış, yazının son

¹⁸⁷ 18.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 26, s.403-404.

¹⁸⁸ 18.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 26, s.403-405.

¹⁸⁹ 18.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 26, s.410-420.

¹⁹⁰ 12.02.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 27, s.283.

bölümünde ise “İnkılâp yürüyecek, hürriyet bütün feyizleriyle inkişaf edecektir.” denilmiştir.¹⁹¹

Kanunun kabulünden bir süre sonra askeriye ve savaşıla ilgili kanunları sınırlayacak nitelikte olup olmadığı tartışmaları yaşanmış, daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hürriyet-i Şahsiye Kanunu'nun askeriye ve savaşıla ilgili kanunları sınırlamadığına karar vermiştir.¹⁹²

15 Nisan 1923'te Hey'et-i Vekile'nin Kanun'un 3. maddesinin, memurlar arasında, kendilerine özel kanunlarla verilen belirli görevlerin kanuna aykırı olduğu yolunda bir şüphe uyandırdığını gerekçe göstererek, Kanuna bir madde eklenmesini istediği, ancak Kanun'un aslında memurları kanuni sınırlar içinde davranmaya zorladığı” belirtilmiş ve Hey'et-i Vekile'nin madde eklenmesi talebi gereksiz bulunarak reddine karar verilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Komisyon'un mazbatasını herhangi bir görüşme yapmadan aynen kabul edince, Hey'et-i Vekile'nin bu konudaki son girişimi de sonuçsuz kalmıştır.¹⁹³

2.7 Diğer Konulardaki Görüşleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme gelen konulardan biri de encümen seçimi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülecek konuların daha önce belirlenmesi konusu idi.

Kontrol Encümeni seçilmesi hakkında yapılan görüşmelerde, kontrol encümeninin seçilmesi konusunda iki seçenek üzerinde durulmuş, ya hazır olarak şubeler ya da encümenler tarafından, ya da Hey'et-i Umumiyece aday gösterilmesi şeklinde düşünülmüştür. Bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin de Karesi Mebusu Basri Bey gibi encümenler tarafından seçilmesini doğru bulduğunu, çünkü seçimi yapacak olanların konunun uzmanları olması gerektiğini, onların Meclis'e iki misli aday gösterebileceğini ve Meclis'in de onlar arasından seçebileceğini ifade etmiştir. Ardından şubelerden seçilmesini isteyen mebuslarda görüşlerini ifade etmişler, bazı mebuslar

¹⁹¹ Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, s. 39-40.

¹⁹² 29.03.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 28, s.100.

¹⁹³ Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s. 481-482.

tekliflerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuşlar, görüşmeler sonucunda şubeler tarafından seçilmesi kabul edilmiştir.¹⁹⁴

Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin günlük çalışmalarının düzenlenmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinin günü gününe bastırılması, dağıtılması, dilekçe ve sorulara dair takririni Meclis'e sunmuş, yaptığı açıklamayla beş maddelik takririni, gündeme hâkim olabilmek için matbu halde mebuslara verilmesi, her celse sonrasında gündemin belirlenmesi, zabıtların yayınlanması, halkın verdiği dilekçelerin hükûmete gönderilmeden istida encümeni tarafından sonuçlandırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci meselelerle uğraşmaması olarak açıklamış ve itiraz dolayısıyla sonuncusundan kendisinin de vazgeçebileceğini söylemiştir. Salâhaddin Bey'in önergesinin Nizamnâme-i Dâhili'nin tâdiline dair layiha ile birleştirilmesine karar verilmiştir. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Meclis zabıtlarının basılması konusu gündeme gelmiş, Meclis Başkanı bu konunun başkanlık divanına gönderilmesini teklif etmiş, burada yayınlanmasına ait araçların olup olmadığına dair cevabın beklenmesini istemiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, matbaanın zenginleştirildiğini, günü gününe zabıtların basılabileceğini, Meclis'in milleti aydınlatmak için gazetelere binlerce liralık para verdiğini, doğrudan doğruya milletin Meclis'in gündeminden haberdar olacağını, üç beş kuruşun esirgenmemesi gerektiğini, zabıtların iki bine yakını kendisinin temin edeceğini ve milletten para istenmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra Salâhaddin Bey'in önergesinin üçüncü maddesi olan, "Meclis müzakerat zabıtlarının günü gününe basılması ve bütün hükûmet ve belediye merkezlerine parasız dağıtılması ve sadece kâğıt ve mürekkep parasına açık her tarafta sattırılması bunlardan posta nakliye ücretleri alınmamalıdır." şeklindeki önerisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.¹⁹⁵

Meclisin günlük çalışmalarının düzenlenmesi, meclis görüşmelerinin günü gününe bastırılması, dağıtılmasına dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi¹⁹⁶ üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı tarafından konunun ayrıntılı olarak araştırılmasının ve bu işe önem verilmesinin memnuniyet

¹⁹⁴ 02.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.35-38.

¹⁹⁵ 09.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.128-136.

¹⁹⁶ Tezkerede zabıtların basılmasının hem malîyet hem de matbaanın kapasitesi açısından yeterli olmadığı ve bu zabıtların nerelere gönderileceği hakkında bilgi vardı.

verici olduğu, ancak zabıtların bazı devlet dairelerine gönderilmesini lüzumsuz gördüğünü, hâlbuki zabıtlardaki meselelerin milleti ilgilendiren meseleler olduğunu, halkın bundan haberdar olması gerektiğini, yoksa bazı devlet dairelerin masalarında durmasının hiçbir faydası olmayacağını, Meclis Başkanlığı'nın bu konuyla tekrar ilgilenmesini ve milletin-memleketin bundan yararlanmasının sağlanmasını rica ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁷ 27.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.419-420.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE DEĞİŞİK KONULARDA KONUŞMALARI

3.1 İç Politika

3.1.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en fazla müzakere edilen konulardan biri de iç politika konularıdır. Özellikle Birinci ve İkinci Grup arasında bazı konularda sert tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle Millî Mücadele'nin en çetin geçtiği dönemler ve muharebeler döneminin sonlarına doğru bu tartışmalar yoğunlaşmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Mücadele döneminde gerek askerî alanda, gerekse siyasî alanda mücadele vermiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en fazla konuşulan iç politika konuları; muharebeler, iç isyanlar, İstanbul Hükûmeti ve padişahla olan ilişkiler, saltanatın kaldırılmasından sonra da halifeyle olan ilişkilerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 31 Ocak 1921 tarihli birleşiminde İstanbul dışında Anadolu'da payitaht tesis etmek konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiş ve bu konuda tartışmalar yaşanmıştır. Bu görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, payitaht tesis etmek için yeterli maddi imkânların olmadığını belirtmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Böyle bir vaziyette payitaht tesis etmek için para vermenin manasını anlamıyorum. Pekâlâ, kendi bütçelerini kendileri daha iyi bilirler efendiler. Maksadım muaheze (eleştiri) değildir. Hisse kapılmıyorum. Fakat aklın yolu birdir. Payitaht için bugün müzakereye girişmemiz, bugün mecliste buna karar verip de biz gönderdik diyecekler. Onun için çok rica ederim. Bu iki meseleyi birbirinden ayıralım. Biz Meclis-i Âli'de bunun çok zararlarını gördük.

Konuşmasının devamında ekonomi teşkilâtının kurulması için sanayi tesisleri kurmanın gerekli olduğunu, bundan hem ekonominin hem de ordunun yararlanacağını ifade etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁸ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.9-10.

Görüşmeler sonucunda yapılan oylama sonucu başkent İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması teklifi, 26'ya karşı 71 oyla reddedilmiştir.¹⁹⁹

Harp Encümeni Teşkili Hakkındaki Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmesi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, olağanüstü bir durum içerisinde olduklarını, düşmanın sürekli takviye yaptığını, biri hükûmetin alacağı tedbirleri, diğeri de Meclis'in görevlerini en iyi yapacağı bir teşkilâtın olmasının önemli olduğunu, dünyanın her yerinde harp ve siyasetin ayrı şey olduğunu bir arada yürümediğini, hâlbuki bizde yürüdüğünü, Erkân-ı Harbiye ile Müdafa-i Milliye'nin tek elden yönetilmesinin işleri hızlandıracağını, Meclis'in de bu konu ile ilgilenmek istediğini ve bu amaçla bir hey'etin oluşturulmasını ve bilgilerin de bu hey'etten alınması ile diğer kurumların da bu tür sorulara muhatap olmayacağını, Yunanlıların dışarıda aleyhimize propaganda yaptıklarını, bizimde aynı çalışmayı yapmamız gerektiğini ve bu amaçla Meclis içerisinde dış siyaseti bilenlerin dışarıda bu dava için koşturulması gerektiğini, hükûmetin bu dönemde yoğun olması sebebiyle serbest bırakmak gerektiğini, milletvekili isteklerinin de encümen mazbata yazıcılarına verilebileceğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında;

Bunun için Meclisimizin içinden bir encümeni rüesa yapsak, bu hey'et tekmil mesail-i milleti bir nokta etrafına tevcih etseler ve ihzarı olarak çalışsalar; İcra Vekilleri Reisi ile temasta bulunsa ve bu suretle Meclisin umur-u devleti idare imkânını hâsıl edebilseniz (çok faydeli olacağı kanâatındayım.) Zannedirim bu Meclis'in bünyesinin ıslâhıdır.

Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, Hükûmet Başkanlığıyla, Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğinin bir arada bulunmasının memleket meselesi olduğunu, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Müdafa-i Milliye'nin tek bir harp karargahı içerisinde toplanması gerektiğini, harp devam ederken siyasetin de yürümesi gerektiğini ifade etmiştir. Bundan sonra söz alan Mustafa Kemâl, Müdafa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye Umumiye'nin daha önce aynı elde olduğunu ve bunun eleştirildiğini, şimdi ise yeniden birleştirilmesinin istendiğini, başkumandanlık teşkilâtının en iyi teşkilât olduğunu, daha iyi yapacak biri varsa bu görevden istifa edebileceğini ifade etmiştir. Yeniden söz alan Salâhaddin Bey, meselenin memleketin gerçek menfaatlerine ve cephede devletin gerçek menfaatlerine uygun işlerle uğraşmak olduğunu ve

¹⁹⁹ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.13.

meselenin prensip meselesi olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemâl, Meclis'in her türlü yasa ve yürütme gücüne yetkili olduğunu, Meclis Başkanlığı ve Başkumandanlık yetkisinin kendisinde değil, Meclis'te olduğunu, kendisinin yaptığının alınan kararların altına imza atmaktan ibaret olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰

Yunanlılardan kurtarılan ve kurtarılacak olan bölgelerde kurulacak olan geçici Ceza Mahkemelerinin oluşturulması ile ilgili kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmesi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, uzun olan bu kanunun bastırılıp, dağıtılmasını ve bu şekilde müzakere edilmesini istemiştir. “Yunanlılardan kurtarılan ve kurtarılacak mahallerde zorla alınmış ve yağmalanmış mallar komisyonlarının oluşturulması ve görevleri hakkındaki kanununun” görüşmeleri sırasında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, esas hakkında söz aldığını ancak usûl hakkında da fikirlerini ifade edeceğini söylemiş, her iki kanunun birlikte müzakere edilebileceğini, çünkü her ikisinin içeriğinin de aynı olduğu ifade etmiştir. Daha sonra esas hakkındaki görüşlerine geçmiş, halkın kendilerinden işgalden kurtarılmış bölgelerde hükûmetin görevlerini yerine getirmesini beklediğini, yapılacak çok şeyler olduğunu, bazı memurların görev yerlerine henüz ulaşmadığını, acil çözülecek sorunların olduğunu, kanun ve idarenin kurulduğunu, bu konunun hükûmetin birinci meselesi olması gerektiğini, ilk düşünülecek şeyin de ganimet malları, terk edilmiş mallar, yerleştirme, barındırma, geçindirme gibi meselelerin halli olduğunu, bunların temin edilmesi ile diğer çarelerin kolaylaşacağını ve meselenin devlet meselesi olduğunu, meselelerin halli için hükûmetin bu işlerle meşgul olmasının temin edilmesini, onlara zaman, imkân verilmesini ve takip edilmesini, kasabaları yanmış ahalinin bir an önce iskân edilmesini, ellerinden çift hayvanı alınanların topraklarını işleyemediklerini, bir kısmının tohumluğu ve yiyeceklerinin olmadığını, bir kısmının çıplak olduğunu, elbiseye ihtiyaç duyduklarını, birçok malın gaspa uğradığını, İzmir ve kasabalarının baştanbaşa yandığını, bunların açıkta olduğunu, bunların trenlerle İzmir'e götürülüp iskân edilebileceğini, ziraat hayvanlarının bunlara dağıtılması gerektiğini, ekonomi açısından önemli olacağını bu yapılmassa hayvanların ordu elinde öleceğini, bunları kurtarmak gerektiğini, her ordunun, kolordunun, her firkanın kendi bulunduğu bölgedeki köylerde bundan yararlanmasının sağlanması gerektiğini, bu konuya daha önce de hükûmetin dikkatini çektiğini, bu hayvanların İktisat Vekâleti vasıtasıyla

²⁰⁰ 09.01.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.596-610.

dağıtılabileceğini, iaşe için tutulan zahirenin de işgalden kurtulan halka dağıtılması gerektiğini, iskânı gerekli olanların uygun yerlere iskânının yapılmasını, çiftçi olarak kendi tarlasında kalmak isteyenleri en yakın yerde iskân edilmesini, menkul mallarında paraya çevrilmesini bunları hükûmetin yapabileceğini ancak bunun zaman alacağını, yerinden halledilmesi gerektiğini, Genel Müfettişlik Kanunu gerektiğini, yüz yirmi ilden oluşan ülkede bunun sadece Dâhiliye Vekâleti ile halledilemeyeceğini, dört hey'et teşkil ederek bu işlerin yürütülemeyeceğini, yapılacak şeyin işgalden kurtarılmış bölgelerde (Aydın, Bursa, Balıkesir, Biga, Çanakkale) iki genel müfettiş görevlendirilmesi olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi ile ilgili Meclis'e takdim edilen layihanın Hariciye Vekili'nce de görülmesini, çünkü Meclis-i Âli'nin sorumlu memurunun Hariciye Vekili olduğunu, Matbuat ve İstihbârat Genel Müdürü'ne geniş yetkiler verildiğini, ancak bunun bağlı olacağı siyasî bir makamın bulunması, mesuliyet meselesinin halledilmesi gerektiğini, dış politika için Hariciye Vekili'ni, iç politika için de Dâhiliye Vekili'ni tanıdıklarını ve mesul sayacaklarını, kendisinin iki başlı bir Matbuat Genel Müdürlüğü gördüğünü, dış işleri ile ilgili yayınlar için daha güçlü bir teşkilâtın gerekli olduğunu, kısaca Matbuat Genel Müdürlüğü'nün durumu Dâhiliye ve Hariciye vekâletlerinin verecekleri kararlar ve sorumluluklarında olması gerektiğini ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, bazı yayınlara vilâyetlerin ve hükûmetin müdahale ettiğini bu konuda sorumluluğu Dâhiliye Vekili'nin alması gerektiğini, 1920 senesinde yapılan araştırmalarda Matbuat Genel Müdürlüğü'nün arzu edildiği gibi yönetilemediğini, buradaki mesuliyetin birincisinin siyasî, ikincisinin malî olduğunu, araştırma meselesinin de Hariciye Vekâleti'ne tevdi edilmesini rica etmiş, görüşmelerin ilerleyen safhalarında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, Kanun-i Esasi'nin en önemli noktalarından birinin de basın hürriyeti olduğunu, basına sınır koymamanın fikir hürriyeti açısından önemli olduğunu, siyasî gazetelere yardım yapmanın yanlış olduğunu onun yerine daha yararlı kitapların ve üç senedir devam eden inkılapların tarihinin yazılmadığını, bunun yazılmasının gerektiğini ifade etmiştir.²⁰²

²⁰¹ 24.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.118-130.

²⁰² 16.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.55-60, 68, 81-82.

Seçimin yenilenmesi kararı alındıktan hemen sonra, aralarında Salâhaddin Bey'in de bulunduğu, Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey, Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Canik Mebusu Emin Beylerin daha önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunduğu seçim kanununda değişiklik yapılmasını isteyen teklifin öncelikli olarak görüşülmesini önermişler ve Türkiye Büyük Millet Meclisi bu öneriyi kabul etmiştir.²⁰³ Önerge üzerine söz alan Mustafa Kemâl Paşa, söz konusu değişiklik önergesinin on dördüncü maddesinin doğrudan kendisini hedef aldığını belirtmiştir. Değiştirilmesi teklif edilen on dördüncü madde şöyledir: "Millet Meclisi'ne aza intihab olunabilmek için Türkiye'nin bugünkü hudutları dâhilindeki mahaller ahalisinden olmak veya mebus intihab olunacağı daire-i intihabiye dâhilinde mütemekkin bulunmak meşruttur. Muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler tarihi iskânlarından itibaren beş sene mürur etmiş ise intihab olunabilirler. Diğer bilumum anasının Türkiye'de doğmuş evlatları bu haktan müstefid olurlar." Önergenin verilmiş tarihi 25 Kasım 1922'dir. Bu tarih, Mustafa Kemâl Paşa'nın yeni bir fırka kurma tasarılarının olduğu döneme rastlamaktadır. Ancak Mustafa Kemâl Paşa, henüz bu tasarısını kamuoyuna açıklamamıştır. Yine bu dönem, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenme ihtiyacının hissedildiği dönemdir. Dolayısıyla böyle bir zamanda Mustafa Kemâl Paşa'nın yurttaşlık haklarını elinden alarak, onun mebus seçilmesini önleyecek bir mahiyet arzeden böyle bir önergenin, Mustafa Kemâl Paşa'nın şiddetli tepkisine yol açacağı kesindir.²⁰⁴

Mustafa Kemâl Paşa'nın bu şiddetli tepkisi üzerine söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bu önergeden Mustafa Kemâl Paşa'nın, vatandaşlık hakkını engelleyen bir anlam çıkarmasına şaşırıldığını belirterek, "Türkiye milleti Paşa Hazretlerini kendilerinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatani her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri de bu kalplere hürmet etmelidir ki; rica ederim, Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacaktır." demiştir.²⁰⁵

İkinci Grup'un tartışmalara neden olan Milletvekili Seçim Yasası'ndaki değişiklik önergesi, son ciddi girişimi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bundan kısa bir süre sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenmesi yönündeki karar İkinci Grup'un da katılımıyla çıkmış, yapılan seçimler sonucunda Mustafa Kemâl Paşa'ya karşı sert bir

²⁰³ 01.04.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 28, s.294-295.

²⁰⁴ Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s.263-264.

²⁰⁵ 02.12.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 25, s. 160.

muhalefet yürüten İkinci Grup üyelerinden hiçbiri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer almamıştır.²⁰⁶

3.1.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları

İçel Mebusu Şevki Bey'le Arkadaşlarının, “Telsiz telgraf malzemesi satın almaya memur edilen Posta Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey'in gönderilmesine lüzum olmadığına” dair verdikleri takirde Sabri Bey'in 140 bin lira ile Avrupa'ya gönderilmesinin amacının kendisine ve 15 bin lira harcırah ve komisyon verilmek istenmesi olduğu ifade edilmiş, bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalar yaşanmış, bazı mebuslar Sabri Bey'in Avrupa'ya göndermenin yanlışlığını ifade etmişler, söz alan Salâhaddin Bey de on iki yıl önce orduya telsiz telgraf işiyle uğraştığını, tesis etmek istediğimiz telsiz telgraf istasyonunun Almanya'dan alınıp alınmadığını sormuş, konuşmasına devamla ordular için seyyar telsiz telgraflar alınabileceğini, sabit telsiz telgrafın ordular için gereksiz olduğunu, bununla ilgili sözleşme yapacakların bu konudan anlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Takririn Hey'et-i Vekile'ye havalesi teklif edilmiş, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiştir.²⁰⁷

Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey hakkındaki sual ve istizâh (gensoru) takrirleri dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, Hariciye Vekili Beyefendinin belirttiği meseleyi²⁰⁸ yanlış bulduğunu, bu konunun savaştan sonra konuşulması gerektiğini, bazı müzakereler yapıldıktan sonra sonuçlarının beklenmesi gerektiğini, daha sonra bu konuların toptan konuşulabileceğini, şu anda bunun millette nifaka yol açacağını belirtmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ Osman Demirbaş, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Grubun “Milletvekili Seçim Yasası'nın Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yurttaşlık Hakları”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), s. 99-107.

²⁰⁷ 06.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.230-233.

²⁰⁸ 06.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.18.

(Dışişleri Vekili Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup göndererek, Avrupa'da yapılacak görüşmelere gitmemesi ve milletin temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu belirtmesi)

²⁰⁹ 06.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.28.

Karesi Mebusu Abdülğafur Efendinîn, “İzzet Paşa Hey’etinin Londra’ya seyahati hakkında İcra Vekilleri Hey’eti Riyasetinden sual tavrı” dolayısıyla söz alan Hariciye Vekili Mahmut Celal’in uzun bir konuşması olmuştur. Bu konuşmada daha önce İstanbul Hükûmeti adına İzzet Paşa ile Bilecik’te yapılan görüşmelerden bahsetmiş (1920 başları) , Ahmet İzzet Paşa’nın bu görüşmelerde İstanbul’da bir görev kabul ettiklerini beyan etmesine rağmen, ilk önce istifa ettiklerini, İzzet Paşa’nın ise, Yunan taarruzu arifesinde siyasî durumun kötü olması sebebiyle Hariciye Vekâletini kabul ettiği ve Avrupa’da lehimize gelişmeler olduğunu belirttiğini, hatta İzmir’in tahliyesinin de söz konusu olabileceği şeklinde telgraf geldiğini, Mustafa Kemâl’in de 28-29 Haziran 1921 tarihli bir şifre ile cevap²¹⁰ verdiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında millî davamızın meşruiyetini ispat etmek üzere Avrupa’ya giden Yusuf Kemâl Bey’in İstanbul üzerinden geçerek, Makam-ı Hilafet’le temas etmesi için yetki verildiğini, Makam-ı Hilafet’i işgal eden zatın da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni tanımamasının şart koşulduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti temsilcisi sıfatıyla Avrupa’daki seyahati sırasında, İzzet Paşa’nın 20 Şubat 1922 tarihinde Yusuf Kemâl Bey’i ziyaret ederek, padişahın kendisini ziyaret etmek istediğini ve Yusuf Kemâl Bey’in yaptığı bu görüşmede hilafet makamını işgal eden zata Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kabulü teklifinde bulunulduğunu, fakat reddedildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Yusuf Kemâl Bey’in İzzet Paşa’ya bir mektup²¹¹ gönderdiğini ve bu

²¹⁰ “İstanbul’da Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine; telgraf namenizi Zonguldak İstihbarat Müdürü vasıtasıyla aldım. Vaziyetinizi Salih Paşa Hazretleriyle birlikte vermiş olduğunuz ahde muhalif gördüm. Yalnız bir nokta lehinizde tereddüdünü mucib oldu. O da şudur: Deruhdei vazife etmekle hakikaten millet ve memlekete müteveccih azîm bir fenalığın önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü, Ankara’yı teşrifinizden evvel hüsnüniyetle ve memlekete nafi olabileceğiniz ümidiyle vazife demlide etmiş olmanızı istinad ettirdiğiniz esbabın ne kadar zayıf olduğunu ilk mülakatımızda takdir ve itiraf buyurmuştunuz. Telgrafnamenizin muhteviyatı sizi bu yeni vaziyete sevk eden esbabı kâfi bir sarahatle göstermiyor. Tavsiye buyurduğunuz hususattan menafii millet ve memlekete ve akdettiğimiz muahedata velhasıl Misak-ı Millî’imize mutabık olanları esasen nazarı dikkatte tutulmakta ve icabatına tevessül edilmektedir. Binaenaleyh vaziyeti umumiyye ve Zat-ı Devletinize telkin edilmiş olan efkâra nazaran evvelce olduğu gibi bu defa da işgal edilmiş olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve muhakememizi iptal edecek izahata mazhar ve hâdisatın müspet inkişafatına şahid olursak bahtiyar olacağımızı arz ederim, efendim.” - Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi-Mustafa Kemal

²¹¹ “ İzzet Paşa Hazretlerine, Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun millet ve memleketin hayat ve istiklâlini kurtarmak için takibettiği mukaddes dâvaya müddeiyatı zahirenize bakarak sadık bulunduğunuz zannı ile zatîalinizi ve rüfekanızı memleket ve millete karşı medyun bulunduğunuz vazaifi hamiyeti ifaya davet ettim. Maatteessüf beyanatınızdan binnetice münfahim olan mânâyı hakiki ve saray mülakatının tarzı tertibi bilhassa bizim Avrupa’da bulunacağımız zamanda sizin de Avrupa ricalini ziyaret etmek için seyahate kalkışmanız, bu

mektubu aynen okuyacağını ifade etmiştir. İstanbul Hükûmeti'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi ile hareket etmeyeceklerinin anlaşıldığını, kendilerinin iyi niyetlerine rağmen karşı tarafın kötü niyetli davrandığını ve İzzet Paşa'nın da ayrı olarak Avrupa seyahatine devam ettiğini ifade etmiştir. Bu konuşma sonrasında söz alan Meclis Başkanı, Salâhaddin Bey'in Meclis'te ekseriyet olmadığı için bu konunun acilen karara bağlamanın doğru olmayacağı ve konudaki müzakerelerin ileri bir tarihe ertelenmesi yönünde teklifi olduğunu belirtmiş, söz alan Hariciye Vekili Mahmut Celal Bey celse açılırken ekseriyet olduğunu, müzakereye devam edilmesi gerektiğini belirtmiş, buna karşı çıkan Salâhaddin Bey' de, vekil beyefendinin sözlerine güvenmediğini, okuduğunun maskaralık olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde padişah hakkında özel bazı konulara girildiğinde de, "Efendiler bu perdeler çok çirkin perdeler" diyerek bunların açılmamasını istemiştir. Müzakereler özellikle Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in padişahla görüşmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bir kısım mebuslar padişahla görüşülmesinin doğru olmadığını, bir kısım mebuslar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bundan haberdar olmamasını eleştirmişler, bir kısmı da bu konunun sadece Hey'et-i Vekile'nin kararıyla yapılmasını eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere cevap veren Hey'et-i Vekile reisi Fevzi Paşa, hilafet makamının bizim kabul ettiğimiz bir makam olduğunu, oraya uğramadan gitmenin cihana kuvvetsizliğimizin ilanı olduğunu, düşmanların da bunu propaganda malzemesi olarak kullandığını, amaçlarının İstanbul halkının da ruhen yanlarında olduklarını göstermek olduğunu, ayrıca milletin temsilcisinin sadece bizim olduğunu göstermek istediklerini, bu arada İstanbul'daki hey'etin de yabancı baskısı altında olduklarını gördüklerini, görüşmeden

suretle hasımlarımıza Türkiye'de Büyük Millet Meclisi'nce istenilen şeraitten dun sulh yapacak bir hey'et mevcudolduğu ümidini vererek âmâl ve metalibi milliyemizin tahakkukunu tehir etmekten ve içinde İstanbul halkı da dâhil olduğu üzere bütün efkârı milletin izhar ettiği vahdetin, sırf sizin tarafınızdan ihlâl edildiğini göstermekten başka bir şeye yaramayacak olan hareketiniz zannı mevcudun butlanını ispat etmiştir. Ben elyevm Makam-ı Muallâ-yı Hilâfeti işgal eden zata ancak onun ciddî ve samimî talebi vukuunda lâzımülittiba hakayıkı izah zımnında görüşmeye mezun olduğumu söylemiştim. Zatiâlinizin rüfekanızla beraber beni müracaatçı vaziyetinde göstermiş olduğunuzu bilâhara anladım. Bu tarzı hareketiniz zaten gayrimeşru olan vaziyetinizle müterafik değildir, denemez. Mahaza bu mülakat Padişahın efkâr ve niyati hakikiyesine kesbi ittîlâ etmiş olmak itibariyle istifadesiz olmamıştır. Pek bariz anlaşıldı ki milletin hakiki mümessili olan ve mukadderatı millet ve memlekete şer'arı ve hukukau yegâne vaziyüyed bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanımaktan iba ile beraber kuvve-i mâneviyenin kesri hülyasiyle tahdidatta bulunmakta berdevamsınız. Binaenaleyh her türlü temasınızın ve bilcümle efkâr ve harekâtınızın menafi-i âliye-i millet ve memlekete münafi ve muzır olduğunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine arz ettim."

Türkiye Büyük Millet Meclisi- Umuru Hariciye Vekili- Yusuf Kemal

kuvvet kazandıklarını ve bunun Hey'et-i Vekile tarafından yürütüldüğünün görüleceğini ifade etmiştir. Bu konuşma sonrası söz alan Salâhaddin Bey; geçen yıl ocak ya da şubat ayında İstanbul'dan Avrupa'ya bir davet olduğunu ve bu kararın Meclis'e sunulması yönünde Meclis'e teklif verildiğini, imza atanlar arasında kendisinin de bulunduğunu, çok tartışmalardan sonra Meclis kararı olmadan hareket edilmemesinin kabul edildiğini, ancak şimdi Hey'et-i Vekile'nin başka bir çehre ile geldiği eleştirisini yapmıştır. Hey'et-i Vekile reisi Fevzi Paşa'nın, "Avrupa'ya gideceği sırada Yusuf Kemâl Bey'in gerekli açıklamaları Meclis'e yaptığını" belirtmesi üzerine, Salâhaddin Bey, "Paşa Hazretlerinin, İcra Vekilleri Reisi yani hükûmetin reisi olduğunu, kendisine soracak çok sorularının olduğunu" ifade etmiş, bu arada söz alan Mustafa Kemâl, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Hey'et-i Vekile'nin Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'e İstanbul'da yerine getireceği görevlerin ve talimatın, yetkileri içinde olduğunu ifade etmiş, Makam-ı Hilafet'e bağlı olduklarını, çünkü Makam-ı Hilafet'in bir şahsa ait olmadığını, doğrudan doğruya bütün İslam âlemi ve Türkiye'ye ait olduğunu, muhafaza ettiklerini ve nihayete kadar da muhafaza edeceklerini, Meclisiniz tarafından şer'i hükme tabi olmayan bu zatın, meclis kararlarına, yaptıklarına, milletin isteklerine uygun hareket edeceğini ciddi olarak ifade ettiği takdirde, o yüce makama bağlı olduklarını, başvurmak, görüşme yapmak yetkisine sahip olduklarını, Yusuf Kemâl Bey'in de bu çerçevede görevini yerine getirdiğini, İstanbul'dakilerin yaptığı entrikalardan Yusuf Kemâl Bey'in ne gibi bir kusuru olabileceğini, kendisinin görevini yerine getirdiğini, Hey'et-i Vekile'nin eleştirilmesinin doğru olmadığını, Yusuf Kemâl Bey'in bu görüşmeyle İstanbul'dakilerin gerçek yüzlerini de ortaya koyduğunu ifade etmiştir.

Bu konuşmadan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından müzakereler kâfi görülmüştür. Daha sonra Yunus Nadi Bey ve arkadaşlarının hükûmete güvenoyu verilerek görüşmelere geçilmesi yönünde, Salâhaddin Bey'in de dâhil olduğu bir grup milletvekili ise hükûmete karşı güven oylaması yapılması yönünde istekte bulunmuşlardır. Yunus Nadi Bey'in önergesi, Salâhaddin Bey'in "Karar verilmesi için ekseriyet olması lazımdır" itirazına rağmen, müzakere edilmesine karar verilmiştir. Oylama yapılmış, ancak sonuçları almak ertesi güne kalmıştır.²¹² Ertesi günü açıklanan sonuçlar sonrasında, yeterli çoğunluğun olmadığı anlaşılmış, bu sebeple söz alan Salâhaddin Bey, müzakere çoğunluğu kararının usûlü dâhilinde yapılmadığını tekrar

²¹² 06.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.60-73.

söylemek istediğini ifade etmiş, oylama yeniden yapılmış ve kabul edilmiştir. Bu oylamada Salâhaddin Bey çekimser oyu kullanmıştır.²¹³

Hariciye Vekili Mahmut Celâl Beye güvensizlik takriri sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, önergesini açıklamak istemiş, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi doğrudan oylamaya geçmiş ve takriri reddedilmiş, bunun üzerine açık celsede görüşlerini açıklayacağını ve bu hükûmetle sokağa çıkılmayacağını ifade etmiştir.²¹⁴

İktisat Vekili Sırrı Bey'e güvenoyu verilmesi ve oylamanın yeniden yapılması görüşmeleri dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, en doğru muamelenin yeniden oylamak olduğunu, kararın çoğunluğun oyuyla çıkması gerektiğini ifade etmiş, bu öneriden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli tartışmalar yaşanmış, daha sonra yapılan oylamada 85 güvenoyu, 89 güvensizlik oyu, 25 çekimser oyuyla İktisat Vekili düşürülmüştür.²¹⁵

3.1.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları

İkinci İnönü Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Bafralıların orduya dört bin kilo tütün hediye etmeleri münasebetiyle açılan müzakereler sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, Kolordu Kumandanı'nın bunu Ordu Komutanı'na değil de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yazmasını eleştirmiş, daha sonra da Hey'et-i Vekile'ye havale edilmesini önermiştir. Hey'et-i Vekile'ye havale edilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.²¹⁶

Koçgiri ve Ümraniye hadiseleri konusunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, birçok mebusun aftan yana olduğunu, kendisinin ve encümenin buna taraftar olmadığını, yaraya merhem olmak gerektiğini, bir tetkik hey'etinin oluşturulmasının uygun olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Koçgiri hadisesini gizli veya açık celsede tartışma konusundaki tavrı çoğunlukla gizli olmakla beraber uzun tartışmalara konu

²¹³ 07.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.80, 81, 108, 109.

²¹⁴ 13.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.49.

²¹⁵ 27.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.423-430.

²¹⁶ 07.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.376.

²¹⁷ 05.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.273, 274

olmuştur. Celsenin gizli yapılmasını savunanların tavrının sebebi, isyanın çok kanlı bir biçimde bastırılmasının dış kamuoyunda uyandıracığı olumsuz etkiden çekinmeleridir. Celsenin açık olmasını isteyen kesim ise Anadolu'da verilen samimi mücadelenin görevini kötüye kullanan birkaç kişi yüzünden karalanmasının önüne bu hadisenin ancak aleni bir şekilde kamuoyu ile paylaşılarak geçilebileceğini düşünmekteydiler. Meselenin nazik olması bir kısım mebusların konunun önce gizli celsede tartışılması sonra bunun açık bir celsede karara bağlanması düşüncesine itmiştir.²¹⁸

Sadrazam Tevfik imzasıyla gelen telgraflar üzerine Osmanlı İmparatorluğunun mukadderatı ve hilâfet meselesi hakkında açılan müzakere sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, bahsolunan mevzunun Babıali'nin barış konferansına katılması olduğunu, bunun bir temenni olduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye hudutları içerisindeki Türk milletinin temsilcisi olduğunu, daha önce aldığı kararla saltanata lazım gelen hukuku zamanı gelince tayin edeceğini belirttiğini, şu hale göre memleketimizin idaresinde takip edilecek siyasetin milletin hâkimiyeti olduğunu ve bunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde defalarca söylendiğini, bu başvurunun resmi yönünün olmadığını, bundan sonra dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisine ilke tayin ettiği noktanın, mülki yani Misak-ı Millî dâhilinde olan memleketleri kurtarmak, millî hâkimiyeti temin etmek, halifelik makamını ve saltanatı da meşru ve lazım gördüğü esaslar dâhilinde, millî hâkimiyet esasına dayalı olarak düzenleyeceğini ifade ettiğini belirtmiş ve görüşmelere geçilmesini teklif etmiştir.²¹⁹

Sadrazam Tevfik Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektiği telgraf bardağı taşıran son damla olmuştur.²²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi saltanatın kaldırılmasını 30 Ekim 1922 tarihinde gündemine almış ve uzun tartışmalara yol açmıştır.²²¹ 30 Ekim 1922'de Meclis görüşmelerinin 3. celsesinde Rıza Nur ve 78 arkadaşının verdiği şu tahrir okunmuştur:

... Türk Milleti Saray ve Bab-ı Âli'nin hainliğini gördüğü zaman, anayasayı çıkararak birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahattan alıp millete ve ikinci maddesiyle de

²¹⁸ Çakır, **Türkiye Büyük Millet Meclisinin Tutanaklarında İç İsyanlar (1920-1934)**, s. 44.

²¹⁹ 30.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.282.

(Tevfik Paşa'nın bu telgrafında barış görüşmeleri için TBMM tarafından seçilecek bir zatın gönderilmesi, aksi halde Ziya Paşa'nın gönderileceği ve telgrafın acele cevaplanması isteniyor.)

²²⁰ Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s. 164.

²²¹ 30.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.269-298.

yürütme ve yasama güçlerini onun eline vermiştir. Yedinci maddeyle savaş ilanı, barış sözleşmesi gibi, bütün hükümdarlık hakları milletin kişiliğinde toplanmıştır. Bundan ötürü; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişah da kaldırılmış olup yerine Büyük Millet Meclisi gelmiştir...

Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acaip ve olaylara aykırı bir belge tarihte de çok az görülmüştür. Büyük Millet Meclisinin buna cevap vermesini, bundan ötürü de aşağıdaki kararın alınmasını isteriz:

- 1- Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber ortadan kalkmıştır.
- 2- Türkiye Devleti adı ile genç, dinç, millî, halk hükûmeti esasları üzerine kurulmuş Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulmuştur.
- 3- Yeni Türkiye Hükûmeti, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup ulusal sınırlar içinde tek mirasçısıdır.
- 4- Anayasa ile hükümdarlık hakları millete verildiğinden İstanbul'daki padişahlık yok olmuş ve tarihe geçmiştir.
- 5- İstanbul'da meşrû bir hükûmet bulunmayıp İstanbul ve çevresi de Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Bundan ötürü oraların işlerinin yönetimi de Büyük Millet Meclisi memurlarına verilmelidir.
- 6- Türkiye Hükûmeti meşrû hakka sahip olan halifelik makamını esir bulunduğu yabancıların elinden kurtaracaktır.²²²

Önerge sonrası Meclis Reisi;

İstanbul'da bunu yazanlarla mensub olduğu hey'etin ve padişahın hakkında, muamele-i kanuniye yapmak esasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Efendim, nasıl yapılacağını ayrıca mevzuubahsetmek lâzımdır. Esas itibarıyla haklarında muamele-i kanuniyenin tatbikini kabul buyurdunuz.

demesi üzerine Salâhaddin Bey, “ Muamele-i kanuniye tatbikine dair bir şey yoktur. Kabul edilmemiştir. ” diye cevap vermiş, bunun üzerine Meclis Reisi, “ Sen etmemişsin, içinde edenler vardır. Müsaade buyurun! Tâyin-i esamiyle takrirlerin reye vaz'ı

²²² 30.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24; Sadeleşiren Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 347.

mevzuubahsolabilir.” diye cevap vermesi üzerine Salâhaddin Bey, “ Esas kabul edilmemiştir... Herkes kendi reyine sahiptir.” diye cevap vermiştir.²²³

Bu teklifin okunmasından sonra Hüseyin Avni Bey ve ikinci Grup’a mensup 25 mebusun verdiği takrir okunmuştur. Buna göre:

1. Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu’yla Türkiye halkı, hukuk-u hâkimiyet ve hükümraniye mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyet-i maneviyesinde gayri kabil-i terk ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimal ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve hey’eti tanımamaya karar verdiği cihetle misâk-ı millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nden başka şekl-i hükûmet tanımaz, 16 Mart 1336 (1920), tarihinden itibaren hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul’daki şekl-i hükûmeti tarihe müntakil addetmiştir.

2. Hilafet, Türkiye Devleti’ne ve Hanedan-ı Ali Osman’a ait olup halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından -bilahare evladiyet usûlüyle intikal etmek üzere- bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve aslah olanı nisab-ı müzakerenin sülûsan-ı ekseriyet-i arasıyla intihâp olunur. Makam-ı Hilafet’in istinatgâhı ancak Türkiye Devleti’dir.²²⁴

Mustafa Kemâl Paşa’nın konuyla ilgili uzun konuşmasından sonra Rıza Nur Bey ve arkadaşlarıyla Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarının tekliflerinin Şeriye, Adliye ve Kanun-i Esasi Encümenleri üyelerinden oluşturulacak Müşterek Encümen’e gönderilmesi kararı alınmıştır. Oturuma verilen arada teklifleri inceleyen Müşterek Encümen Hüseyin Avni Bey ve arkadaşların tekliflerini esas alarak şu iki maddeyi içeren tekliflerini aynı gün Meclis’e sunmuşlardır.

1. Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla Türkiye halkı, hukuka hâkimiyet ve hükümraniye mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyet-i maneviyesinde gayri kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimal ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve hey’eti tanımamaya karar verdiği cihetle Misâk-ı millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti’nden başka şekl-i hükûmet tanımaz. Binaenaleyh, Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul’daki şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336’dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

²²³ 30.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.294.

²²⁴ 01.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s. 304-305.

2. Hilafet, Hanedan-ı Âli Osman'a ait olup, halifelige Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ve bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşad ve aslah olanı intihâp olunur. Türkiye Devleti Makam-ı Hilafetin istinatgâhıdır.²²⁵

Encümenin bu teklifi oybirliğiyle kabul edilmiştir. Bu kararla Osmanlı Hükûmeti'nin varlığına son verilmekle birlikte hilâfetin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğunun kabul edilmesiyle Osmanlı hanedanının varlığı korunmuştur.

1 Kasım 1922 tarihindeki görüşmeler sonucunda saltanat kaldırılmıştır. Aynı gün öğleden sonra Rıza Nur Bey'in; Hüseyin Avni Bey'in takrirleriyle Teşkilât-ı Esasiye komisyonlarının müşterek teklifleri gündeme gelmiş, ikinci maddeye göre, halifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce seçilmesi karara bağlanmış, Türkiye Devleti, Makam-ı Hilafet'in "istinatgâhi" kabul olunmuştur.²²⁶

Sivas Mebusu Vâsıf Bey ve yedi arkadaşı Meclis Başkanlığı'na aşağıdaki takriri vermişlerdi: "Halifenin İstanbul'da ecnebi tazyiki altında kalarak ifa-yı vazifeye gayri muktedir bulunması mezahiri idik. Binaenaleyh müntehap halifenin burada biati icra olunmak ve İstanbul ecnebi işgalinden kurtanlincaya kadar muvakkaten burada kalmak üzere Ankara'ya davetini ve gerek Büyük Millet Meclisi tarafından ve gerekse Anadolu'ya muvasalatı akabinde halife tarafından merkez-i mukaddesi hilâfet-i İslâmiye olan İstanbul'dan tebaüdü muavakkat-i esbabının beyannamelerle âlem-i İslâma ve cihan-ı medeniyete ilânını teklif eyleriz."

Bu takriri Vâsıf Bey'den başka Mersin Mebusu Selâhattin, Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit, Yozgat Mebusu Feyyaz Âli, İçel Mebusu Mehmet Şevki ve Sinop Mebusu Hakkı Hami Beyler ve Efendiler imzalamışlardı. Bu teklif Meclis Reisi tarafından halife seçilmeden mümkün olmayacağı sebebiyle reddedilmiştir.²²⁷

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılmasından sonra Halife Vahidedin'in saraydan ayrıldığına ve İngiliz Harrington'dan İstanbul dışına naklini istediğine dair Refet Paşa'nın gönderdiği telgraflar, İcra Vekileri Reisi sıfatıyla Rauf Bey'e Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunmuş, Rauf Bey, Vahideddin'in ülkeden ayrıldığı bilgisini Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle paylaşmıştır. Daha sonra da Abdülmecid Efendinin halifelige seçilmesine dair görüşmelere geçilmiş, söz alan Salâhaddin Bey,

²²⁵ 01.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s. 314.

²²⁶ Mim Kemal Öke, **Hilafet Hareketleri**, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara, 1991, s.79-80.

²²⁷ Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s. 204-205.

“Neyi seçiyoruz, takrirlerimiz vardır, okunacaktır” demiş, Meclis Reisi’nin, “O halde Meclis hakemdir” demesi üzerine, Salâhaddin Bey, “Hey’et-i Vekile reisi bir söz söylemiştir. Bizim de bir sözümüz vardır” diye cevap vermiş, Meclis Reisi, “Efendim Meclis hakemdir. Meclis’e soracağım” diyerek Salâhaddin Bey’e söz vermemiştir. Derhal seçime geçilmiş, yapılan oylama sonucunda, seçime katılan 163 mebustan 148’i Abdülmecid Efendiye, 2 Mebus Abdürrahim Efendiye, 3 Mebus da Selim Efendiye oy vermiş, 9 Mebus da çekimser kalmıştır. Böylece Abdülmecit Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından halife olarak seçilmiştir.²²⁸

Halife seçilmesinden sonra Halife Abdülmecid Hazretlerine Kutsal Emanetleri teslim ve tebrik etmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden bir hey’et seçilmesi²²⁹ amacıyla yapılan görüşmelerde söz alan Salâhaddin Bey, gidecek hey’ete şer’i şerif gereği Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin biy’atı ve halifeliğin tasdiki görevinin de verilebileceğini, meclis namına bermucibi şer’i şerifi biy’atı ifade ederek hilafeti teyit ve tasdika, yani fiilen vücûtlandırmaya gidiyor demektir, demiş ve böyle bir zat hakkında yazılan tezkerede hürmet ifade eden lafızların olması gerektiğini ve kendisi için memleketin her ferdinin efendi olduğunu ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında söz alan Mustafa Kemâl, efendi kelimesinin Rumca bir kelime olduğunu ve halifenin şerefının bu kelimeyi kullanmakla artmayacağını, halifeye hazret dendiğini, fakat hakiki unvanının Halife-i Müslümin, Hadimü’l Harameyn ve hazret olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine yeniden söz alan Salâhaddin Bey, “Hazrettir. Fakat mevcut olan teamüle hürmet ve onu idame lazımdır” demiş, Mustafa Kemâl, “Onlar dalkavukça elkapır” demesi üzerine Salâhaddin Bey, “Kimin dalkavukluk ettiğini görüyoruz, ağzımızı açtırmayın. O sözü geri almalarını teklif ediyorum. Kimdir dalkavuk olan?.. Efendiler, ben herkese hürmet ettim.” demiş, bunun üzerine Mustafa Kemâl, “Evet, bir kimseyi kasetmiyorum; dalkavuk olanları kasettim.” diye cevap vermiştir.²³⁰

²²⁸ 18.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.562-565.

²²⁹ Hey’eti Umumiye – Hey’et-i Celilece Makam-ı Muallâ-yı Hilâfete intihap buyurulan Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretlerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi namına Emanat-ı Mübarekeyi teslim etmek ve arz-ı tebrikat eylemek üzere meclisten bir hey’etin önümüzdeki Cuma günü Dersaadet’te bulunacak veçhile hareketleri Divan-ı Riyaset’te takarrür etmiştir. Nizamname-i Dâhilî’nin yüz yetmiş yedinci maddesi mucibince işbu hey’ete Divan-ı Riyaset’ten bir reisvekili, iki kâtip ve idare memuru intihabedilmiş olduğundan maddeye tevfiikan Hey’et-i Umumiye’den gidecek zevatın miktarının tesbiti ve aynı madde ahkâmına tevfiikan bakur’a intihabın icrası rica olunur efendim.

19. XI. 1338- Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi- Gazi Mustafa Kemal

²³⁰ 20.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 25, s.12-15.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin son günlerindeki en önemli tartışmalardan biri de Tan Gazetesi sahibi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesidir.²³¹ Şükrü Bey'in öldürülmesi ile ilgili Tan Gazetesi'nde "Müellim Bir Hadise: Ali Şükrü Bey'e Ne Oldu" başlıklı yazıda Ali Şükrü Bey'in Salı günü arkadaşlarıyla birlikte Merkez Kahvesi önünde nargile içtiği ve bir yere gitmek için ayrıldığı ve kendisinden bir daha haber alınmadığı ifade edilmektedir.²³² Ali Şükrü Bey'in 27 Mart'tan beri kayıp olduğu, 29 Mart'taki görüşmelerde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kütüsünden ifade edilmekteydi.²³³ Daha sonra Ali Şükrü Bey'in cesedi bulunmuş ve onu öldüren Topal Osman'nın da ölü olarak ele geçirildiği bilgisini Rauf Bey Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebuslara açıklamıştır.²³⁴ Bu gelişmeler üzerine İkinci Grup mebuslarının, başta Erzurum Mebusu Hüseyin Avni olmak üzere sert konuşmaları olmuştur.²³⁵

Hâlbuki daha önce Batı Cephesi'ne değişik yerlerden kuvvetler gelmiş ve kuvvetler arasında 42. Milis Alayı'nın komutanı Giresunlu Topal Osman Ağa'da yer almış, bunları karşılamak için oluşturulan hey'et içerisinde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de bulunmuş, Topal Osman Ağa'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin selamını bildirmişti. Bundan duyulanan Topal Osman Ağa da, "Ben sağ ayağımı savaşta sakatladım. Bu sefer iki ayağımı da yitirsem bile, sedye üzerinde olsun yine de düşmanı denize dökünceye kadar çalışmaya and içerim" diye karşılık vermiştir. Ali Şükrü Bey hemşehrisinin (O zaman Giresun, Trabzon'un ilçesi idi) bu sözlerini, Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden, övünerek mebus arkadaşlarına duyurmuştu.²³⁶

Damar Arıkoğlu, "Hatıralarım" adlı eserinde Mustafa Kemâl ile Ali Şükrü Bey'in ölümünden önce Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartıştığını ve Mustafa Kemâl'in Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüdüğünü, Mebusların araya girerek tatsız bir olaya meydan verilmediğini ifade etmektedir. Yine aynı eserde Ali Şükrü Bey'i öldüren Topal Osman'ın Mustafa Kemâl'i çok sevdiği ifade edilmekte, Ali Şükrü Bey'in de Topal Osman'ı ziyaret ettiğini ve bazı hemşehrilerinin de Topal Osman'ın bölümünde bulunduğunu, Mustafa Kemâl'e muhalif olanların olaylardan Mustafa Kemâl'i

²³¹ 29.03.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 28, s.229-230.

²³² Demirel, **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, s.231.

²³³ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s.357.

²³⁴ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni-2**, s.130.

²³⁵ 29.03.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 28, s.229-233.

²³⁶ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, s.174.

suçladıklarını ifade etmektedir.²³⁷ Ali Fuat Cebesoy'un "Siyasî Hatıralarım" adlı eserinde Şükrü Bey'in öldürülmesi şu şekilde anlatılmaktadır:

Giresun Alayı Kumandanı Osman Ağa'nın alayından birkaç bölük, Başkumandan Gazi Paşa'nın ikamet ettiği köşke müstemilâtını muhafazaya memur edilmişti. Bu münasebetle Osman Ağa'nın hem Ankara'nın içinde Samanpazarı'nda bir evi vardı, hem de Çankaya yakınında Ayrancı bağlarında Papazın Bağı namıyla maruf bir bağ ve bina kendisine verilmişti.

Osman Ağa'nın, husumet beslediği Ali Şükrü Bey'i 27 Mart akşamı saat dörtten sonra adamlarından Mustafa Kaptan delâletiyle Ankara'daki evine davet ederek, orada Mustafa Kaptan'a katılan diğer adamlarıyla ansızın boğdurtmuş olduğu tahakkuk etmişti. Karanlık bastıktan sonra nâşi bir sandık içerisinde civardaki Mühye Köyü'ne naklettirerek gömdürmüştü. Yaptırdığı bir cinayet üzerine Papazın Bağı'na çekilerek neticeyi orada beklemeğe başlamıştı.²³⁸

4 Nisan'da Ali Şükrü Bey'in cenazesi İkinci Grup'un elleri üstünde Türkiye Büyük Millet Meclisi kapısına getirilmiştir. Yapılan törenden sonra cenaze İstanbul üzerinden Trabzon'a gönderilmek istenmiştir. Ancak bunun memleket açısından mahzurlar doğuracağı düşünülerek hükûmet kararıyla İnebolu üzerinden Trabzon'a gönderilmiştir.²³⁹

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra gerek Birinci Grup, gerekse İkinci Grup mebuslarının istekleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin feshi ve seçimlere karar verilmiştir. Seçimler İkinci Grup'un gayriresmi gazetesi Tan'da 2 Nisan 1923'te şu şekilde ifade edilmiştir:

... Bu kadar büyük ve yorucu mesaiden sonra Meclis'in gelişigüzel bir sulh yapmak yeniden vücuda getirilmek ihtiyacında bulunduğumuz tesisat-ı tedvin ve temin etmek hususlarını deruhte eylemeyerek yeni intihabata müracaat olunmasına karar vermesi, Millet Meclisi'nin şahidi olduğumuz müteaddid vatanperverliklerinden birini teşkil eder. Müttefiklerin Lozan'da murahhaslarımıza tevdi eylemiş oldukları projenin esna-yı münakaşasında İzmit Mebusu Sırrı Bey'in İkinci Grup namına âra-yı millete müracaat edilmesi yolundaki teklifi nasılsa kabule mazhar olamamıştı. Hâlbuki bu lüzum o zaman nazar-ı dikkate alınmış olsaydı mukabil proje vermek suretiyle ihtiyar olunan hata-yı siyasî vücud bulmamış olur idi.

...Ârâ-yı millete müracaat lâzımdır; çünkü işgaller dolayısıyla vatandaşların bir kısmı intihab haklarını istimal edememişlerdi. Yeni intihabât zaruri idi; çünkü memleket yeniden tesise tecdide muhtaçtır. Bu ihtiyaçlara ait, milletin hislerini,

²³⁷ Arıkoğlu, **Hatıralarım**, s. 319-320.

²³⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar**, s. 360

²³⁹ Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, Yayma Haz. İsmet Bozdağ, Emre Yay., İstanbul, 1991, s.129

kanâatlerini, fikirlerini sormak bir dakika fevt edilemeyecek bir lüzumdu, bir lüzum-u kat'î idi.

Yeni intihabât mübrem bir ihtiyaç şeklinde tecelli ediyordu; çünkü mütarekeyi müteakib vatanımızın uğradığı suikasdler muhtelif vaziyetlerin husûlüne sebep olmuş ve bu suretle memleketin bütün münevverleri, vatanperverleri mukaddes mücahadenin içinde bulunamamıştı. Tecdid ve ihya siyasetinde her dimağdan istifade eylemek ihtiyacındayız.

İşte Büyük Millet Meclisi, bütün bu ihtiyaç ve zaruretleri nazar-ı dikkate alarak yeni intihabâta başlamak emrini vermiştir. Bu kararı hürmetle yâd etmeyi bir lazıme-i kadirşinasi addederiz.²⁴⁰

Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi, arkasından da Tan Gazetesi'nin yayın hayatının sona ermesi İkinci Grup için olumsuz gelişmelerdir. Tan Gazetesi'nin kapanması seçim döneminde İkinci Grubun en önemli propaganda aracından yoksun kalmasına yol açmıştır. İkinci Grupta yer alan hiçbir mebus İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilememiştir.

3.1.4 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Sualler, Tezkereler ve Gensorular Üzerine Konuşmaları

İcra Vekilleri Reisi Fevzi Paşa'nın "Cepheye gidecek olan İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Fevzi Paşa'ya Mustafa Fehmi Efendi'nin vekâlet edeceğine dair tezkeresi" dolayısıyla Meclis'te tartışmalar yaşanmış, kendi yerine vekil bırakan Dâhiliye Vekili için de Meclis'te seçim yapılması istenmiş, bu arada söz alan Salâhaddin Bey de kabine usûlü olmadığı için herhangi bir zatın yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir vekil seçilmesinin esas olduğunu ifade etmiştir. İktisat Vekili Sırrı Bey de tezkerenin Fevzi Paşa'ya vekâlet edecek kişi hakkında Meclis'i bilgilendirmekten ibaret olduğunu ifade etmiş, bunun üzerine bazı mebuslar tezkerenin iadesini istemişler ve tezkere iade edilmiştir.²⁴¹

Hariciye Vekilliğine vekâleten bakan Mahmut Celâl Beyin; Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Beyin Avrupa seyahatine giderken İstanbul Hükûmeti ve Halife ile yaptığı temasla alâkalı sual ve istizâh (gensoru) takriri sırasında Hariciye Vekili Celal Bey'in İstanbul Hükûmeti ile olan yazışmaları açıklaması ve İstanbul Hükûmeti ve Padişah ve Halife ile ilgili açıklamaları üzerine söz alan Salâhaddin Bey, bu konuşmaları

²⁴⁰ 2 Nisan 1923, **Tan Gazetesi**, sayı: 63, s. 2.

²⁴¹ 11.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.272-274.

maskaralık olarak nitelendirmiş, konuşmaların devamında Edirne Mebusu Şeref Bey'in millet düşmanla savaşırken, Padişah ve Halife'nin genç bir kadınla evlenmekten vazgeçmediğini belirtmesi üzerine Salâhaddin Bey, bunların çok çirkin perdeler olduğunu, bunların açılmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁴²

13 Nisan 1922 tarihinde Yeni Şark gazetesinde Trabzon muhabirine atfedilen mektupta Trabzon Müdafa-i Hukuk aleyhinde ve hey'etin Ankara'ya sırtını döndüğü şeklinde yayınlanan haberlerde, Dâhiliye Vekili'nin, Vali Vekili'nin, Vergiler ve Duyûn-u Umumiye müdürlerinin resimlerinin olduğunu bu konunun açıklanması için Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle arkadaşları Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'den 11 maddelik istizâh (gensoru) dolayısıyla, söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin anladığının hükûmetin bütün cemiyetler teşkilâtı üzerinde tasallut ve tahakküm edemeyeceği, Meclis'in bu konuda önemli bir konuyu halledeceğini, kendisinin anlamak istediğinin hükûmetlerin mahkemeye gitmeyip canlarının istediği yerde fertlere tazyikte bulunmaya ısrar edecek midir, edecekse bu durumun memleketi yıkacağını, mahkemeler varken hükûmetin bunu üzerine almasının doğru olup olmadığını sormuştur. Ali Fethi Bey, konunun bütün cemiyetlerle ilgili olmadığını Trabzon'da kayıkçılar meselesi olduğunu, valinin kumandana havale ettiğini mahkemeye havale edilmesi gerektiği şeklinde şikâyetler olduğunu, halkın da valiye müracaat ettiğini, kanun gereği tahkikat yaptıklarını ve rapor hazırlandığını ve bu raporun ellerinde olduğunu ve raporun Müdafa-i Hukuk grubuna gönderildiğini ifade etmiş, tekrar söz alan Salâhaddin Bey, hükûmetin müdahalesinin usûl haline gelmesinin doğru olmadığını, araştırmanın iyi olduğunu ama mahkeme marifetiyle olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴³

Yunanlıların İstanbul'u işgal edeceklerine dair haberler üzerine konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmiş, konu üzerine açıklama isteyen Erzurum Mebusu Durak Bey'e cevabında Rauf Bey, Yunanlıların İstanbul'u işgal edeceklerine dair gazetelerde bazı haberler olduğunu, yaptıkları araştırmalarda, Yunanlıların Paris maslahatgüzarı aracılığıyla Fransızlara İstanbul'u işgal etmek için nota verdiklerini, Fransızların karşı çıktıklarını ifade etmesi üzerine Salâhaddin Bey, gazetelerde yazılanların doğru olması halinde hükûmetin nasıl tavır alacağını, İtilaf Devletlerine başvurmaya gerek olup olmadığını sormuştur. Rauf Orbay'ın bilgi aldıkça Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne

²⁴² 06.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.33-35.

²⁴³ 08.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.303-304.

bilgi vereceğini belirtmesinden sonra, Salâhaddin Bey, İstanbul'un askerden tecrit edildiğini ve buraya müdahale edecek kuvvetin olduğunu ifade etmesi üzerine, Rauf Bey, bu konuda kendisinin yetkisinin olmadığını, Hariciye Vekili'nin araştırıp teklif edeceği bir mesele olduğunu, İtilaf Devletleri kuvvetleriyle bir çatışmaya girmenin de tehlikeli olacağını ifade etmiştir.²⁴⁴

3.2 Dış Politika

3.2.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en çok tartışılan konulardan biri de dış politikadır. Özellikle İtilaf Devletleriyle yapılan barış görüşmeleri ve antlaşmalar en çok tartışılan konulardan olmuştur. Salâhaddin Bey de bu tartışmaların içerisinde yer alan mebuslardan biridir.

Millî Mücadele döneminin ilk askerî başarısı doğuda Ermenilere karşı kazanılmış ve Ermenilerle Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Türk-Sovyet Moskova Antlaşması için bir merhale olmuştur. Türk - Sovyet Dostluk Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 21 Temmuz 1921 tarihinde 141 numaralı Kanunla tasdik edilmiş ve 16 ncı madde gereğince Kars'ta teati edilince, 22 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sovyetler, Moskova Antlaşması ile Türkiye'yi Sevr Andlaşması sınırlarıyla değil, Misakı Millî ile belirtilen sınırlarla tanıdı; buna karşı, 3 Mart 1918 tarihli Brest - Litovsk Andlaşması ile Türkiye'ye bırakılması kararlaştırılan Batum'un Gürcistan'da kalması kabul edilmiş, böylece bugünkü Türk-Sovyet sınırı kesinleşmişti. Antlaşma, ayrıca, iki devletin birbirinin bağımsızlığına ve siyasî rejimine saygı esasını benimsemişti. Bu Antlaşmanın ortaya koyduğu esaslar çerçevesinde de, 21 Ekim 1921 de Kars'ta Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetleri arasında, 2 Ocak 1922 de ise Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti ile aynı yolda birer Antlaşma imzalanmıştır. Türk - Sovyet Dostluk Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 21 Temmuz 1921 tarihinde 141 numaralı Kanunla tasdik edilmiş ve 16'ncı madde gereğince Kars'ta teati edilince, 22 Eylül 1921 tarihinde yürürlüğe

²⁴⁴ 31.07.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.642-643.

girmiştir.²⁴⁵

Türkiye’de Millî Mücadele devam ederken, “İtilâf Devletleri” arasındaki anlaşmazlıklar da artmış, bu arada İtalya gibi Fransa da Anadolu’daki kuvvetlerini çekmek istemeğe başlamıştı. İşte bu şartlar içinde, Fransa’nın Türkiye ile uzlaşmak üzere Ankara’ya yolladığı Senato Hariciye Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon “Ankara İtilâfnamesi”ni imzalamıştı.

Bu Antlaşma ile Birinci Dünya Savaşı galiplerinden büyük bir devlet Ankara Hükûmetini tanımış, aradaki savaş sona erdirilip Fransız kuvvetlerinin Anadolu’dan çekilmesi kabul edilmiş, Türkiye - Suriye hududu çizilmiş —ki Suriye’ye bırakılan Hatay Bölgesi içinde Türklere bazı özel haklar tanınmıştı — oluyordu. Türkiye’nin Sovyet Rusya’dan sonra Fransa ile de anlaşması ve onlar tarafından tanınmış olması, milletlerarası alanda ikinci büyük başarısı olmuştur.²⁴⁶

Türkiye-Rusya Antlaşması hakkındaki kanun metninin görüşmeleri sırasında Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey’in Moskova Antlaşması’nı Rusya Meclisinin de 20 Mart’ta onayladığını ifade etmesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, hudut kısmının Hariciye Encümeni tarafından araştırılıp araştırılmadığını sormuştur. Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey, Hariciye Encümeninde araştırma yapıldığı gibi, 1/400000 çapında bir haritanın her paftasının üyeler tarafından imzalandığını ve sınırın o haritalar üzerinden tatbik edildiğini ifade etmiştir. Devamında Salâhaddin Bey, anlamak istediği noktanın Meclis’te bu gibi sorunları araştırarak bir encümenin bunu görüp görmediği olduğunu ifade etmiştir. Yusuf Kemâl’in gördü diye cevabı üzerine Salâhaddin Bey, “Zannedirim; askerî encümene taalluk ederdi. Bunu vazifeten arz etmek borcumdur” diye cevap vermiştir.²⁴⁷

Kars’ta imzalanmış Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Antlaşmasının onaylanmasına dair kanun metninin ve Hariciye Vekâleti mazbatası görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, “ecdat hatası” ibaresinin kanunda düzeltilmesini, ecdadımızın büyüklükler ve lûtuflar gösterdiklerini ifade etmiştir. Herkesin ecdadı hata

²⁴⁵ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmaları**, TTK, Ankara, 1965, s.7-8.

²⁴⁶ Soysal, **Türkiye’nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmaları**, s.19.

²⁴⁷ 21.07.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 11, s.331.

etmiştir, yalnız benim ki değil diyen Bolu Mebusu Hilmi Bey'e, "Ecdadım benden yüksektir, ben de onun gibi olmaya çalışırım" diye cevap vermiştir.²⁴⁸

3.2.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları

Fransızlarla esir değişimi meselesi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, iç ve dış siyasetimiz hakkında Hariciye Vekili'nin kendilerini aydınlatmasını istemiştir.²⁴⁹

Fransızlarla yapılacak antlaşma konusunun görüşülmesi sırasında söz alan Salâhaddin Bey, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Efendim; bir iki şey tezahür etmemiş, bizim Aziziye, Malatya ve havalisi ve bilhassa Sivas ahalisinin hayvanlarını otlatmak hakkı baki olup olmadığı izah edilsin. Malum-u âliniz bu gibi hususat ne kadar mutlak olacak olursa o kadar faide görürüz. Sonra şimendiferin borcu meselesi de Bağdat hattının menafiini çekmek içindir. Bu gün bu hattın bize kalan kısım nankör bir kısımdır. Hangi aşarı mütemediyen verecekler? Bunlar hukukî meselelerdir. Bağdat hattı imtiyazı devrolunuyor. Bunun da dâhil olması lâzım gelir. Bu noktayı Hükûmetten sormak isterim; bu da benim borcumdur. Yalnız bu nokta değil şimendifer meselesinde dahi birçok noktalar vardır.²⁵⁰

Ertesi günü devam eden görüşmelerde de aynı konu görüşülmüş, söz alan Salâhaddin Bey, demiryolları ve sınır meselesinin kendisini tatmin etmediğini, Misak-ı Millî'de belirlenen genel hattın olmadığını, demiryollarını ele alamadıklarını, sınırı Payas'ın güneyinden kabul etmenin maden bölgelerin Fransızlara bırakmak olduğunu ve bu konunun hükûmetçe araştırılmasını rica ettiğini, demiryollarını Fransız şirketinin işlettiğini, bir kısmının kendilerine verilmesinin sağlanmasını istemiştir. Daha sonra sınırlar konusunda fikirlerini hatlar üzerinden ifade etmiş, Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey'in "Lehte misiniz, aleyhte misiniz" sorusu üzerine, demiryolları konusunda açıklama istediğini, demiryollarının kendi ellerine almalarının yolları olup olmadığı konusuna dikkati çekmek istediğini ve ayrıca İskenderun meselesinin olduğunu ifade etmiş, konuşmasının devamında üçüncü mesele olarak da şunları ifade etmiştir:

²⁴⁸ 16.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.256.

²⁴⁹ 04.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.260.

²⁵⁰ 12.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.294.

İskenderun Limanı'nın tesisatına karşı hükûmeti Osmaniye'nin Bağdat şimendiferi ne bahsetmiş olduğu esaslı bir mukavele vardır. Esasen bu kumpanyaya Bağdad demiryolunun hukuku devrolunuyor. Hiç şüphesiz İskenderun Limanı'nın imtiyazı da bu Fransız gurubuna devrolunacaktır. Bu mukavele ahkâmı gayet güzeldir. Bu husus Fransız gurubu tarafından aynen kabul edilmelidir. Binaenaleyh İskenderun hakkındaki m'aruzatım bundan ibarettir.

Yeniden söz alan Salâhaddin Bey, önemli olan meselenin sınır ve demiryolları olduğunu tekrar etmiştir.²⁵¹

3.2.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları

Batı Cephesi'nde Sakarya Muharebesi'nin kapanmasından sonra İtilaf Devletlerinin mütareke teklifleri gelmiştir. İtilaf Devletlerinin mütareke teklifi dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, meselenin iyice malumat alındıktan sonra hallonulacak bir mesele olduğunu, malumat alınmadan hissiyatla çözülemeyeceğini ve Meclis'in yanlış karar alabileceğini, Hariciye Vekili'nin de Avrupa'da olduğunu, ondan açıklama gelmeden konunun müzakere edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Hariciye Vekâletine vekâleten bakan Mahmut Celal Bey'in Hariciye Vekili'nin görüşünün alındığını belirtmesi üzerine sözlerine devam eden Salâhaddin Bey, Hariciye Vekili'nin ne söylediğini, bu teklifin samimi olup olmadığını belirtip belirtmediğini sormuş, böyle hayati bir meselede onların görüşü alınmadan karar verilemeyeceğini ifade etmiş, konuşmasının devamında Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Paşa Hazretleri veya Başkumandanın mütarekenin menfaatimize mi yoksa değil mi aydınlatması gerektiğini, Maliye Vekili'nin de konu hakkında bilgisi olması gerektiğini, hükûmetin açıklama yapacak bilgiyi temin etmesi gerektiğini teklif ettiğini ifade etmiştir.²⁵² Daha sonra da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir tahrir vermiştir. Bu tahrir Hey'et-i Vekile'ye gönderilmiştir.²⁵³

²⁵¹ 13.10.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.305-311.

²⁵² 24.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.122-123.

²⁵³ 1- Evvelâ Şark-ı karipte sulhu sükûnu temin için düvel-i muazzamanın vaki olan teşebbüsüne şimdiden teşekkür edilmelidir.

2- Sekiz senedir istiklâl namına en müşkül şerait altında harp eden milletin, topraklarına sahip olmak hususundaki hukukundan düveli muazzamaca müştereken tanınmış olan esasatı bilmeden ve anlamadan yalnız Anadolu'da bir tahliye teklifatına mukabil altı ay müddetle ataletle mahkûm

Burdur Mebusu İsmail Subhi Beyin, “Cenova Konferansı’na Türkiye'nin davet edilmemesinden dolayı protesto edilmesine dair “ tavrı ile Aydın Mebusu Tahsin Beyin, “Cenova Konferansı hakkında İcra Vekilleri Riyaseti’nden sual tavrı” dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, Hariciye Vekili’nin konu ile ilgili olarak çağırabileceklerini, hükûmetin bu konuda teşebbüsünün olabileceğini bu sebeple hükûmete gönderilmesini istemiştir. Daha sonra hükûmete gönderilmiştir.²⁵⁴

Lozan’a gönderilecek murahhasları Hey’et-i Vekile’nin mi yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin mi seçeceği konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 2 Kasım 1922’deki gizli toplantısında gündeme gelmiştir. İkinci Grup’un önde gelen mebuslarının, murahhasların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi gerektiği yönündeki ısrarlı konuşmaları olmuştur. Özellikle Mersin Mebusu Salâhaddin Bey, Murahhas Hey’eti’nin Meclis’te belirlenmesi gerektiğini, hükûmet tezkeresinin onaylanmasının “tayin” olacağını belirtmiş, delegelerin meclis üyeleri arasından seçilmesini teklif etmişse de, Gaziyıntab Mebusu Yasin Bey’in murahhasların Hey’et-i Vekile tarafından seçilmesini isteyen tavrı, 61 red, 8 çekimsiz, 121 kabul oyuyla kabul edilmiştir.²⁵⁵

Şer’iye Vekili ve Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi’ye tam tahsisatla altı ay izin verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, barış görüşmelerinin yapılacağı bir zamanda bakanların üçer, altışar ay izin alarak

edilmesini düvel-i mezkûrenin nazarı insafına vaz ve binaenaleyh mütarekeden evvel bu esasat-ı müşterekenin tebliğini rica etmek.

3- Mütarekenin Anadolu'nun tamamen tahliyesi esasını şâmil bulunduğunu hükûmet sene-i ittihaz eder.

Bu senedin samimiyetini öğrenmek isteyen ve Yunanilerin Anadolu'daki fuzulî vaziyetlerini teessürle telâkki eden milletin ve hükûmetin mütareke suretiyle altı ay daha bu vaziyet-i temdit etmesi için hiç olmazsa ilk mütareke teklifine, esas olarak Yunan ordusunun geçen 1921 Temmuzdaki vaziyete olsun aldırılmasını ve Türkiye ordusunun keza tarihi mezkûrdeki vaziyetini alarak şimendiferine sahip olmasını düvel-i muazzamanın hissi adaletinden ümit eder. Bu yolda bir teklifin adem-i kabulü nihaî bir vaziyetin şimdiden tenvirini ve kabulü kademe, kademe tahliyenin tabi bulunacağı şeraitin milletçe de görülerek gayei asliye üzerinde tavahhodu mucip olacağı gibi birçok hususî mesailin, vaziyetin de halle hadim bulunacağından Türkiye Hükûmeti bu teklifin şayan-ı kabul bir esas-ı mütareke olarak telâkki edileceği kanaatindedir.

4- Müfredatın bilâhare taayyünü kabil olacağı anifûlarz şeriat altında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Yunan ordusuna karşı harekât-ı hasmaneyi üç ay müddetle tatile muvafakat edebileceğini tebliğ eyler.

²⁵⁴ 10.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.104-107.

²⁵⁵ 02.11.1922, **TBMM Gizli Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 3, s.972-1006.

şuraya buraya gitmelerinin doğru olmadığını, rahatsız olabileceklerini ancak hükûmetin de açığa kalamayacağını belirtmiştir.²⁵⁶

İcra Vekilleri Reisi ve Hariciye Vekâleti vekâleten yürüten Rauf Orbay, Lozan Barış Görüşmeleri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bazı bilgiler vermiştir. Rauf Bey, müzakerelerin kırk dördüncü gününe girdiğini, yılbaşı için iki gün ve hafta başı fasıllar hariç, sürekli yapıldığını bazı noktalar üzerinde açıklamalar yapacağını, sulh konferansına giden kişilerin yeterince yetkiye sahip olmadıkları şeklindeki iddiaların doğru olmadığını, diğer devletlerin temsilcilerinin yetkileri kadar onların da yetkisi olduğunu ifade etmiştir. Söz alan Salâhaddin Bey, Lord Curzon nasıl Paris'e gitti diye sormuş, Rauf Bey de tatilden yararlanarak gittiğini, Fransız temsilcilerinin de hükûmetleriyle görüşmek üzere ülkelerine gittiğini, Hasan Bey'in Sulh Konferansında bazı noktaları görüşmek için geldiğini, kendisinin gelmesinin de Sulh Konferansı'na hiçbir şekilde tesir etmediğini ifade etmiş ve konferansta hangi konuların görüşüldüğü ve nelerin müzakere edildiği konularında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bilgi vermiştir. Görüşmelerin devamında tekrar söz alan Salâhaddin Bey, Sulh Konferansı müzakerelerine ait ayrıntılı zabıtların hükûmet tarafından bastırılarak, konferansın istikamet tarzı hakkında milletin bilgilendirilmesine izin verilip, verilmediğini sormuş, Rauf Bey de memleketin bunu öğrenmesinin açık bir hakkı olduğunu ifade etmiş, Salâhaddin Bey de basından yeterince bilgi alamadıklarını, hâlbuki müzakerelerin gün gün takip edilmesi gerektiğini, hükûmetin dikkatini çekmek istediğini, hem burada hem de taşra da halkın aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁷

Görüşmelerin sonucunda Türkiye, diğer taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan-Hırvatistan - Slovenya arasında 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imzalanan Barış Andlaşması ve ekleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 23 Ağustos 1923'te tasdik edilmiş, 19 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ 03.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.132.

²⁵⁷ 03.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 26, s.154-156.

²⁵⁸ Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmaları**, s. 33.

3.3 Ekonomik Konular

3.3.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan kısa bir süre içerisinde askerî ve siyasî cephele güçlenirken buna bağılı olarak “iktisadî cephenin” de güçlenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde millî bağımsızlık tehlikeye düşebilirdi. Ülke uzun yıllar süren bir savaşın içerisinde olduğu için maalesef birçok ekonomik vasıta maalesef işlemez hale gelmiştir. Bu dönemin en çok sıkıntı çeken kesimi ise geçimlik üretime mahkûm olan Anadolu köylüsüdür. Bu sınıfın yetişkin erkekleri değişik cephelede savaşırken geride kalan halk ise perişan haldeydi.

Millî Mücadele döneminde bu şekilde ekonomik sıkıntılar yaşayan Ankara Hükûmeti çeşitli arayışlar içerisinde girmiştir. Özellikle bazı madenlerin ve kömür işletmelerinin işletilmesi konusunda arayışlara girmiştir.²⁵⁹ Bir diğere alanda yeni yatırım alanlarının oluşturulması konusuydu. Bu çerçevede Mersin Limanı'nın inşaat yapımında kullanmak için, İcra Vekilleri Hey'eti Fransız sermayedarlarıyla görüşmek üzere, Nafia Vekili'ne yetki vermiştir. İzmit'te başlatılan kömür yataklarına damar yapılmasını planlayan proje içinde Amerikan sermayedarlarından teklif alınmıştır. 1922'den itibaren yabancı sermayedarların Ankara'ya gelerek tekliflerde bulunmaları Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanacağıının göstergesiydi. Böylece kendi açıklarını kapatabilmek için dış ülkelere sermaye yatırımı yaparak zenginleşen Avrupalı büyük devletler, Türk devletinin birlik ve bağımsızlığını tanımaya başlamışlardır.²⁶⁰

O günün Anadolu'sunda zirai ekonominin itici gücü insan ve hayvan emeğiydi. Savaş nedeniyle erkeklerin silahaltına alınması ve Tekâlif-i Milliye komisyonlarının da askerî nakliyat sağlamak için halktan öküz toplamış olması, ister istemez ziraatı etkilemişti. Bunu göz önünde tutan Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey, halktan alınan bu öküzlerin her gün öldüğünü belirterek, askerinin elindeki bakımsız öküzlerin bedelsiz olarak köylülere verilmesini önermiştir.²⁶¹

²⁵⁹Sevilay Özer, “Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, **History Studius, Ortadoğu Özel Sayısı**, 2010, 295-296.

²⁶⁰Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s. 270–272.

²⁶¹Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.371.

Savaş sonrasında dışa açılım merkezleri olan önemli limanların İtilaf Devletleri tarafında işgal edilmesinden sonra ülke tam bir ekonomik “abluka” altına alınmıştır. İtilaf Devletlerinin yenilebilmesi için fiili işgalin kaldırılması yanında bu ekonomik ablukanın da yok edilmesi veya etkisiz hale getirilmesi zorunluydu. Bunun için de millî bir ticaret politikası izlemek gerekiyordu. İcra Vekilleri Hey’eti, 10 Mayıs 1920’de ihracatın serbest olmasına ve İcra Vekilleri Hey’eti’nden başka hiçbir makamın bu serbestiyi ihlal etmeye ve kısıtlamaya yetkili olamayacağına karar vermişti. İthalat ve ihracat dengesi aleyhimizdeydi. 1920 Ağustos’undan itibaren 6 ay içinde Anadolu’ya yapılan yabancı ithalatı 10.241.144 kg, değeri ise 33.127.400 liradır. Bu dönemdeki ihracatsa 14.490.304 lira kadardır.²⁶²

Salâhaddin Bey’in üzerinde durduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde söz aldığı alanlardan biri de ekonomik konulardır. Tarım, ticaret, madencilik ve sanayi gibi konularda söz almış ve fikirlerini ifade etmiştir. Ordunun ve savaş kuvvetimizin artması için sanayi tesislerinin en uygun bölgelerde kurulmasını istemiştir.²⁶³

Yeni Türkiye’nin izleyeceği ekonomik politikayı saptamak ve gerekli kararları alıp uygulamaya koymak için, İktisat Vekili Celal, Nafia Vekili Ömer Lütfi, Hariciye Vekili Müsteşarı Suat, Maliye Vekili Hasan, Mersin Milletvekili Salâhaddin, İzmir Milletvekili Mahmut Esat, Çorum Milletvekili Hacı Bekir, Eskişehir Milletvekili Emin Beylerden oluşan bir komite kurulmuştur. Bu komitenin kurulmasıyla devletçi uygulamalar hız kazanmış, Anadolu’nun planlı ekonomi dönemi de başlamıştır.²⁶⁴

Karadeniz limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmit Sancağı’na gelecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni Mazbatasının Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmesi sırasında söz alan Salâhaddin Bey, zahirenin Silifke’de ordu alacak diye çürüdüğünü, ordunun ihtiyacı kadar alabileceğini, zahire satışının serbest bırakılması gerektiğini, ordunun gerektiğinde dışardan da alabileceğini ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, ordunun ne kadar zahiresinin olduğunun bilinmesi gerektiğini, İktisat Vekili’nin de bu zahirenin yetip yetmediğini niçin düşünmediğini, eğer bunu biliyordu ise niçin zahireyi değişik bölgelere gönderdiğini, Fransızlarla

²⁶² Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.377-380.

²⁶³ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 8, Birleşim 141, s.9.

²⁶⁴ Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.387.

yapılan antlaşmada demiryolu hattının hayati önemde olduğunu düşünüp düşünmediğini sormak istediğini, çürüyen zahiremizden istifade etmemiz mümkün değil midir, diye Hey'et-i Vekile'ye sormak istediğini ifade etmiştir. İktisat Vekili Sırrı Bey'in "Sualleriniz arasında bendenize ait bir şey göremiyorum" demesi üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, kendilerinin daha önce Adana mebuslarıyla birlikte darlık çekileceğini ifade ettiklerini, ancak Adana'ya tohumluk gönderilmediğini, "Ne gönderdiniz de ne istiyorsunuz" diye cevap vermiştir. Sırrı Bey, 30 bin lira gönderildiğini ifade etmiştir. Salâhaddin Bey, "Bugün mü gidiyor" diye sormuş, Sırrı Bey, üç gün önce gittiğini ifade etmiş, Salâhaddin Bey de mevsimin geçtiğini ifade etmiştir. Tekrar söz alan Sırrı Bey, Adana Valisi'ne ziraat çalışmaları için geniş yetkiler verildiğini, demiryolu hattı konusunu da kendisinin daha iyi bileceğini ifade etmiş, Salâhaddin Bey de Mardin-Mersin demiryolu hattının bir an önce faaliyete geçmesinin memleket için faydalı olacağını ifade etmiştir.²⁶⁵

Bu konu 13 Şubat 1922 tarihinde yeniden gündeme gelmiş söz alan Salâhaddin Bey, zahire meselesinin ordu meselesi olduğunu, ordu meselesi ise halkın ihtiyacının daralması olduğunu, ordunun dışardan alabileceğini, ülkede zahire kıtlığından söz edilmediğini, Mersin ahali ve arkadaşlarının da bundan bahsetmediğini, ordunun zahireye ihtiyacı varsa gümrüklerin onun olduğunu, fakat Mersin Limanı'ndan zahire yasağının kaldırılmaması gerektiğini, 130 vagonluk tohum ve zahirenin yeterli olduğunu, daha fazlaya ihtiyaç olmadığını ifade etmiştir.²⁶⁶

23 Şubat 1922 tarihinde konu yeniden gündeme gelmiş, Salâhaddin Bey Adana ve çevresinde zahire ihtiyacının belirtildiği gibi çok olmadığını ve Mersin'in bu sebeple çıkarılmasını isteyen bir önergeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vermiştir. Daha sonra söz alarak hükûmetin bazı ihtiyaçlardan bahsederek Mersin Limanı'nı açmak istediğini, ihtiyacın ne olduğunu belirtmediğini, fukaranın malına istedikleri gibi el koymak için yapıldığını, bunu askerlerin rahat yaşamak için halka baskı ve zorlama olarak algıladığını, hükûmetin bu konuyu araştırmasından sonra açılabileceğini ifade etmiştir. Ancak Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, Mersin Limanı'nın ordunun iaşesi için açık tutulması gerektiğini söylemiş ve "...her şeyden evvel ordunun iaşesinin temini lazımdır. Ordu iaşesi taht-ı temine girdiği gün, maddeden bu ref olunabilir. Fakat

²⁶⁵ 04.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s. 687-711.

²⁶⁶ 13.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.774.

bugün kati hesap elimizde yoktur. Bazısı on aylık erzak vardır diyor, bazısı dört aylık erzak vardır diyor...” diyerek, memleketteki erzakın miktarının belli olmadığını ifade etmiş; Mersin Limanı’nın açık olması talebini yinelemiştir.²⁶⁷ Fevzi Bey’in bu açıklamalarından sonra, kanunun açık celsede oylanmasına karar verilerek oturuma son verilmiştir. Gümrüklerin açılıp açılmaması ile alakalı kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 25 Şubat 1922 tarihli oturumunda ele alınarak kabul olunmuştur. Buna göre; İzmit ve Zonguldak Limanlarına ithal olunacak ikinci ve üçüncü nevi buğday unlarıyla, Karadeniz Limanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unlarından alınmakta olan Gümrük Resmi, 28 Temmuz 1920 tarihli kanun gereğince, 5 mislinden 1 misline indirilmiştir. Kanun Haziran 1922’ye kadar geçerli olacaktır.²⁶⁸

3.3.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları

Karesi Mebusu Abdülğafur Efendi’nin, “Mebusların müteahhitlik yapmamaları hakkında bir karar ittihaz olunmasına dair” takriri sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, Adliye Vekili Refik Şevket Bey’e hitaben daha önce avukatlığın men’i aleyhinde konuştuğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin vereceği karar üzerine “Zatîâlinizin sıfat ve vaziyetinizin ne olduğunu anlamak istemiştım” diye cevap vermesi üzerine Refik Şevket Bey, kendisinin böyle bir şeyin var olduğunu ve bunun için kanun lazım geldiğini söylediğini, aleyhinde bulunduğum kanâatinin yanlış olduğunu ifade etmiş, müteahhitliğin mebuslara yasak olmasının tabii olduğunu, ancak şu anda taahhütte bulunmuş müteahhitler bulunduğunu bunların da düşünülmesi gerektiğini ifade etmesi üzerine Salâhaddin Bey, müteahhitlerin işlerine bitirmesine kadar ertelenebileceğini ifade etmiştir. Görüşmeler sonunda Abdülğafur Efendi’nin kanun teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.²⁶⁹

Ankara Mebusu Mustafa Efendi, “Mükellefiyet-i ziraiye hakkında“ verdiği takrirden Evrak-ı Havadis’te yayınlanan Mecburi Ziraat Tebliği’ni eleştirmiş ve farklı çözümlerin bulunmasını istemiştir. Aynı takrir dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bu kadar önemli konunun niçin Meclis’e getirilmediği ve bunu anlayamadığını ifade etmiş,

²⁶⁷ 23.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.867-872.

²⁶⁸ 25.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s. 132.

²⁶⁹ 23.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.114-119.

bu zirai faaliyetin pekâlâ amele taburları²⁷⁰ ile yapılabileceğini, pek çok amele taburunun boş olduklarını ve boş yere beslendiklerini ifade etmiştir.²⁷¹

3.3.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Sualler, Tezkereler ve Gen-sorular Üzerine Konuşmaları

Bir merkezi hükûmet kurulması için bir komisyon kurulması ve bu komisyonda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden de üç aza bulundurulması hakkındaki kararnamenin gönderildiğine dair İcra Vekilleri Riyaseti (Hey'et-i Vekile Başkanlığı) Tezkeresi münasebetiyle söz alan Salâhaddin Bey:

Mesele ikidir. Biri: Ordumuzu, savaş gücümüzü sağlayacak ve kuvvetlendirecek olan fabrikaların ve sanayi tesislerinin nerede kurulmalarının uygun olacağıdır. İkincisi: Yeni bir başkent yapmak meselesidir. Fabrika ve sanayi tesislerinin nerede kurulacaklarını hükûmet kolaylıkla bilebilir. 1910 da Mahmut Şevket Paşa zamanında Anadolu'ya bir fen kurulu gitmiş, inceleme yapmıştır ve yerini seçerek hükûmete rapor vermiştir. İmâlat-ı Harbiye Dairesi bunu çok iyi bilir. Hükûmetçe de bilinmektedir. Genel kanı bellidir ve gerçeğe yakındır. Hükûmet de bu kanıdadır. Tartışmayalım. Bu konuda Yüksek Meclis de konuşulacak bir şey olmadığını görüyorum. Meclis de söz konusu olan mesele; bir başkent yapmak, Nisan'da temel atmak ve Şubat sonunda başkenti kurmuş olmaktır. Birinci mesele, Meclis'i bu konuya bağlamak için gerekçe olarak ileri sürülüyor. Benim gönlüm bunu kesinlikle almıyor. Hiç bir başka düşünce taşımayarak, duygu bakımından değil, akıl bakımından işi ele alırsak mümkün değildir. Önümüzdeki yılın bütçesinin incelenmesini Yüksek Kurulunuz emretti, bizi gönderdi. Gittik, inceledik. Bütçe biz gitmeden gelse idi, 85 milyon lira olarak geliyordu. Gelir kaynakları 40 milyon lira olan bir hükûmette Müdafaa-i Milliye bütçesi 85 milyon lira, öteki daireler bütçeleri de 12,5 milyon lira. Böyle bir durumda başkent yapmak için para vermenin anlamını kavrayamıyorum. Amacım kusurlamak değildir, duygularıma kapılmıyorum, fakat aklın yolu birdir. İki meseleyi, duygu ile hesap işini birbirinden ayıralım. Yüksek Meclis'de bunun çok zararlarını gördük gibime geliyor. Başkent meselesine Meclis'in katılmasını, içinde bulunduğumuz politik durum bakımından da doğru görmemekteyim.²⁷²

Salâhaddin Bey, konuşmasının devamında orduyu yaşatacak, memlekete lazım olacak mühimmat, silah ve top imal edecek, demiryolları rayları ve saireyi yapacak

²⁷⁰ Müdafa-i Milliye Vekâletinin cephelere gönderdiği 2 Mart 1921 tarihli emirde Yol İnşaat Taburları'nın en kısa zamanda kurulması istenmektedir. Emirde, Merkez Ordusunun Samsun, Havza, Tokat, Sivas, Merzifon ve Çorum'da olmak üzere altı yol inşaat taburu kurması uygun görülmüştür. Mustafa Balcioğlu, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 51, Mart 1991), s.46-48.

²⁷¹ 14.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.199-202.

²⁷² 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, s.9.

fabrikaları yapmanın kolay olduğunu, bu konuda İstanbul Hükûmeti'nin de araştırma yaptığını ve bundan yararlanılabileceğini belirtmiştir. Harp Sanayinin bunu iyi bildiğini, bütçe konusunda da İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü'nün yeterli bilgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Payitaht tesis etmek için yeterli maddi imkânların olmadığını, ekonomi teşkilâtının kurulması için sanayi tesisleri kurmanın gerekli olduğunu, bundan hem ekonominin hem de ordunun yararlanacağını ifade etmiştir.²⁷³

Görüşmeler sonucunda yapılan oylama sonucu başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması teklifi, 26'ya karşı 71 oyla reddedilmiştir.²⁷⁴

3.4 Malî Konular

3.4.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

3.4.1.1 Bütçe Görüşmeleri

Millî Mücadele döneminde ekonomik sıkıntılar had safhada olduğu için paranın nasıl harcanacağı konusu da çok şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Kaldı ki başlangıçta sağlam bir bütçe de oluşturulamamıştır. Para sıkıntısı, paranın harcanması konusunda da kılı kırk yararcasına hassas davranılmasına yol açmış, buna rağmen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sert tartışmaların yaşanmasına engel olamamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı yapılan ayaklanmalar, malî bakımdan yıkım içinde bulunan Anadolu'nun sorunlarını daha da artırıyordu. Uzun savaş yılları, Anadolu'yu yakmış, yıkmış ve bir baykuş yuvasına döndürmüştü. Yönetim boşluğundan yararlanan bir kısım güçler, geride kalanı yağmalama peşindeydiler. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti kurulduğu andan itibaren yeni yönetimin, bir bütçeye dayanmaksızın sürekli harcamalar yapması bazı mebusların çok geçmeden dikkatini çekmiştir. Bunlar Kanun-ı Esâsi'nin bütçesiz harcama yapmayı yasakladığını, senenin ortasına gelindiği halde yasal dayanaktan yoksun milyonlarca liranın harcandığını belirterek, bütçenin yapılmasını istemişlerdir.²⁷⁵

28 Şubat 1921'de 63.018.354 lira gider, 51.378.626 lira gelire benimsenen 1920

²⁷³ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, Birleşim 141, s.9-10.

²⁷⁴ 31.01.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 8, Birleşim 141, s.13.

²⁷⁵ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.353-355.

yılı bütçesinin eleştirisinde genel olarak mebusları şu konular üzerinde durmuşlardır: Bütçe açığı gözükenden fazladır. Bütçe Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geç gelmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi bir emrivakiyle karşı karşıya kalmıştır. Hükûmetin harcamaları fazladır. Tasarrufa önem verilmemekte, gereksiz yerlerde çok miktarda memur çalıştırılmaktadır. Memur kadroları belli değildir, düzensizdir.²⁷⁶

Bu dönemdeki bütçeler incelendiğinde görülmektedir ki bunlar sürekli olarak açık vermiştir. Bu açıkları kapatmak için ise; yeni vergi koymak, vergilerin oranını artırmak ve borç almak üzere üç farklı yol vardı. Borç alma yolu tercih edilmemiş; ülkeye girecek eşyadan gümrük resmi, dışarıya satılan kömürden ihracat vergisi alarak, harcırahlardan kesinti yaparak, ardiye, gümrük, damga, sigara kâğıdı, oyun kâğıdı, emlak- arazi, gelir vergisini arttırarak, posta telgraf telefon ücretlerine uygulanan nakdi cezaların oranını yükselterek açık kapatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Osmanlı Bankası ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelirlerine de el konulmuş, borç ödemeleri durdurulmuştur.²⁷⁷

Gelir kaynaklarının yapısına baktığımızda en önemli gelir kaynağı olarak, bina, arazi, hayvan, aşar, kazanç, gümrük ve tuz vergisini görüyoruz. Bunların oransal analizi yapıldığında bütçe gelirlerinin yüzde 29'unun, aşar, yüzde 12'sinin gümrük, yüzde 12'sinin hayvan, yüzde 8'inin tuz, yüzde 5'inin bina ve arazi, yüzde 4'nün de gelir vergisinden oluştuğu görülür. Millî Mücadele boyunca Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bütçesinin bir bölümü Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ayrılmış ve denk bir bütçe yapma olanağı doğmamıştır. Bütçe üç yıl boyunca sürekli açık vermiştir.²⁷⁸

Anadolu halkını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne karşı isyan ettirmek isteyen güçler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin yeni vergiler koyacağını sık sık tekrarladıkları için, hükûmet ilk günlerde yeni vergiler koymaktan kaçınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmet, Milli Mücadele'yi zafere ulaştırabilmek için olağanüstü yükümlülükler getirecek davranış içine girmekten kaçınmamıştır. Sakarya Savaşı öncesinde Tekâlif-i Milliye Emirleri yayınlanarak ordunun bir kısım ihtiyacı karşılanmıştır.²⁷⁹

Anadolu işgal edilirken Hindistan'da da Mahatma Gandhi öncülüğünde İngilizlere

²⁷⁶ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.357.

²⁷⁷ İhsan Güneş, **Milli Mücadele Bütçeleri**, 90.Yılında Milli Mücadele, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.129.

²⁷⁸ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.358, 360.

²⁷⁹ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.361, 363.

karşı bir direniş hareketi vardı. İslam dünyasının merkezi ve tek bağımsız devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun işgale uğraması Hindistan Müslümanlarını harekete geçirdi. Hint Hilafet Komitesi adıyla bir örgüt oluşturuldu. Bu örgütün başkanı Muhammed Ali 1920 Temmuzunda Anadolu direnişçilerine yardım etmeye başladı. 2000 İngiliz lirasını Roma'da Galip Kemâlî Bey'e teslim etmişti. Hindistan'dan gelen para Osmanlı Bankası hesabına yatırılmıştır. Maliye Vekâleti'nin Büyük Taarruz öncesi çok sıkışması nedeniyle bu paranın bir kısmının kullanılmasına izin verilmiştir. Verilen paranın bir bölümü hükûmetçe Mustafa Kemâl Paşa'ya geri ödenmiştir. Hindistan'dan gelen bu paranın bir bölümü (250 bin lirası) İş Bankası'nın kurulmasında, bir bölümü Orman çiftliğinin alınmasında kullanılmıştır.²⁸⁰

İkinci Grup mebusları, bütçe tartışmasına geniş bir boyut kazandırarak, bütçe açığının kapatılmasını bir sistem sorunu haline getirmişlerdir. Bunlara göre, hükûmetin siyasal yapısı sermayedarlara güven vermemektedir. Sermayedarlar, paralarını Anadolu'da tutmuyorlar, iş yapmıyorlar, hükûmete de güvenleri yoktur. Onlara güven verilmelidir. Bu da, biz nasıl bir hükûmetiz, ilerde ne şekle dönüşeceğiz, nereye gidiyoruz gibi kafalarda oluşan sorularının açıkça cevaplandırılmasına bağlıdır. Olağanüstü mahkemelerin kurulduğu, Tekâlif-i Milliye emirlerinin yayınlandığı ve uygulandığı, sıkıyönetimlerin sürdüğü bir yere, yabancı sermaye gelmez. Bunlar hem yabancı sermayenin girişini engelliyor hem de içerdeki sermayenin dışarıya kaçırılmasına yol açıyor. Öyleyse bütçe açıklarını giderebilmek için bu engellerin ortadan kaldırılması, sermayedarlara siyasal sistem hakkında güven verilmesi zorunludur. Bu gruptan bazı mebuslar bütçe açığının giderilmesi için toprak altında bulunan doğal kaynaklardan yararlanılmasını da önermiştir.²⁸¹

İkinci Grupta yer alan Salâhaddin Bey de, malî görüşmeler sırasında sık sık söz almak zorunda kalmıştır. Söz almasında yukarıdaki bahsedilen eksikliklerin etkisi olduğu gibi, kendisinin bazı bakanlık encümenlerinde yer alması da etkili olmuştur. Yer aldığı encümenlerden biri de Muvazene-i Maliye Encümeni'ydi.

Muvazene-i Maliye Encümeni'nde görev yapan Salâhaddin Bey bütçe görüşmelerinde de sık sık söz almış ve görüş ve düşüncelerini ifade etmiştir. "Muvazene-i Maliye Encümeni'nin Sekiz Milyon Liralık İkinci Avans Kanunu Teklifi

²⁸⁰ Güneş, **Milli Mücadele Bütçeleri**, s.133.

²⁸¹ Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, s.366.

ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası” üçüncü maddesinin müzakeresi sırasında, yeni memuriyetlerin oluşturulması ve bu konuyla ilgili cetvellerin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmesi sırasında çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Bazı mebuslar halkın büyük ekonomik sıkıntılar çekildiği bir dönemde yeni memurlukların oluşturulmasına karşı çıkmış, bazı mebuslar da söz konusu cetvellerin yeterince incelenmeden oylamaya sunulmasına itiraz etmiştir. Bu konu üzerine söz alan Salâhaddin Bey de konunun hükümet açısından önemli olduğunu anlaşıldığını, ancak gerekli olduğunu kendilerinin de anlamaları gerektiğini, kendilerine açıklanmış bir cetvel verilmesi ile konunun daha açık olarak anlaşılacağını ifade etmiştir. Bu sebeple bu maddeyle uğraşmak yerine dördüncü maddeye geçilmesini teklif etmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında üçüncü madde kanundan çıkarılmıştır.²⁸²

Salâhaddin Bey’in, 31 Aralık 1921 tarihinde “Adana ve havalisinde işgalden mütevellit zarar ve ziyanın tesbiti için malî bir komisyon teşkiline dair” verdiği karar Hey’eti Vekile’ye havale edilmiştir.²⁸³

7 Şubat 1922 tarihli oturumda söz alan Salâhaddin Bey, Şubatın 6-7.si olduğu halde henüz memleketin maliyesinin henüz tetkik edilmediğini, bütçe üzerinde çalışmak lazım geldiğini, bütçe müzakerelerine geçilmesini teklif ettiğini, Meclis’in günlerdir bunu beklediğini ifade etmiştir.²⁸⁴

Muvazene-i Milliye Encümeni azalarının istifası dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, Hey’et-i Âliye’ye malî ihtiyacımızla uygun dar bir bütçe takdim edilmesini istediğini, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun bazı mahallerde uygulanması ile tasarruf olunacak noktaların olabileceği ile bazı mebusların karar verdiklerini, idarî düzenlemelerle mevcut memurlardan daha tasarrufla yararlanılabileceğini, bütçe hazırlanırken diğer encümenlerden de yararlanılmasının faydalı olacağını Maliye Encümeni’ne ifade ettiğini, o zaman encümenin haysiyetine yönelik bir hareket olarak algılanmaması gerektiğini, amacının Teşkilât-ı Esasiye-i İdariye memlekette yeni bütçe ile gelmesi ve yeni idaremizin eskisi gibi olmamasını istemesinden ibaret olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Muvazene-i Milliye Encümeni

²⁸² 24.03.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.191-202.

²⁸³ 31.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.268.

²⁸⁴ 07.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.249.

²⁸⁵ 16.05.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.303.

azalarının istifası ile ilgili tartışmalar devam etmiş ve Hey'et-i Vekile'nin istifası ile sonuçlanmıştır.²⁸⁶

3.4.1.1.1 1921 Senesi Bütçe Görüşmeleri

1921 yılı bütçesi ve malî durum hakkındaki görüşmeler dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, 1920 senesi bütçesini iyi incelemeyen bütçeyi kabul etmenin doğru olmayacağını, bütçeyi bir rakam olarak kabul etmekle rakamların nerelere harcanacağını anlaşılamayacağını, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin de çok ve ihtisas sahibi aza bulundurulur ve teşkilâtın yekdiğerine benzemeyen noktaları mesul vekiller tarafından ıslah edilerek Meclise getirilebileceğini, bu şekilde Meclis'e gelirse hiç uğraşılmayacağını, bütçenin Meclis'e bir rakam olarak gelmesinin iyi bir mahiyet teşkil etmeyeceğini, her bakanlığa ait kısmının işin uzmanı encümenlere giderse daha çabuk çıkarılabileceğini, ikinci olarak alay kumandanlarına ihtiyaç olmadığını, jandarma ve zabitanın birleştirilip Dâhiliye Vekâleti'ne bağlanabileceğini, valilerin de askerî işlerden ayrılabilceğini, mükellef jandarmanın azaltılabileceğini, hâkimlere yüksek maaş verilmesi gerektiğini, Ziraat Bankası'nın millî bir banka olarak kalması ve vergilerin bu şekilde toplanmasının sağlanmasının daha kolay olabileceğini ve bunu hükûmetin dikkate almasını, hapishanelerdeki mahkûmların çalıştırılması, emekliler meselesinin yeniden düşünülmesi gerektiğini, kendisinin bütçede maaşlardan yüzde yirmi indirim yapılmasına karşı olduğunu, fedakârlığın öncelikle kendilerinin yapması gerektiğini, bütçenin kendisinin söylediği esaslar çerçevesinde olursa faydalı olacağını ifade etmiştir.²⁸⁷

1921 senesi bütçe görüşmeleri sırasında birinci madde hakkında söz alan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, bu maddenin kendisine göre yok hükmünde olduğunu Usûl-ü Muhasebe Kanunu'nda bu hükümlerin yer aldığını ifade etmiş, bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin de ifade etmek istediği şeyin bu olduğunu, fakat 1921 senesi bütçesinin kabul edilmediğini, ancak kat'î hesap ile tespit olunacak bir şey olduğunu, bilhassa göstermek için bu kanunî kaydı koyduklarını ifade etmiştir. Birinci madde kabul edilmiştir. İkinci madde ilave edilerek kabul edilmiştir. Üçüncü

²⁸⁶ 16.05.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.306.

²⁸⁷ 14.05.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.86.

maddeye geçilmiştir. Burada da söz alan Salâhaddin Bey, (Mevkii tatbika vaz'edilen esasat dâhilinde) fıkrasından sonra (1336 senesi maaşatını tecavüz etmemek şartıyla)” ibaresinin ilâvesini teklif etmiş, “Bu suretle zaten verilmeyen birçok paraların beyhude yere bir hakkı müktesep halinde verilmesine mâni olmuş olacağız.” demiştir. Mazbata Muharriri sıfatıyla cevap veren Menteşe Mebusu Tefvik Rüştü Bey, Salâhaddin Bey’in bahsettiği konunun encümeninde görüşüldüğünü encümenin o zaman kabul edilen kararın Maliye Vekâleti’nden suretini istediğini ve gelen surette bu cihetin ihmal edildiğini gördüğü için konuyu Meclis’e bıraktığını ifade etmiştir. Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, “Rüşdü Bey müsaade buyurun. Şubat gayesine kadar sarf olunmak üzere beş milyon lira daha ilâve olunmuştur. Geçen gün sizin encümen reisi burada, buna hacet olmadığını, havalelerin verildiğini söyledi, idi. Sonra bunu ilâveye sebep ne oldu? Bunun hikmeti nedir?” diye sormuş, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey de kaldırılan bazı memurlukların da yeniden kurulduğunu ve bunun sebebini anlamadığını ifade etmiştir. Mazbata Muharriri sıfatıyla buna cevap veren Menteşe Mebusu Tefvik Rüştü Bey, encümen üyelerinin zaman zaman değiştiğini ancak böyle bir durumun olduğunu zannetmediğini ifade etmiş, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey’in ilga edilen bazı memuriyetlerin yeniden oluşturulduğunu söylemesi, Tefvik Rüştü Bey, hangi tarihte olduğunu sorması üzerine, Hasan Basri Bey de Temmuzdan sonra olduğunu ifade etmiştir. Konuşmalar üzerine Hasan Basri Efendi’ye cevap vereceğini ifade eden Salâhaddin Bey şu şekilde açıklamada bulunmuştur:

...yetmiş yedi milyonluk Hey’et-i Âliyenize mütekaddem olan bütçe içerisinde, hidemat-ı umumiye-i devlet için lâzım olan para vardır. Filhakika bu kayıt da vardır ve bu kayde nazaran bu böyledir. Fakat acaba bu kuyut, maliye tarafından alınan malûmata müstenit, muntazam ve matluba muvafık bir kayıt mıdır?. Mesele budur. Yani Maliye Vekâleti mülhakattan doğru ve vaktiyle hesap alamamış ve bize sağlam bir hesap verememiş.

Kastamonu Mebusu Doktor Suat Bey’in “Tahakkuk eden masarifi Mart’a kadar verebilirler mi?” diye sorması üzerine Salâhaddin Bey, şu şekilde cevap vermiştir:

Vallahi, benim kanâatim Mart’a kadar bu hesabı veremezler. Fakat Usûl-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunu veçhile kısa bir zamanda istemekten doğru bir çare olmadığı için, biz birinci maddede bilhassa bedihi olmakla beraber bu lüzumu tekrar ettik. Çünkü bu sene kâmilten encümeninizin verdiği esasat dâhilinde sarfıyat icra edilmiştir. Avans da geçmiştir. Fakat hesab-ı kat’i alınmadıkça bu devletin irat ve masrafı malûm olmaz. Çünkü kuyud-u maliye müsaade buyurursanız

söyliyeim iyi bir halde değildir. Bunun birçok mşkltı vardır. Bunu da itiraf etmeli. Maliyemize bir intizam veremiyoruz, işimiz de çoktur. Biz hesap almak mşkltından dolayı, beş on milyon rakamı kabule mecbur olduk. Bunun bir kıymeti yoktur. On milyon on milyondur zan buyurmayınız. Bu, teshil-i muameleden ibarettir başka bir Şey değildir.

Erzurum Mebusu Salih Bey'in: "Zatlileri encümen namına mı beyan-ı malmat buyuruyorsunuz?" sorusuna Salâhaddin Bey: "Evet efendim, müzakeresinde bulunmuşumdur ve bu hepimizin bileceği bir meseledir." diye cevap vermiştir. Salih Bey'in beş milyonun, on milyonun ne için harcanacağının belli olmadığı eleştirilerine karşı Salâhaddin Bey, mülkiyenin umumi masraflarının 33 milyon lira olduğunu, Maliye Vekilinin de 20 milyon lira avans aldığını, 5 milyon ile de seneyi tamamlayacağını mit etmekte olduğunu, bunun itibari bir mesele olduğunu, dolayısıyla 1921 bütçesini ayrıntılı müzakere etmeyeceklerini, 1922 bütçesinin yakında geleceğini orada eski yıllara ait uygulamaları inceleyebileceklerini ifade etmiştir.

Erzurum Mebusu Salih Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni kontrol etmezse manen mesul olacağını ifade etmiş, cevap veren Salâhaddin Bey, 1922 Bütçesinde bunların dikkate alındığını ifade etmiştir. Maliye Bakanlığı'na 5 milyon avans verilmesi konusu uzun tartişmalara yol açmış, Maliye Vekili Hasan Bey de kendisini savunmuş, 18 Haziran 1921 tarihli kararı memurlarına tebliğ ettiğini ve memurlarına zam yapmadığını ve bunu tasarruf düşüncesi ile yaptığını ifade etmiştir. Salâhaddin Bey, beyanatı için Maliye Vekili Hasan Bey'e teşekkür etmiştir. Maliye Vekili Hasan Bey, özellikle harb zamanlarında maliye kayıtlarını tutmakta zorluklar olduğunu ifade etmiş ve 5 milyon liralık bir tahsisatın genel mülkiye işleri için kabulünü rica etmiştir. Bu arada söz alan Karesi Mebusu Hasan Basri Bey, 18 Haziran 1921 tarihli müzakere ile Meclis'in kabul ettiği kanuna aykırı olarak bazı memurlukların ihdas edildiğini ve bunun da bütçeye açığa yol açtığını ifade etmiş ve Salâhaddin Bey'in de dâhil olduğu bu kanunun 128 kişi tarafından kabul edildiğini ve Salâhaddin Bey'in vicdanına müracaat ettiğini ifade etmesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Muvazene-i Maliye Encümeni'nde yer aldığı için konu hakkında bilgi sahibi olduğunu, encümenin 1921 senesi bütçesine nazaran yedi buçuk milyonluk tasarruf yaptığını, ay geçtiği için net beş milyon tasarruf yapıldığını, Dâhiliye Vekâleti'nin tekrar tekrar müracaatları üzerine bazı mdriyetlerin tekrar kurulmasını Meclis'in kabul ettiğini ifade etmiştir.

Daha sonra üçüncü madde, Salâhaddin Bey'in ilave teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.²⁸⁸

25 Şubat 1922 tarihli Avans Kanunu'nun müzakeresi sırasında söz alan Salâhaddin Bey, yedi seneden beri devletin bu milletten aldığı paranın 600 milyon lira olduğunu, fakirlerinden alınan paranın da 241 milyon lira olduğunu, yedi sene zarfında 368 milyon liranın fakir halkın sırtına yüklendiğini ve bunun idarenin ürünü olduğunu, bu senenin bütçesinin 47 milyon lira olduğunu, ancak Maliye Vekili'nin 25 milyon olduğunu söylediğini, dolayısıyla 25 milyon açıkla kapatılacağını, diğerleri ile fakirlerin sırtına yüklediklerini, milletin çoluk çocuğuyla fedakârlık yaparken kendilerinin fedakârlıkta bulunup bulunmayacağını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sormuştur.²⁸⁹

1921 senesi bütçe görüşmeleri sırasında bazı mebuslar oylamanın gizli yapılması ile ilgili teklif vermişler, bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, hangi taktirin reye konulacağını oturum başkanına sormuş, başkan da yedinci maddenin kaldırılmasının daha önce oya sunulduğunu ancak yeterli sayıya ulaşmadığı için de yeniden oylanacağını belirtmiştir. Taktir reddedilmiştir. Arkasından yedinci maddenin değişik şekillerdeki değişiklik taktirleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Salâhaddin Bey'in de bulunduğu bir grup milletvekili oylamanın isim okunarak yapılmasını teklif etmiştir. Arkasından Salâhaddin Bey, encümen adına yedinci madde ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamalarında, verilen bazı taktirlerde memur sınıfının dışarda bırakıldığını, hâlbuki herkesin ülke ve millet için savaştığını bu sebeple memur sınıfının dışarda bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra Hacı Şükrü ve Yunus Nadi Bey ve arkadaşlarının taktiri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve böylece yedinci madde ortadan kalkmıştır.²⁹⁰

Salâhaddin Bey, taktirin sekizinci maddesi görüşmeleri sırasında tekrar söz almış, bütün emeklilerin hazineye vereceği yükün düşünülüp düşünülmediği sorusuna; zaten özellikle harb dolayısıyla zarara uğramış olanların evlâtlarına bakmak vazifesini hazineye ödettiklerini, işgal altında kalan bölgelerdekilerin durumlarının da o bölgelerin askerlerimiz tarafından ele geçirilmesiyle çözüleceğini ve haklarının saklı olduğunu ifade etmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ 21.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.83-101.

²⁸⁹ 25.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.890-894.

²⁹⁰ 26.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s. 145-151.

²⁹¹ 26.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.152-154.

Sulh görüşmeleri için iki mebus seçilmesi için Hey'et-i Vekile Başkanlığı'nın tezkeresi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bu konuda geç kalındığını hükûmetin daha önce çalışması gerektiğini önemli bir mesele olduğunu ifade etmiş, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, komisyonun altı ay önce kurulduğunu, amacın Maliye Encümeni'nin de bulunan işe vakıf ve uzman kişilerden yararlanmak ve hey'ete ilave etmek olduğunu ifade etmiştir. Tekrar söz alan Salâhaddin Bey, devletin borçları hakkında doğrulanmış ve yazılı belgelerin olup olmadığını, düşman işgali altında halkın zararlarının tespit edilip edilmediğini, devletin barış esaslarına yönelik malî çalışmasının olup olmadığını ve sınırlarını sormuş, bu konunun Meclis'in asli görevlerinden olduğunu şimdiye kadar bakması gerektiğini, hükûmetin bu zamana kadar hazırlıklarını yapması gerektiğini, ne yazık ki bunun yapılmadığını ve buna cevap vermeleri gerektiğini ifade etmiştir. Söz alan Maliye Vekili Hasan Bey, kayıtların ve yapılan işlemlerin İstanbul'da bulunduğunu Meclis'in bir yıl önce İstanbul'a gönderdiğini bir takım belgeleri Ankara'ya getirdiğini, devlet borçları hakkındaki bilgilerin buraya nakledildiğini Meclis'in bildiğini ifade etmiştir.²⁹²

Malî gelirler hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, genel itibariyle bütçenin orduyu süngülü olmak ve bundan daha fazla kuvveti besleyecek bir bütçe olduğunu, geçen yılın bütçesinin 43 milyon liralık bütçe olduğunu, fakat bazı hadiseler üzerine 12 ila 16 milyon lira tekâlif-i milliye eklendiğini, yaklaşık 60 milyona yaklaşan bütçe olduğunu, eskisinin bir buçuk misli kuvveti aynı esasa aynı meblağla idareye nasıl imkân gördünüz? Gerçekten bunun bir sır olduğunu, Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin iki mahiyeti olduğunu, siyaset-i umumiye ve askerî meselesi. Bu mesele burada Hey'et-i Aliye'nin arzusu ile olması gerektiğini, kendisinin mazbata muharriri olduğunu, asıl mazbata muharririnin hükûmet olduğunu, doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekili ve Başkumandan'dan başlayan bir hükûmet olduğunu, kendisinin bir savunmada bulunmayacağını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında ikinci meselenin de tasarruf olduğunu, kendilerinin ihtiyaçları ülke içerisinde temin ederken en ucuzunu temin etmeye çalıştıklarını, istiklâl-i millî dendiği zaman zavallı insanlar anlaşılması gerektiğini, fenden, ilimden vesaireden olduğunun bilinmesi gerektiğini, ülkede tesisat oluşturmak gerektiğini, harp sanayiinin kurulması gerektiğini, sanayi azaldıkça harp kuvvetinin azaldığını, kendisine göre

²⁹² 06.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 21, s.270-271.

kaynakların tasarrufkar ve idareli kullanılması gerektiğini, sanayiinin memlekette vücut bulması gerektiğini, Meclis'in sarf edilen para iyi mi harcanmış, harcanmamış mıdır? Bunu araştırması gerektiğini, kontrol kanunun yeterince uygulanmadığını, kontrol için bir hey'etin kurulması, masraf dairelerine ehliyetli kişilerin getirilmesi gerektiğini, asıl meselenin harbi sonuçlandırmak meselesi olduğunu, ülkenin artık buğdayla geçinemeyeceğini, havadan uçmak gerektiğini, otomobil yürütmek gerektiğini, kağnıların artık yürümediğini, bahriye teşkilâtının güçlendirilmesi gerektiğini, 55 milyonluk bütçenin de Müdafaa-i Milliye Vekâleti için çok olduğunu, bununla ordunun idare edilebileceğini ifade etmiştir.²⁹³

Düşmandan kurtarılmış ve kurtarılacak mahallere yardım hakkında 31 Ekim 1921 tarihli kanunun görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'den, kurtarılmış bölgelerde gelir toplama hakkında soruşmuş ve Hasan Fehmi Bey, yazılı olarak cevap vermiş, bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, bazı noktalar üzerinde bakanın dikkatlerini çekmek istediğini, kurtarılmış bölgelerdeki gelirlerin kaybolmasının önlenmesini, hazinenin faydasını azami ölçüde temin etmenin görevlerinden olduğunu, terk edilmiş malların ve gayrimenkullerin kaybolmasının önlenmesine dikkat çekmek istediğini, bu konuda olağanüstü tedbirlerin alınması gerektiğini, memurların bu konulara özel ilgi göstermeyeceğini, bu sebeple sırf terkedilmiş mallar için memurlar göndererek, kimin bilgisi varsa onlardan yararlanarak bu malların kaybolmasını önlemeli, diye ifade etmiş ve bakanlığın bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istediğini, Marmara ve Adalar Denizi sahillerinde zeytinlerin olgunlaştığını, bunları toplamak lazım geldiğini, hâlbuki birçok yerde ahalinin olmadığını ve oralarda tedbir almak için paranın gerekli olduğunu, bu amaçla bir hey'etin oluşturulması gerektiğini, Aydın dâhilindeki incir, üzüm ve palamut için de geçerli olduğunu, bazı fabrika ve değirmen sahiplerinin mallarının başında bulunmadığını bu konuda yapılacak sahtekârlıkları önlemek için ve ticari defterlerde yapılacak sahtekârlıklar için tedbir alınması gerektiğini, bu konuda Maliye Vekâleti'nin ne gibi tedbirler aldığını öğrenmek istediğini ifade etmiştir. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'in, açıklamalarından sonra yeniden söz alan Salâhaddin Bey, gelirlerinin toplanmasının sorumluluğunun tamamen Maliye Vekâleti'ne ait olduğunu ifade etmiştir. Aynı tarihli birleşimde Dâhiliye Vekili yerine Maarif Vekili'nin vekâlet etmesi

²⁹³ 17.07.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.508-513.

konusunda tartışmalar yaşanmış, vekâlet edecek kişinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi gerektiği yönünde teklifler gelmiş, söz alan Salâhaddin Bey de vekâletin bu şekilde Maarif Vekili'ne bırakılmasını makul görmediğini ifade etmiştir.²⁹⁴

Dışarıdan ithal edilecek bâzı maddelere tüketim vergisi resmi zammı hakkında kanun lâyihası ve Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, kanun maddesinin 25 Mart 1919 tarihli kararnameye artan bir vergi olarak gördüğünü ifade etmiş, hayır cevabı alması üzerine de o zaman kanun metnin de bir yanlışlık olduğunu, kendisinin eski vergiler üzerine bir artışı anladığını ifade etmiştir. Daha sonra kanun metni Salâhaddin Bey'in istediği şekilde değiştirilmiştir.²⁹⁵

1921 senesi Emniyet-i Umumiye bütçesi görüşmelerinde bu kanunun görüşülmesinin tehir edilmesi, onun yerine öncelikli olarak polis ve jandarmanın birleştirilmesi ile ilgili kanunun görüşülmesine yönelik öneriler olmuş, bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin bütçe kanununun bir an evvel çıkmasından yana olduğunu, diğer kanunun da uzun uzadıya görüşülebileceğini, bu arada bu iki dairenin de boş durmayacağını ifade etmiştir. Karesi Mebusu Hasan Basri Bey buna karşı çıkmış, söz alan Salâhaddin Bey, jandarma ile polis teşkilâtının birleştirilmesiyle ilgili kanunun hiç pişmemiş ve iyi hazırlanmamış bir kanun olduğunu, iki sene önceki haliyle yer aldığını, bu kanunun görüşülmesine geçildiği takdirde kadro tahsisi gerekeceğini, bu sebeple de encümene gönderileceğini ve uzun zaman alacağını, ayrıca polis ve jandarmanın kalitesini artırmak zorunda olduklarını, bu amaçla polis ve jandarmanın okullardan yetiştirmek gerektiğini, diğerlerinin tasfiyesinin gerekli olduğunu, kanunun önemli olduğunu fakat Meclis'in kanun üzerinde iyi çalışması gerektiğini, kanunun sadece Dâhiliye Encümeni'nde değil, Müdafa-i Milliye Encümeni'nce de araştırılmasını ve ona göre bu kanunun Maliye Encümeni'nce yapılmasını ve hazırlanmasını temenni ettiğini, acele edilmemesini, önce halkın terbiye edilmesi sonra teşkilâtın oluşturulmasının gerekli olduğunu ve bütçeye geçilmesini teklif ettiğini ifade etmiştir.²⁹⁶ Ertesi gün Emniyet-i Umumiye Bütçesi'nin görüşülmesine geçilmiş, burada söz alan Salâhaddin Bey, Emniyet-i Umumiye Bütçesi hakkında uzun uzadıya konuşmayacağını, ancak memleketin ve şehirlerin güvenliği için yedi yüz bin lira para

²⁹⁴ 20.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 23, s.114-118, 124,125.

²⁹⁵ 15.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.154-155.

²⁹⁶ 04.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.172.

verildiğini, polislerin yeterli eğitimi olmadıktan sonra, kırk lira maaşın fazla olduğunu, buradan tasarruf yapılabileceğini, ikinci olarak bunların gelişigüzel istihdam edildiklerini bir okullarının olmadığını ve niçin okul açılmadığını, bu sebepten dolayı bütçeyi eksik gördüğünü, bir okul açılıp buradan istihdam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Görüşmelerin ilerleyen safhalarında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, at üzerinde âsâyîşi temin eden birinci sınıf jandarma memuru maaşının yirmi yedi lira, polis maaşının ise otuz lira olduğunu bunun adil olmadığını belirtmiş, bunun eşitlenmesini istemiş, başkomiser ve yardımcılarının da azaltılabileceğini bu şekilde de tasarruf sağlanabileceğini, polislere daha fazla maaş verildiğini, köy jandarmalarına yedi lira verildiğini bu paranın ekmek parası bile olmadığını bu sebeple kanunun değiştirilmesi için encümene gönderilmesini teklif ettiğini ifade etmiştir. Kendi namına mı, encümen namına mı konuştuğu sorulması üzerine de şahsı namına söylediğine dair açıklamalarda bulunmuştur.²⁹⁷

Görüşmelerin devamında söz alan Salâhaddin Bey, hükûmetin beyan ettiği bütçe ile Muvazene-i Maliye Encümeni reisinin ifade ettiği rakamların farklı olduğunu Maliye Vekili'nin bu konuda Meclis'i aydınlatması gerektiğini, elimizde varidat kalmadığını, memleketin iyi idare edilemediğini, fazla harcama yapıldığını ve israf olduğunu, uzman insanların getirilmesi gerektiğini, 1922 senesinin çok ağır olduğunu, Meclis'in yükünün ağır olduğunu, bu işi ciddiyetle düşünmek gerektiğini, tasarrufa ihtiyaç olduğunu, maliyenin iyi kontrol edilmesi, Meclis'in çalıştırılması gerektiğini, askerî idarede ikilik olduğunu, Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti. Amir kimdir, memur kimdir belli olmadığını, Maliye Vekâleti'ne daha yüksek mevki verilmesi gerektiğini, kendisinin gelirleri artırmaktan başka çare görmediğini, siyasî, malî, idarî emniyetin sağlanması ile gelirlerin artacağını, emniyet olmadığında servet sahiplerinin ülkede kalmadığını, ülke yönetiminin kanunla oluşturulduğunda dışardan para geleceğini ifade etmiştir.²⁹⁸

Beş gün sonra devam eden görüşmelerde yeniden söz alan Salâhaddin Bey, milletin Meclis'ini kontrol etmeyerek 20-25 milyon açık veren bu Meclis'in, kendi maaşından fedakârlıkta bulunmazsa milletin bu bütçeye hâkim olamayacağını ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, kesin sonuçlu harp

²⁹⁷ 05.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.186-187, 207-208.

²⁹⁸ 11.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.735,740-744.

yapılacağıın söylendiğini, fakat netice alınmadığını, senelerle devam ettiğini, gönlün netice alınmasını istediğini, 60 milyonluk bir bütçe ile gelindiğini, bu ordunun sonuç alınacak bir ordu mudur ve harp bir yıl daha uzayacak mıdır, maliyeyi artıracak bir hal çaresi mi düşünülecek, yoksa azaltacak çareler mi alınacak bunun açıklanması gerektiğini ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, bütçenin iyice incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Dört gün sonraki birleşimde söz alan Salâhaddin Bey, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Varidat hakkındaki bütçeyi de Hey'et-i Umumi'ye de müzakere ederek önümüzdeki seneye kaç kuruş varidatla çıkabileceğimizi her halde tesbit edelim diyorum ve bütçenin hey'et-i umumiyesinin müzakeresi bendenizce, masraf yekûnu belli olduktan sonra kabil olabilecektir. 1337'nin hey'et-i umumiyesi hakkında zaten söz söylemeye imkân yoktur. Binaenaleyh benim teklif etmek istediğim, eğer Hey'et-i Âli'ye tensip buyurursa, ya Salı veya Perşembe günü varidat bütçesinin doğrudan doğruya müzakeresine geçerek, bunu çıkarırız. Masraflar da ona göre tenkihat yapılmak suretiyle bu da taayyün etsin. Eğer Hey'et-i Celile bunu tensip buyurursa varidat bütçesinin hemen müzakeresine başlanmasını bendeniz rica etmek istiyorum.

Bunun üzerine söz alan Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey, uzun konuşmasının sonunda, şunları ifade etmiştir:

Hulâsa teklifim, bütçe müzakeresine devamdır. İster varidat bütçesini, ister masraf bütçesini müzakere edelim. Encümen şu veya bu suretle tetkikatını ikmal edecek, diye bütçeyi tekrar encümene devrederek, ruznameden çıkarmak doğru değildir.

Bunun üzerine Oturum Başkanı şu sözlerle cevap vermiştir:

Efendim, Hasan Beyefendi ile Salâhaddin Beyefendi arasında mühim bir fark yoktur. Salâhaddin Bey varidat bütçesinin takdimen müzakeresini teklif ediyor. Hasan Beyefendi de bu cihet lâbeistir, diyor. Yalnız Muvazene-i Maliye Encümeni'nden gelecek lâyihayı bekliyelim. Geldiğinde bir an evvel müzakere edelim. Zaten bu da takarrür etmiştir. Reye vaz'ına lüzum yoktur.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey de varidatın müzakeresini erteleyip, masrafların müzakeresine geçilmesini istemiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

²⁹⁹ 16.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.794-795, 801, 817, 820-823.

Müsaade buyurursanız bir kelime ile bir şey arz edeyim. Efendim, biz varidatımızın yekûnu hakkında bir isabet-i nazara malik olamıyoruz. Bu seneki varidatımız gelecek seneki miktara balığ olacak değildir. Daha az olacak. Hâlbuki masarifte namütenahi ileri gidiyoruz. Haddimizi bilmek için elimize bir defa mikyasımızı, ölçümüzü alalım. Zam teklif edenler için; “Bunun parasını nereden buluyorsun?” diye soralım. Bendenizin maksadı bundan ibarettir.

Bolu Mebusu Tunalı Hilmi de daha acil konuların encümenlerde beklediğini ifade etmiş, Türkiye Büyük Millet Meclisi daha sonra diğer kanunların görüşülmesine geçmiştir.³⁰⁰

Ziraat Bankası'nın 1921 senesi bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, ziraat bankaları için lazım olan kadroların encümenlerince tetkik edildiğini, bu kadronun amaca uygun olduğunu ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bunu incelemekle zaman kaybedeceğini bu sebeple Hasan Fehmi Bey'in hükûmetin duruma el koymasına, Meclis'in bu konuda bilgilendirilmesine dair teklifinin aciliyetle görüşülüp kabul edilmesinin daha uygun olacağını belirtmiş ve Muvazene-i Maliye Reisi Bey'in ve Hasan Fehmi Bey'in takrirlerinin müzakeresine geçilmesini teklif etmiştir. Daha sonra Saruhan Mebusu ve Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Reşad Bey'in, “Ziraat Bankası varidat ve masarifi hesabı katilerle tesbit edilmek üzere bankaca sene-i mahye nihayetine kadar 1918 bütçesine istinaden devam-ı muamele edilmesine dair takriri” dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey;

Bir kelime arz edeyim. Biz 1921 bütçesinin 75 milyon lirava balığ olan hesabı üzerinde tetkikata imkân bulamadığımız için sarfınazar ettiğimiz halde 75 kuruşluk bir yekûn üzerinde Hey'et-i Âlivenizin böyle bir zamanda tetkikatta bulunmasına imkân var mı? Binaenaleyh hukukumuz baki kalmak üzere Muvazene Encümeninin teklifine taraftarım. Çünkü Meclis-i Âlinin bugün bunu tetkika râci zamanı olmadığına kaniim. Bu sebeple Hasan Fehmi Beye muarızım. Fakat kendilerinin buyurduğu teklif hususunda müttehidim.

Daha sonra Hasan Fehmi Bey'in takriri kabul edilmiştir.³⁰¹

Aynı tarihte on sekizinci madde için söz alan Salâhaddin Bey, bu maddenin değiştirilmesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden istemiştir. Madde Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Salâhaddin Bey, yirmi üçüncü maddenin

³⁰⁰ 20.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.49-51.

³⁰¹ 28.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s. 170-171.

görüülmesini istemiş, daha sonra Avans Kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁰²

3.4.1.1.2 1922 Senesi Bütçe Görüşmeleri

1922 senesi bütçe görüşmeleri sırasında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesi'nin 1922 bütçesi görüşülürken söz alan Posta ve Telgraf Genel Müdür Vekili Fahri Bey'e hitaben Salâhaddin Bey, müdürlüğün beş yüz bin, hatta altı yüz bin lira açığı olduğunu, hâlbuki birçok ülkede bu idarenin gelir getirdiğini bu zararı durdurmak için ne düşündüğünü sormuştur. Fahri Bey de ülkenin altı seneden beri savaşta olduğunu, ticari faaliyetler arttığı takdirde gelirin de artabileceğini ifade etmiş, Salâhaddin Bey de geliri ticari muamelelerin gelişmesi mi artıracak, yoksa haberleşme vergisi adıyla alınan verginin azaltılmasıyla mı olacak diye sormuş, Fahri Bey, birçok defa söylediği gibi ücretsiz muamelelerin azalmasıyla gelişeceğini, 8-10 saatte çekilen telgrafın o zaman bir veya iki saatte çekileceğini ve aynı surette cevap da alınacağını ifade etmiştir. Söz alan Salâhaddin Bey, memleketin bu parasızlığında idarenize karşı hücumları en aza indirmek için ne yapacaklarını sormuş, Fahri Bey, bunun çaresinin resmi telgrafnameleri ücrete tabi tutmak olduğunu ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında tekrar söz alan Salâhaddin Bey, postaların düzenli olmasının ülkenin faaliyetleri ve gelişmesi için önemli olduğunu, yol olan yerlerde çalıştırmak üzere bir iki otomobilin alınmasının teşkilât için uygun olacağını ifade etmiştir. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, mevcut yollarla kışın otomobilin çalışmasının mümkün olmadığını, para tahsisatı olursa yaz için düşünebileceklerini ifade etmiştir.³⁰³

1922 senesi bütçe görüşmeleri Müdafâ-i Milliye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde mazbata muharririnin açıklama yapması istenmesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Meclis'in seçimi ile dört kişinin Müdafâ-i Milliye'ye gittiğini, komisyonun Şubat ayında çalıştığını ve araştırmalarını Maliye Komisyonuna arz ve teklif ettiğini, Maliye Komisyonu'nun bunu beraber incelediğini, bu esnada Müdafâ-i Milliye Vekili ve Genelkurmay Başkanı'nın da hazır bulunduğunu ve bu şekilde bütçenin madde madde incelendiğini, fakat encümene sonradan girenlerin bütün detayını bilmediklerini,

³⁰² 26.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s. 187-194.

³⁰³ 19.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.507,515.

bütçede beş altı milyon tasarruf yapmak üzere, ikisi Muvazene-i Maliye, ikisi de Müdafa-i Milliye Encümeni'nden olmak üzere dört kişinin çalıştığını ve beş milyon liralık tasarruf imkânı gördüklerini, ordunun takviyesi için de beş milyon lira öngördüklerini, bu konuda vekilin ve encümenin de bilgi verebileceğini ifade etmiştir.³⁰⁴

Sosyal Yardım Genel Müdürlüğü'nün 1922 senesi bütçesinin görüşülmesi sırasında söz alan Salâhaddin Bey, Sağlık Vekili'ni sormak istediğini, “Memurlara zam verilmek yerine, göç edenlerin yerleştirilmesine, gıdasına ve barınmalarına versek daha iyi olmaz mı?”³⁰⁵

Anadolu ve Bağdad Demiryolları ve Uşak - Afyon Karahisar nakliyat tarifesi üzerinden dört misli harb harşılığı vergisi alınması teklifi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, hükûmetin vergi konusunda, maliye siyasetinde uyumsuzluk gösterdiğini, bunun ülke ekonomisine zarar vereceğini ve hükûmetin müspet bir tarz bulması gerektiğini ifade etmiş, sulh müzakerelerinin yapılacağı bir dönemde maliye ve ekonomik siyasetin önemli olduğunu, tarifelerin değiştirilmesinin dış politikaya tesir edeceğini, iş halledilse de esasın halledilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁰⁶

9 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu'na müzeyyel kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası ve 9 Aralık 1922 tarihli Avans Kanunu'na müzeyyel kanun lâyihası dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bir şey sormak istediğini, hükûmetin evvelce mevcut olan hükûmet olduğunu, idarî şekilde bir değişiklik olduğunu, memurların bu hükûmete hizmet ettiklerini, kanunlarla anayasa ile haklarının saklı olduğunu, öyleyse hizmet etmiş olanlar hakkında şu veya bu şekilde maaşa hakkı vardır veya yoktur demenin doğru olmadığını ve bu konuda Maliye Vekili'nin ödemelerini bekleyen pek çok insan olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁷

Dâhiliye Vekâleti'nin 1922 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, hükûmetin hapishanelere 688 bin lira para harcadığını, bu para ile mahkûmların ancak kuru bir ekmek yiyebileceğini, memleketin onsekiz bin dinç evladının çürümeye mahkûm edildiğini, bu kadar masraf yapıldığı gibi üretim kabiliyetlerinin de mahvedildiğini, “Dâhiliye Vekâleti'nin bu konularda bir hedefinin olup olmadığını,

³⁰⁴ 27.07.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.9,13.

³⁰⁵ 25.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.170.

³⁰⁶ 28.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.230-231.

³⁰⁷ 10.01.1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 26, s.263.

hapishanelerin imarı ve ıslahı konusunda bir şey düşünmüyor mu?” diye sormuş, memleketin idaresi konusunda hükûmetin manevi şahsının tembel ve kör olduğunu, daha önceleri bazı hapishanelerin sanayi üretimi için kullanıldığını, ama bugün bunun ihmal edildiğini, bu alanda görevlendirilenler en faydalı şekilde bu paraları kullanabiliyor mu, yoksa mal memurlarının lûtufları ve atıfletleriyle verdikleri 3-5 kuruş ile mi yetiniyorlar, diye sormuş, konuşmasının devamında, şimdilik büyük bir şey istemediklerini, sadece ordunun çorap ve fanila gibi basit ihtiyaçlarının hapishane vasıtasıyla karşılanabileceğini, Dâhiliye Vekâleti'nin hakkıyla hizmet etmek istiyorsa çok iyi çalışması ve çok iyi açıklamalar ortaya koyarak çalışmasının lazım geldiğini, teklifinin Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde bulunan hapishanelerdeki mahkûmların çalışmaya mecbur tutulmaları ve Dâhiliye Vekâleti'nin bu konudaki talimatname ve proje suretini iki aya kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunması olduğunu, bu şekilde hapishanelerin tembelhane ve kumarhane olmaktan çıkacağını ifade etmiştir. Daha sonra da, mahkûmların çalışmaya mecbur tutulmalarına dair önergesini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. Görüşmeler esnasında, “Hapishanelerin inşaat ve tamirine ayrılan paranın bu alanda harcanıp, harcanmadığını sormuş”, hayır cevabı alınca, kendisinin bunu ifade etmek istediğini, para Dâhiliye Vekâleti'ne verilmişse vekâletin alması gerektiğini, yoksa bütçe yapmanın gereksiz olduğunu ifade etmiş, daha sonra önergesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁰⁸

3.4.1.1.3 Askerî Bütçeler ve Askerlikle İlgili Harcamalar

Müdafaa-i Milliye Vekâleti 1921 yılı bütçesi münasebetiyle yapılan görüşmelerde Müdafaa-i Milliye Vekâleti Kadro Encümeni namına söz alan Salâhaddin Bey, bütçeye iki yerde ilave yapılmasını istemiştir.³⁰⁹

Zabitanın vazife esnasında telef olan hayvanlarının tazmini hakkında kanun layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki tartışmalar sırasında söz alan Salâhaddin Bey, hayvanların komutanların şahsına ait olduğunu ve görev sırasında telef oldukları zaman alacakları paranın 100

³⁰⁸ 08.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.50-56.

³⁰⁹ 02.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.312.

liranın üzerinde olmayacağını, hükûmetin teklif ettiği ücretin normal olduğunu, bu parayla komutanların iyi bir hayvan alamayacağını ancak kendisine yardımcı olacağını belirtmiş ve kabulünü teklif etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi kanun teklifinin Hey'eti Vekile'ye iade edilmesine karar vermiştir.³¹⁰

Görüşmeler sonrasında yapılan seçim sonucunda Salâhaddin Bey, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin 1920 sarfiyatını tetkik edecek hey'ete en çok oy alarak seçilmiştir.³¹¹

1921 Müdafai Milliye bütçesinin Askerî Fabrikalar kısmındaki faslı mahsustan 339 (d) faslına bir milyon liranın münakalesine (aktarma) dair kanun Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve arkadaşları tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuştur.

Madde 1- Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesinin Askerî Fabrikalar kısmındaki faslı mahsustan bir milyon liranın 339 (d) (Teşkilât ve tedarikâtı askeriye-i fevkalâde) faslına münakalesi icra kılınmıştır.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden meriyülicradır.

Madde 3- İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye ve Maliye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilleri memurdur.

Kanunu hazırlayan hey'et içerisinde Mersin Mebusu Salâhaddin Bey de vardır. Kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulduktan sonra mebuslar tarafından Salâhaddin Bey'den açıklama istenmiştir. Salâhaddin Bey, ordumuzun bir an evvel güçlendirilmesinin ve ülkemizin yabancı işgalinden kurtarılmasının son derece önemli olduğunu, birinci ve ikinci Yunan taarruzlarının kırıldığını ancak üçüncü defa gelebileceklerini, bu sebeple Milli Müdafaa Vekili ve Maliye Vekili ile görüştiklerini, Milli Müdafaa Vekâleti'nin bütçeye bağlı olmaksızın serbest hareket etmesini faydalı bulduklarını ve Hey'et-i Muhtereme'ye arz ettiklerini, kısıtlı bir bütçeye sahip olduklarını, bir kısım masrafların faydasız ve ertelenebileceğini, bütçenin azami iktisatla Milli Müdafaa Vekâleti'ne yardımcı olunacağını, bu sebeple bu kanunu Meclis'e getirdiklerini ifade etmiştir. Sözüne devamla İmalat-ı Harbiye'ye mahsus bütçe 1.857.000'dir. 857.000 lirasını İmalat-ı Harbiye'ye bıraktıklarını, bir milyon lirasını da Harbiye'ye naklettiklerini, böylece Milli Müdafaa Vekâleti'nin rahatlıkla bir bölümden

³¹⁰ 07.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.400-403.

³¹¹ 07.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.403.

diğer bölüme aktarma ve harcama yapabileceğini belirtmiştir.³¹² Daha sonra kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Seferberlik ve Cephe Zammı Kanunu'nun tefsirine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti Müsteşarlığı maaşına makam maaşatına ve Müdafaa-i Milliye Müsteşarlığı ve Erkân-i Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve saire makamı işgal eden zevatın makam maaşlarına dair kanun lâyhaları ve Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbatalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında Müdafaa-i Milliye Vekâleti Encümeni namına söz alan Salâhaddin Bey, 1921 Müdafaa-i Milliye bütçesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul olunduğunu ancak rütbe sahiplerinin maaşlarının düzenlenmediğini bu sebeple kanunun aciliyetle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabulünü teklif ve rica etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından aciliyeti kabul edilmiştir.³¹³

Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemâlî Bey'in kanunla, Ordu kumandanlığını ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni birleştiren üç zata, bir nam altında üç tane koca koca makamın oluşturulduğunu, kolordu olmasına rağmen ordu oluşturulduğunu ve kanunun bazı maddelerinde muharebe hattında ve ihtiyatta olanlara cephe zammı verilmesi ile ilgili şeyler söylendiğini ve Meclis olarak Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne para vermelerinin sebebinin memleketin müdafaası olduğunu ve yeni teşkilât için olmadığını kanunun reddinî teklif etmesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, 1920 senesinde hazırlanan kanunda tasarrufa azami dikkat edildiğini, Meclis'in daha önce Erkân-ı Harbiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ni ayrı ayrı kabul ettiğini, işlerin yürütülmesi içinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti içerisinde bir vekil ve müsteşarın bulunmasının lazım geldiğini, Müdafaa-i Milliye meselesinin bir memleket müdafaası meselesi olduğunu, zamanında askerî teşkilâtımızın kolordu üzerine oluşturulduğunu, daha sonra harb başladığında ordu komutanlıklarının oluşturulduğunu aynı esas dairesinde şimdi de ordu ve kolordulara sahip olduğunu ve bunlara da makam ihdasının lüzumlu olduğunu ifade etmiştir. Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemâlî Bey'in "Seyyar ordu kumandanlığının Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'yle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne verilmesindeki hikmeti" sorması üzerine

³¹² 21.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.58-59.

³¹³ 25.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.86.

cevap veren Salâhaddin Bey, öyle olmadığını muhtelif makamların örnek olmak üzere gösterildiğini, sıhhiye ve levazıma dair birçok rütbenin burada gösterilmediğini ve burada onların hukuklarının zail olmuş gibi hatıra gelebileceğini, böyle olmaması için kendisinin üçüncü maddeyi tetkik edip, tasdik ettiğiniz kadro cetvellerine göre düzenlemesini rica edeceğini ve o maddeye geldiğinde açıklama yapacağını, cephede bulunan askerin de düşmanla temas ettiği için cephe zammını hak ettiğini, ihtiyat kuvvetlerinin de çok uzakta olanlar değil hemen muharebeye girecek olan ihtiyat kuvvetleri olduğunu ifade etmiştir.³¹⁴

Kanun sebebiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Mebusların bir kısmı kanunun müzakereye gerek olmadan görüşülmesini istemiş, bazı mebuslar da buna karşı çıkmışlardır. Bazıları kanunun küçük zabitanın aleyhine olduğunu, bazıları da kanunla tasarrufa gidilirken zabitanın üzülmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuşmalar ve sorulara Müdafaa-i Milliye Vekâleti Encümeni namına söz alan Salâhaddin Bey, kanunun özellikleri hakkında bilgiler vermiştir. Salâhaddin Bey, kanunun Müdafa-i Milliye Kadro Encümeni tarafından hazırlandığını, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin de son şeklini verdiğini, Millî Müdafa Vekili ile de görüşüldüğünü, ordunun genç zabitlerden meydana geldiğini ve dolayısıyla herhangi bir mevkiî işgal eden zatın kendi bulunduğu rütbenin maaşıyla işgal ettiği mevkiin azami maaşı arasındaki farkın yarısını kendisine bir mükâfat olarak vermeyi esas aldıklarını, bu suretle komutanların maaşının bir parça artacağını, ikinci meselenin seferberlik zammı, üçüncüsünün de cephe zammı olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵

Saruhan (Manisa) Mebusu Necati Bey, şu sözlerle cevap vermiştir:

Biz seferberlik ve cephe zammı maaşları için geçen sene bir kanun yapmıştık. Şimdi iki kanun arasında ne fark var? Bunu Muvazene-i Maliye Encümeni mazbata muharriri izah etsin. Bundan ne istifademiz vardır? Bize bir kanâat gelsin; ondan sonra müzakere edelim.

Salâhaddin Bey, kanunla cephe zammının tam verilmesiyle yarım verilmesi arasında farkın 700000 lira olduğunu, seferberlik zammının yarım verilmesi ile 500000 lira olduğunu, cephe zammının teklif etikleriyle olup olmaması arasındaki farkın 5

³¹⁴ 25.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.87-88.

³¹⁵ 25.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.89-90.

milyon olduğunu, bu paranın seyyar ordunun dışında bulunan menzil, mektepler vesaire... Asker ve komutanlardan muayyen bir miktarda indirim yapılmasıyla hazinenin istifade ettiği miktarın 5 milyon olduğunu, makam maaşıyla 800 bin olduğunu, yani bütçeden yaklaşık 6300000 lira tasarruf edildiğini, bu parayı istersiniz cepheye bulunan arkadaşların maaşına zam yapın isterseniz Müdafaa-i Milliye Vekâleti hizmetlerine dair teşkilât için harcayın, millî savunma, vatan savunması konularında beş para kesilmesini istemediğini, ancak memleketin cebinden kesesinden çıkan paranın da en faydalı yere harcanmasını istediğini, bu kanunla Meclis'e gelen bütçenin 44 milyon olduğunu, eski şekli üzere yapılırdı 57 milyon olduğunu, artan 13 milyonun ise istenen yere harcanabileceğini ifade etmiştir. Sözlerine devamında cephe zammının ancak düşmanla temasta bulunan kıtaata ve teması zamanlarına mahsus olarak verildiğini ve bunun alaya kadar ki askerî birliklere verildiğini, Müdafaa-i Milliye Vekili'nin de aynı görüşte olduğunu, komutanların savaş ve barış zamanında aldıkları paranın birleştirilerek maaşlarının yükseltilebileceğini ifade etmiştir.³¹⁶

Daha sonra yapılan tartışmaların ardından maddelere geçilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Kanun, "Ordu maaşlarıyla seferberlik ve cephe zamlarının düzenlenmesini açıklayan kanun" adıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmiştir.

Maddenin görüşülmesine geçilmiş Salâhaddin Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti Encümeni namına eleştiri ve sorulara cevap vermiştir. Eleştirilerden birincisi makamların küçük rütbedeki komutanlar tarafından temsil edildiği ve makamların hazmedemeyeceği kişilere verilmesi gerektiği şeklindeki eleştirilere, cevabında Salâhaddin Bey, ordunun genç komutanlardan meydana geldiğini bu sebeple ilgili makamlara zorunlu olarak bu şekilde atama yapıldığını ifade etmiştir.

Birinci madde " bilcümle mensubini askeriyeye " ilavesiyle kabul edilmiştir. Daha sonra ikinci maddeye geçilmiştir.

İkinci maddenin bazı bölümleri Mebuslar tarafından eleştirilmiştir. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, erkân, ümera ve zabitanın liyakatlerini kimin tespit edeceğini, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa hazretleri tespit edecekse ise kabul ettiklerini, ancak diğer türlü kumandanlar arasında ikilik çıkacağını ifade etmiştir. Saruhan Mebusu Avni Bey ise, bir iki derece rütbe yükseltilmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir.

³¹⁶ 25.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.91.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti Encümeni adına cevap veren Salâhaddin Bey, harbde her komutanın kendi mahiyetini iyi tanıyacağını dolayısıyla liyakatlerini onların tespit etmesinin doğru olacağını, fırkaların askeriyenin bölümlerinden olduğunu burada asıl olanın liyakat olduğunu, bu asılda kanuna, kıdeme bağlamak gerektiğini ve böylece o mevkilere ehil kimselerin geleceğini ifade etmiştir. Daha sonra madde değişikliğe uğrayarak kabul edilmiştir:

Daha sonra üçüncü maddenin görüşülmesine geçilmiştir. Maddenin görüşülmesi sırasında söz alan Salâhaddin Bey, maddenin “Rüteb-i muhtelif ile makamat-ı askeriyenin azami meratip derecesi 1921 senesi için musaddık kadro cetvellerine göre tayin olunur” şeklinde olması gerektiğini ifade etmiş, muhtelif makamların burada yazılmaması dolayısıyla itirazlar olacağını, muhtelif makamların mevkisinin kadro cetvelleriyle oluşturulduğunu ve basıldığını, Meclise geleceğini ifade etmiştir. Fakat Mecliste mebuslardan bazıları bu cetveller görülmeden maddenin görüşülmesinin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Görüşmeler sonunda itirazlar arasında üçüncü madde kabul edilmiştir.³¹⁷

Görüşmeler sonucunda kanun kabul edilmiştir. Kabul oyu verenler arasında Mersin Mebusu Salâhaddin Bey de vardır.³¹⁸

Askerlik vergisinden muafiyetle ilgili kanun üzerine söz alan Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, birinci sınıftaki parayı verecek kimsenin bulunamayacağını bu sebeple sınıfın ikiye düşürülmesini ve alınacak paranın da birinci sınıf için beş yüz, ikinci sınıfında iki yüz elli lira olmasını istemesi üzerine, Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbata Muharriri sıfatıyla söz alan Salâhaddin Bey, kanunun nakdi bedeli isteyenler için hazırlandığını, gayrimüslim milletlerinin ekonomik durumlarının iyi olduğunu ve onları yıkmayacağını, kanunla çok kazanandan çok, az kazanandan az alındığını, binaenaleyh bu bedeli isteyenlerin vereceğini, istemeyenin gelip asker olacağını, az kazanandan az, çok kazanandan çok alınacağını ifade etmiştir. Daha sonra kanun teklifi üzerinde çok sayıda milletvekili söz almış, bazıları da kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ya da encümene iade edilmesi şeklinde tekliflerde bulunmuşlardır. Bu teklifler Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından dikkate alınmamıştır. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey, emsalleri Müslümanların askere alınması tarihinden itibaren

³¹⁷ 25.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.105-108.

³¹⁸ 28.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.146,147.

gayrimüslimlerden bedel-i nakdi alınmasını istemesi üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, bunun adil olmayacağını ifade etmiş, Hamdi Namık Bey'in, "Bu da adalettir" diye cevap vermesi üzerine 1921 senesinde davet edilen kişiden 1920 yılı bedelinin nasıl istenebileceğini ifade etmiş ve hükûmetin teklifi gereğince teklifin kabulünü istemiştir. Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunca kabul edilmiştir.³¹⁹

Salâhaddin Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesine iki milyon lira avans verilmesi ile ilgili kanun teklifini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. Meclis kanunu kabul ettiyse de, 146 milletvekili hazır bulunduğu ve çoğunluk sağlanamadığından kanun geçmemiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili da paranın aciliyetinden bahsetmiş ama Meclis pazartesi toplanmak üzere tatil edilmiştir.³²⁰ Pazartesi günü oylama yapılmış ve kabul edilmiştir.³²¹

Tokat'ta devlet mülklerinden terkedilmiş kalhanenin (darphane) bir bedel karşılığında mahallî belediyesine terki hakkında kanun münasebetiyle söz alan Salâhaddin Bey, orada askerın oturduğunu ve askeriyenin satın alabileceğini ve Müdafaa-i Milliye Bakanlığı'ndan bir memurun bulunması gerektiğini ifade etmiştir.³²²

Yardımsız asker ailelerinin geçimine mahsus kanun lâyihası sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, Tekâlif-i Milliye olarak köylünün mahsulünden yüzde kırkının alınmayacağını, Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin yardımsız ailelerin geçimine taraftar olduğunu, fakat malî durumun ne dereceye kadar uygun olduğunun bilinmemesi sebebiyle ait olduğu encüme gönderildiğini ifade etmiştir.³²³

Salâhaddin Bey, 20 Aralık 1921 tarihinde " Ordudaki hayvan zayıyatını tetkik etmek ve bir tahkikat-ı teşriîyede bulunmak üzere Meclis dâhilindeki erbab-ı ihtisastan bir hey'et intihab edilmesine dair " taktır vermiştir.³²⁴ Salâhaddin Bey'in taktiri Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Oluşturulacak hey'etin de üç kişi olmasına karar verilmiştir.³²⁵

³¹⁹ 16.07.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 11, s.297-303.

³²⁰ 28.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.164, 165.

³²¹ 30.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s. 174, 186, 187.

³²² 28.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.141.

³²³ 22.09.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 12, s.275-276.

³²⁴ Gerek memlekette ve gerek ordudaki zayıyatı hayvaniye hakkında ya Sıhhiye Encümeninden veya meclis dâhilinden ve erbabı ihtisastan iki zatın bilintihap tahkikatı teşriîye icrasına ve neticesini meclise arza memur edilmelerini ve kanunun bir an evvel kabulünü teklif eylerim.

19. XII. 1337

³²⁵ 20.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.182-183.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti on milyonluk avans hakkında yapılan görüşmeler sırasında söz alan Salâhaddin Bey, bütçe ile ilgili daha önce yaptığı eleştirileri ve açıklamaları ifade ettikten sonra Hey'et-i Vekile'ye Meclis'ten iki zatın da katılmasını ve bunun faydalı olacağını ifade etmiştir. Konuşmasının devamında daha önce madde madde ayrıntılı bütçe hazırladıklarını fakat alabildiğince sarfiyat yapıldığını, hangi fasıllarda ne kadar harcama yapıldığının bilinmediğini, Meclis'in fasıl ve madde konularında Maliye Vekili'nden bilgi alabileceğini ifade etmiştir.³²⁶

Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesini araştırma hey'etinin seferberlik ve cephe zammı maaş kanunu muaddil kanun teklifi ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası dolayısıyla Muvazene-i Maliye Encümeni namına söz alan Salâhaddin Bey, cephede ve seyyar orduda yer alan askerî kıtalarla, bunlarla beraber bulunan nakliye kollarına, kafilelere ve bunların arkasında yer alanların maaşlarına zam olmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin belirlediği bin kuruşu encümen olarak aynen kabul ettiklerini, konuşmasının devamında ise maaşlarla ilgili kanun tasarısının ayrıntılarını rakamlarla açıklamış, askerlerin çok daha fazlasını hak ettiklerini, ancak ülkenin içinde bulunduğu durumun dikkate alınması gerektiğini, gündün güne artan bir ordunun harbi kazanmak için beslenmesi gerektiğini, bu sebeple ekonomik davranmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir.³²⁷

Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesini Tetkik Hey'eti'nin, makam maaşı ve makam müteferrikası (giderleri) hakkındaki kanun teklifi ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası dolayısıyla yapılan görüşmelerde Muvazene-i Maliye Encümeni namına, kanunun 4. maddesi görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin daha önce makam maaşı kanununun geçen seneki haliyle bu seneki halini daha önce arzettiğini, yalnızca Amasya Mebus Ömer Lütfi Bey'in bazı askeri makamların maaşlarının artırılması konusunun kendisi için de kabule uygun olduğunu, kendisinin kanuna bir şey ilavesini teklif edeceğini söylemiş, Müdafaa-i Milliye Vekâleti daireleri reislerinin de maaşlarının artırılmasını istemiş, 4.maddeye "Müdafaa-i Milliye daireler reisleri " ibaresinin ilâvesini teklif etmiş, fakat Meclis tarafından kabul edilmemiştir.³²⁸

Kalhane: Altın, gümüş ve sair madenleri ve sırmaları eritip külçe haline getirmeğe ve döküme hazırlamağa mahsus ocaklı yere verilen addır.

³²⁶ 21.02.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.848-851.

³²⁷ 11.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.150-151.

³²⁸ 11.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.163-167.

Kara, hava, deniz sınıfı askerleri, memurları ve komutanlara elbise ve teçhizat bedeli ödenmesine dair arkadaşlarıyla verdiği teklif sebebiyle söz alan Salâhaddin Bey, küçük zabıtana binbaşıya kadar bu bedelin verilmesini istediğini, bunun da 280 bin, 300 bini aşmayacağını, tekliflerinin kabulünü rica ettiklerini ifade etmiştir. Teklif Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Bir süre sonra da Salâhaddin Bey, Hariciye Encümeni'nden istifa etmiştir.³²⁹

Ertesi günü yapılan birleşimde Mersin Mebusu Salâhaddin Bey ve arkadaşları, komutanlardan kıdemli yüzbaşı ile memurlar ile asker olanlara elbise ve teçhizat bedeli ödenmesine dair kanun teklifini ve Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasını³³⁰ Meclis'e sunmuşlardır. Yozgat Mebusu Süleyman Bey'in daha önce zabitanın maşatından indirim isteyen Muvazene-i Maliye Encümeni'nin hatasından dönmesi sebebiyle teşekkür ettiğini belirtmesi üzerine, Salâhaddin Bey, şahsına yönelik ne söylenmişse kabul edeceğini, ancak encümen namına söylenenleri aynen iade ettiğini belirtmiştir. Daha sonra kanunun maddelerinin görüşülmesine geçilmiş, birinci madde görüşmeleri sırasında bazı mebusların hesap yapmaları üzerine yeniden söz alan Salâhaddin Bey, encümende hesap yapıldığını isteyenlerin encümene gelip hesap yapabileceklerini söylemiştir. Birinci madde ve daha sonra da diğer maddeler Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Yapılan genel oylama neticesi kanun 162 kabul, 10 çekimser ve 11 redle kabul edilmiştir.³³¹

Bağış olarak terkine karar verilen Şubat maaşlarının mebus maaşlarından 10 taksitte alınmasına dair Divan-ı Riyaset kararı hakkında tezkere görüşmelerinde maaşlardan kesilecek paranın kaç lira olacağı konusu tartışmalara yol açmış, söz alan Salâhaddin Bey, 20 lira veya 40 lira olmasının münakaşa edilmesini doğru bulmadığını, millet lehine fedakârlık, şahıs lehine fedakârlık cihetlerini mukayese etmek istediğini, bundan amacının kimseyi tahkir etmek olmadığını, kanâatinin yanlışlığı var ise küçüklüğün kendi şahsına ait olduğunu ifade etmiştir.³³²

³²⁹ 13.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.53-54, 59.

³³⁰ MADDE 1- Berrî, bahrî, havai bilumum zâbitandan kıdemli yüzbaşı rütbesine kadar (Kıdemli yüzbaşı dâhil) olanlarla muadilleri memurin ve mensubini askeriye senede bir defa elbise ve teçhizat bedeli olarak kırk sekiz lira ita olunur.

MADDE 2- Zikrolunan bedel, icabına göre defaten veyahut şuhura taksim ile mukassatan bütçelerin melbusat fasıllarından tediye olunur.

MADDE 3- İşbu kanun 1 Mart 1338 tarihinden itibaren meriyülicradır.

³³¹ 04.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.204-214, 232.

³³² 16.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.79-81.

Muafiyet-i Askeriye Vergisi hakkında kanun lâyihası ve Muvazene-i Maliye ve Müdafaa-i Milliye encümenleri müşterek mazbatası dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, kanunun gayesinin istiklâl mücadelesinde memleketin bütün kuvvetinden cephenin ve ordunun azami derecede istifadesinin temini olduğunu, memleketin bir kısmının cepheye giderek savaşırken cephe gerisinde kalanların da nakden bu savaşanlara yardım etmemelerinin düşünülmemeyeceğini, Müecceliyet Vergisi'yle bunun sağlanacağını kendisinin kanunun tamamıyla kabul olunmasını arzu ettiğini ifade etmiştir. Müecceliyet-i Askeriye Vergisi hakkında kanun dolayısıyla söz alan Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey, kanunun A fıkrasının bazı devlet memurlarını da kapsadığını, hâlbuki bu memurların maaşlarını yüzde yirmi indirimle aldıklarını, bu sebeple bu maddenin kaldırılmasını istemiştir. Bu itirazlar üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, birinci maddenin üzerinde itirazların iki nokta üzerinde yoğunlaştığını, birincisinin A fıkrasında yer alan askerî hizmetten istisna edilenlerden vergi alınması, diğerinin de C fıkrasında yer alan emsalleri silahaltına alınıp da devletçe tecil edilenlerden ufak bir vergi alınmak meselesi olduğunu, bu kanunla kendilerinin yeni bir askere alma kanunu hazırlamadıklarını, sadece hal-i harpte müstesna şartlar altında memleketin bütün kuvvetinden yararlanmak için yaptıklarını ifade etmiştir. Gelen itirazlar üzerine de bu kanunun çıkarılma sebebinin şartlarla ilgili olduğunu, ileride kalkacağını memleket için esaslı bir kanun olmadığını, müecceliyet vergisinin taksitler halinde alınacağını, silahaltına alınsalar bu verginin alınmayacağını, aklen, bedenen gücü yetmeyenlerin de zaten bu vergiden muaf olduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi ahalisinden olup da çeşitli sebeplerle dışta kalanlara gelince, bunlardan askerlik hizmetinde yararlanılamasa bile en azından nakdi yararlanmanın da vatan müdafaası açısından faydalı olacağını ifade etmiştir. Daha sonra kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve değiştirilmesi teklifleri görüşülmüş, birinci ve ikinci maddeler Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş, üçüncü maddede yeniden tartışmalar yaşanmış, bazı mebuslar matbaa çalışanlarının da Türkiye Büyük Millet Meclisi matbaasında çalışanlar gibi üçüncü dereceden sayılmasını, çünkü matbaa da çalışanların çok düşük ücretlerle çalıştıklarını, bazı mebuslar de maddenin çok olmadığını bunun sorun oluşturacağını ifade etmişlerdir. Bunun üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, eleştirilere tek tek cevap vereceğini ifade ederek sözlerine başlamış; Müecceliyet suretiyle askeriyeden istisna olunanların üç esasa dayalı olarak istisna edildiğini ifade ederek üçüncü maddede

yer alan sınıfları açıklamış ve encümenin kanunu doğru bulduğunu ifade etmiş, kanuna Meclis kabul ederse birinci ve ikinci derecede olanların, kanunun ilanından itibaren her ayın on beşinci gününe kadar üç taksitte ödenmesi fikrasının eklenmesini kabul edebileceklerini ifade etmiştir. Daha sonra üçüncü maddenin oylaması değişiklik istekleri dolayısıyla o gün yapılamamış, daha sonraki celseye kalmıştır.³³³ Ertesi günkü celsede değişikliklere uğrayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra diğer maddelerin görüşmelerine geçilmiş ve Salâhaddin Bey, tereddüt edilen hususlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne açıklamalarda bulunmuş, maddeler tek tek olduğu gibi, bütünü de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³³⁴

Jandarma Genel Kumandanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, Jandarmanın 1922 yılı bütçesinin, 1921 yılı bütçesiyle aynı esaslar dâhilinde olduğunu, geçen yıldan 84500 kûsur liranın tasarruf edildiğini, bu şekilde bütçenin düzenlendiğini kadronun yeniden düzenlenerek zabitanın tasarruf sağlandığını, jandarmanın sayısının il ve ilçelerin büyüklüğüne göre olacağını, ancak mevcut teşkilâtın değişmemesi gerektiğini, geçen sene önemli bir miktarın tasfiye edildiğini, bu sene ise mevcudun korunmasını zaruri gördüklerini, âsâyîşin sağlanması için bunun zaruri olduğunu, jandarmanın kalitesinin artırılmasının çok hızlı bir şekilde yapılması gerektiğini, jandarmanın talim ve terbiyesine önem verildiğini, üç okul açıldığını, üç tane daha açılmak lazım geldiğini ve Ankara'daki okulun da açılması gerektiğini, jandarma okullarına beş yüz kişi ilave etmeyi planladıklarını, bunun iki devre halinde bin kişiyi bulabileceğini, altı okulda altı bin neferin eğitilip kıtalara gönderilebileceğini, geçen seneki bütçeden yaklaşık bir milyon lira tasarruf ettiklerini, hayvanların yem tahsisatlarını artırdıklarını, tasarrufu da küçük zabitanla işleri görerek sağladıklarını ifade etmiştir. Aydın Mebusu Tahsin Bey, "Süvarilerin yem bedellerini artırarak, süvarilerin köylerde köylünün sırtından geçinmelerini önleyecek mi" diye sormuş, Salâhaddin Bey, bu şekilde suiistimalleri önlemeye çalıştıklarını, ayrıca müfettişleri gerekli olduğunu, geçen yıl bu müfettişlerin görevlendirildiğini bu senede bunlara altı tane daha ilave edildiğini ifade etmiştir. Elaziz Mebusu Muhittin Bey, "Askerlerin ne kadar yem parası aldıklarını?" sormuş, Salâhaddin Bey, sekiz lira iken dokuz liraya

³³³ 01.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.451-480.

³³⁴ 02.05.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.485-499.

çıkarıldığını, bunun ortalama olduğunu masrafın bölgesel olarak değiştiğini, harb hali olduğu için bu sene artış yapamadıklarını, seneye yapacakları bütçede bunu düşüneceklerini ve bu sene bütçeyi daha fazla aşmamak gerektiğini ifade etmiştir. İçel Mebusu Şevki Bey'in, "Jandarmaya gönüllü asker alınacak mı?", sorusuna, Jandarmanın gönüllü efradının 2300 kişi olduğunu, Encümenin Mazbata Muharriri olarak bu sayının 2000'e düşürülmesini talep ettiğini, araştırmadan sonra tasfiye yapılacağını, ancak uzun süre çalışan askerler olduğunu ve bunların irtibatlarının birden bire kesilemeyeceğini, gönüllülerin en az üç senelik hizmeti olanlardan ibaret olması gerektiğini, oradan buradan sokaktan toplama kişilerin olmaması gerektiğini, kendilerinin mümkün mertebe jandarma küçük zabitanın okulda talim ve terbiye gördükten sonra vazifelerini daha iyi getireceklerini, zamanla gönüllülerden tek fert kalmayınca kadar tasfiyesinin gerektiğini, geçen sene olduğu gibi bu sene de gönüllüden olacak indirimi mazbatalarında belli ettiklerini, Birinci Dünya Savaşı sırasında jandarmanın alaylara verilmesinden sonra dağıldığı, yeniden toparlamanın mümkün olmadığını, bu sebeple okullar açarak, ıslahatlar yaparak bunun sağlanabileceğini, asıl meselenin memlekette mevcut olan jandarmanın idarî kabiliyetini artırmak olduğunu, telefon şebekesinin artırılmasının önemli olduğunu, harpten sonra yenilenmediğini, telefonlar için bu sene beş bin lira fazla koyduklarını, bu şekilde eşkıyanın olduğu yerlerde ve hükûmetin uygun gördüğü yerlerde eğitim görmüş efrat ile güzel hizmet yapabileceklerini, Dâhiliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerinin işbirliği ile jandarmanın bazı bölgelerde askerlerle desteklenerek hizmetlerini yapabileceklerini, bütün açıklamaları yaptığını ve bütçenin onaylanmasını istediğini ifade etmiştir. Bayezit Mebusu Süleyman Sadi Bey'in mektebin Ankara'da mı olacağı sorusuna, Ankara olacağını hukuk ve idare ile ilgili ilim okutulduğunu ve adama ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in jandarma alay kumandanlarının maaşlarının düştüğünü bunun adil olmadığını, polis müdürlerinininkine göre düşük olduğunu bu sebeple kendisinin hükûmetin teklifinin kabulü için teklif vereceğini ifade etmiştir. Salâhaddin Bey, hükûmetin on dört jandarma kumandanına birinci sınıf, otuzbeş lira teklif ettiğini Meclis kabul ederse kendilerinin de kabul edeceklerini ifade etmiştir. Encümenin teklifi olan 2.564.676 lira Meclis tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra 197. Faslın müzakeresine geçilmiş, burada söz alan Salâhaddin Bey, Antalya Mebusu Halil İbrahim Bey'in eleştirilerine cevap vermiş, "Jandarmada müfettişlere

gerek yoktur, memlekette mülkiye müfettişi vardır” düşüncesini eleştirmiş, mülkiye müfettişlerinin kendi alanlarına yetişeler yeterli olacağını, jandarma işlerinin de verilmesi halinde hiç iş yapamayacaklarını, ayrıca bu işi bilenlerin yapması gerektiğini, mülkiye müfettişlerinin bu işi yapamayacağını, ikinci olarak müfettişlerin sabit olmayacağını, görevli oldukları mıntıklarda sürekli kontrol yapacaklarını ifade etmiştir. Afyonkarahisar Mebusu Nebil Efendin’in, “Karakollar dâhil olduğunda bu kadar müfettişin yeterli olmayacağı” şeklindeki eleştirileri üzerine, Salâhaddin Bey, okullar mezun verdikçe müfettiş sayısının her yıl artacağını ifade etmiş, müfettişlerin maaşlarının sorulması üzerine de maaşlarının 882 lira tuttuğunu, diğer masraflarla 5000 lira ile mıntıklarında hizmet edebileceklerini ifade etmiştir.³³⁵

Salâhaddin Bey, 18 Haziran 1922 tarihli birleşimde faslın ondördüncü maddesinde 2160 rakamının yazılmadığını, bunun yazılmasını teklif etmiş, bu masrafın açılmış olan Zabitan Mektebi’nde okuyanların masrafları olduğunu açıklamıştır. “Nal ve mih parası nedir” diye sorulması üzerine de 3 liradan 6000 bin hayvan için bir yıllık olduğunu açıklamıştır.³³⁶

Seferberlik zammı maaş kanununun tefsiri hakkında İcra Vekilleri Hey’eti Riyaseti tezkeresi ve Kavanin-i Maliye Encümeni mazbatası dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, ilgili kanunun Müdafaa-i Milliye Encümeni’nde de görüşülmesini teklif etmiştir. Daha sonra bu teklif kabul edilmiştir.³³⁷

Tohumluk Bedellerinin Affı Kanunu’nun malî durumu iyi olanların istisnası hakkında Salâhaddin Bey’in Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne sunduğu kanun teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından teklif şeklinde Layihâ Encümeni’ne gönderilmiştir.³³⁸

Avcılık Nizamnamesinin bâzı mevaddının tâdiline dair kanun lâyihası ve Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye encümenleri mazbataları üzerine söz alan Salâhaddin Bey, avcılarının ücretle istihdam ettiği adam nispetinde vergi vermesinin gerektiğini, hâlbuki bir tezkere ile kurtulduğunu bunun hazineye zarar verip vermediğini sormuştur. Görüşmelere devam edilmiş, kanunun görüşülmesi ertelenmiştir.³³⁹

³³⁵ 12.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.373-402.

³³⁶ 12.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.493-496.

³³⁷ 04.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 23, s.259-260, 262.

³³⁸ 30.04.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.166.

³³⁹ 18.09.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 12, s.242-243.

3.5 Askerî Konular

3.5.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Millî Mücadele özellikle İzmir'in 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'e asker çıkartıp Ege bölgesini işgal etmesiyle başlamıştır. Bu işgalden sonra Kuva-i Milliye birlikleri kurulmuş ve Batı Cephesi oluşmuştur. Mustafa Kemâl'in Samsun'a çıkıp silah arkadaşlarıyla birlikte Millî Mücadeleyi örgütlemesiyle de güç kazanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda elde kalan dokuz kolordudan, Anadolu'da yalnızca dördü işe yarar durumdaydı. Bunlardan 3. ve 15. Kolordu 9. Ordu Müfettişliğinin, 2. ve 20. Kolordu ise 2. Ordu Müfettişliğinin (Mersinli Cemal Paşa) emrindeydi. O dönemde nizami ordu birlikleri henüz tam anlamıyla ortaya çıkmamıştır. Batıda ve Güneyde düşmana karşı direnenler, Kuva-i Milliye denilen çetelerdir.³⁴⁰

Ahz-1 Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude defterlerinde Millî Mücadele'de askerlik konularında çekilen sıkıntılar daha rahat görülebilmektedir. Askerlik Daireleri karşılığı olan Ahz-1 Asker Kalem Riyasetleri'ne gönderilen yazılar, Şifre-i Mevrude Defterlerine kaydedilirdi. Bu defterler Millî Mücadele'nin değişik boyutlarını göstermesi bakımından Millî Mücadele'nin en önemli kaynaklarından biridir. Bu defterlerde genel olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki zayıflık, Müdafai Hukuk Cemiyetleri ve Kuva-i Milliye'nin faaliyetleri, düşman taarruzu ve askerî hareketlerle ilgili bilgiler, idarî ve lojistik faaliyetler, askerlik şubeleri personeliyle ilgili bilgiler, cephe gerisinde yaşanan bazı problem ve zorlukları vardır.³⁴¹

Millî Mücadele döneminde muhakkak ki her alanda sıkıntılar çekilmiştir. Ancak en büyük sıkıntıların askerî alanda olduğu söylenebilir. Bu sebeple de askerî konuların Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en çok konuşulan konular olduğunu, gerek gizli celse zabıtlarında gerekse açık celse zabıtlarında rahatlıkla görebiliyoruz. Diğer alanlarla ilgili görüşmelerde bir ölçüde askerî alanları ilgilendirmiştir. Çünkü öncelik Anadolu'nun işgalinin sona erdirilmesidir. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki

³⁴⁰ Mete Tunçay, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 68.

³⁴¹ Nuri Köstüklü, **Millî Mücadele'nin Henüz Pek Bilinmeyen Bir Yüzü: Ahz-1 Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri**, 90.Yılında Milli Mücadele, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.403-415.

mebusların öncelikle üzerinde durduğu konular arasında askerî konular yer almış, Salâhaddin Bey de bunlar arasında yer almıştır. Salâhaddin Bey, Çorum Mebusu İsmet Bey, Sivas Mebusu Vâsıf Bey, Karahisarısahip Mebusu Ali Bey ile birlikte Müdafaa-i Milliye Vekâleti Murakabe Hey'eti'ne de seçilmiştir.³⁴²

1920 yılı Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi görüşmeleri münasebetiyle söz alan Salâhaddin Bey, levazımat konusuna değinmiş ve levazımat sınıfının temelini 1910 yılında atıldığını, askerî açıdan bu sınıfın önemli olduğunu, bu sınıfa ait zabitanın zorunlu olduğunu, hatta bir levazım mektebinin de açılabilceğini belirtmiştir.³⁴³

Mersin Mebusu Salâhaddin Bey'in İkinci Yasama yılındaki ilk faaliyeti "Askerî kıta bulunmayan mahallerdeki asker ve zabitan ile askere sevk edilen askerler, göreve atanan memurlar, hava değişimine gönderilen ya da terhis edilen askerlere yevmiye ve tahsisat hakkındaki" kanun dolayısıyla Müdafa-i Milliye Encümeni Mazbata Muharriri sıfatıyla Kanun hakkında yaptığı öneri ve açıklamalardır. Bu kanun dolayısıyla yaptığı öneri de Salâhaddin Bey, askere verilecek rayicin o bölgenin rayici olması gerektiğini, her bölgenin rayicinin farklı olduğunu, mesela sahillerin pahalı olduğunu ifade etmiştir. Bu önerisi Müdafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa tarafından kabul edilmiştir. Erzurum Mebusu Celâleddin Arif Bey'in cepheye sevk edilen askerlerin çıplak olarak karda, soğukta, kışta geldiklerini dehşetli azap ve ıstırap çektiklerini, asker kayıplarının çoğunun hastalıktan ve soğuktan olduğunu, bir çoğununda bu eksikliklerden dolayı firar ettiğini, bu sebeple bunların dinlenmesi için bir takım yerler yapılmasını istemesine; Müdafa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ekonomik gerekçelerle bunun mümkün olmadığını belirtmiş; söz alan Salâhaddin Bey, en hassas zamanın köyden askerî kıtaya getirinceye kadar ki dönem olduğunu ve bu dönemde kalblerini kazanacak çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁴⁴ Yapılan görüşmeler sonrasında askerî teşkilât ve komutanlığın olmadığı bölgelerden geçen asker ve komutanlara kolordu mıntıkası rayici üzerinden yevmiye verilmesine ve aynı şekilde askere alınma sırasında kıtaya sevk edilen, hava değişikliğine gönderilen, terhis edilen veya göreve atanan asker ve komutanlara da dâhil buldukları ordu ve kolordu mıntıkası rayici üzerinden yevmiye verilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁴⁵

³⁴² 02.04.1923, TBMM Zabıt Ceridesi, D1, Cilt 28, s. 304, 373.

³⁴³ 15.02.1921, TBMM Zabıt Ceridesi, D1, Cilt 8, s. 262-263.

³⁴⁴ 14.03.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.107-108.

³⁴⁵ 14.03.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 9, s.112.

Beylerbeyi İhtiyat Zâbitanı Mektebinden Mezun Efendiler Hakkındaki Kanun'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gelmesi dolayısıyla Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Efendim, burada evvelki kanun muhafaza edilmiş oluyor. Yalnız takdim tehir var. Yalnız ikmalî tahsil edip muvazzafa kaydolmak şartıyla tavzif olunurlar diye kayıt vardır. Şimdi burada bir şey sormak isterim. Tahsil tabî bir imtihana tâbidir. Tabî bunları muvazzafa rütbe-i haliyesiyle naklettiğiniz zaman imtihanda muvaffak olamıyanlar ne olacaktır? Bu ciheti anlamak isterim.

Bu ifade sonrası Millî Müdafaa Encümeni Mazbata Muharriri sıfatıyla söz alan Salâhaddin Bey, ihtiyat zabitanı olanların 1914 tarihli kanun gereğince mektepten çıkmış ve tahsilini tamamlayamamış olanların müracaat ettikleri takdirde kendilerinin muvazzaf sınıfına dâhil edileceklerini, tahsillerini daha sonra tamamlamak taahhüdünü alacaklarını, bunu koymalarının sebebinin de ileride önemli rütbelere gelecek bu kişilerin ilim ve fence yetişmiş olmalarını sağlamak olduğunu, ama şimdi kendilerine cephenin lazım geldiğini ifade etmiştir. Hüseyin Avni Bey'in, "Demin ki mâruzatımda söylediğim, imtihan veremiyen ve sınıfı muazzafa geçen ihtiyat zâbitleri ne olacaktır?" ifadesi üzerine konuşmasına devamla, subayların stajlarda başarılı olduğu derecelerinin kaydı olduğunu ve buna göre vazifelendirileceğini, atılmak gibi bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Miralay Osman Şevket Bey'in, imtihanda başarılı olanlarla, olmayanların aynı haklara sahip olmayacaklarını ifade etmesi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, hükûmet adına söz söyleyenin fikirlerinin kendilerinden farklı olmadığını, yani imtihanda başarılı olanlarla olmayanların aynı mertebeye ve terfiye sahip olamayacağını ifade etmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey kanundan 1912'den itibaren ve bütün ihtiyat zabitanın yararlanmasını teklif etmiştir. Salâhaddin Bey, kanunun bu şekliyle kabul edilmesini, diğer zabitlerle ilgili ayrıca kanun hazırlanabileceğini ifade etmiştir. Bazı mebusların önerisiyle, Kanun bütün zabitleri kapsayacak şekilde düzenlenmek amacıyla encümene iade edilmiştir.³⁴⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşekkürnâmesi ile Usûlü Taltif Kanunu'nun görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, elde edilen sonucun devletin başlangıcından

³⁴⁶ 09.07.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 11, s.198-201.

günümüze kadar pek az bulunduğunu, milletin kahraman ve fedakâr evlatlarına şükranını göstermesinin tabii ve zaruri olduğunu, ancak acele etmenin doğru olmayacağını, bu konunun gerek kelime, gerekse lafız olarak yeniden düşünülmesi gerektiğini ve tâdil ederek encümende tetkik ederek çıkarmanın daha uygun olacağını ifade etmiştir. Karahisar-ı Sahip Mebusu Hulusi Bey'in acilen karar verdiklerini söylemesi üzerine sözlerine devamla, encüme göndermenin acilliğine engel olmayacağını, takdirin bihakkın olması gerektiğini bu sebeple encümende tekrar müzakere edilmesini istediğini ifade etmiştir. Cevap veren Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Bey, Salâhaddin Bey'in gördüğü şeyleri kendisinin görmediğini, takılacak madalyaların Millet Meclisi'nin takdiri olduğunu, kimlerin bu madalyaya layık olduğunu da Meclisin belirleyeceğini bu sebeple geciktirmeden kanunun çıkarılmasını istirham etmiştir. Daha sonra kanunun maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir. Salâhaddin Bey'in birinci maddenin şu şekilde değiştirilmesine dair önerge vermiştir. "Muharebelerde bilfiil kıtaatta", denilmiştir, isterseniz, "Ateş hattında", diye tasrih edebilirsiniz³⁴⁷ diye öneride bulunmuştur. Görüşmelerin devamında yararlılık gösterenlere ayrıca İstiklâl Madalyası Kanunu'nun uygulanmasını istemiştir. Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Bey, istiklâl madalyası meselesinin doğru bir mesele olduğunu, fakat iki buçuk seneden beri yaşadığımız İstiklâl Harbi'nde bunu hak eden çok insan olduğunu fakat madalya olmadığı için veremediklerini, ancak o kişilerin manen o madalyaları ceplerine koymuş telakki ettikleri şeklinde ifade etmiştir. Oylama ile Salâhaddin Bey'in tavrı reddedilmiştir. Kanun bazı değişikliklerle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁴⁸

Garp Cephesi'ndeki muharebatta fedakârlık göstermiş olan 129 zatın Türkiye Büyük Millet Meclisi taktirnamesiyle taltif edilmelerine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti ve Başkumandanlık tezkeresi üzerine söz alan Salâhaddin Bey, taltif edileceklerin kayıtlı olduğu defterin Başkumandanlığa gönderilmesi gerektiğini ve sorumluluğun onlara ait olduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin işi olmadığını ifade etmiştir. Salâhaddin Bey'in bu muhalefetine rağmen isimler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tek tek okunmuş ve kabul edilmiştir.³⁴⁹

³⁴⁷ Maddenin Aslı: Muharebelerde bilfiil kıta kumandanı olarak fevkalâde yararlılık gösterenler, Türkiye Büyük Millet Meclisi teşekkürnamesiyle taltif olunur.

³⁴⁸ 13.09.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 12, s.193-210.

³⁴⁹ 29.09.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 13, s.50, 52.

Sakarya Muharebatı'nda fedakârlık gösteren ümera, zâbitan ve efradın kısmen İstiklâl Madalyası ve kısmen takdirname ile taltiflerine mütaallik iki adet defterin gönderildiğine dair Garp Cephesi Kumandanlığı'nın tezkeresi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, her iki defterde alay kumandanlığı yapan yüzbaşılar olduğunu, hâlbuki daha önce kabul ettikleri kanunla herkesin rütbesinin bir üst makamında istihdam olunmasını kabul ettiklerini, nazar-ı dikkate alınmasını, ikinci mesele olarak da usûl bakımından bu kanunun hangi mebus tarafından Meclis'e getirildiğini öğrenmek istediğini ifade etmiştir. Kanunla 64 kişinin taltifi kabul edilmiştir.³⁵⁰

Salâhaddin Bey'in ordu maaşlarına ait kanunun da gelecek celse de öncelikle görüşülmesi teklifi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁵¹

Millî orduya alınacak zabitan, askerî terfi kanunu ve makam maaşatı hakkındaki kanunun bazı maddelerinin tâdili ve Hey'et-i Vekile'nin vazife ve salâhiyeti hakkındaki kanunların müzakerelerinin tehiri görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, ordunun maaşlarını Meclis'in belirlediğini, maaşların düşürülmesi cihetine gitmediğini, bunun maliyenin iflasına götürdüğünü ifade ettiğini, harbe devamın tasarrufla olacağını, kanunların bazı kısımlarının harbin sonuna kadar ertelenebileceğini, mesela terfi kanununun böyle olabileceğini, seferberlik zammının kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁵²

Erzurum Mebusu Salih Efendi ile arkadaşlarının, "Seferberlik halinde ümera ve zabitanın maiyetlerinde istihdam edecekleri neferlere dair kanun teklifi ile seferberlikte malî zatî binek hayvanlarının iâşesine dair encümenin kanun teklifi ve Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye encümenleri mazbataları" dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, mazbatada geçen hademe kelimesinin emirber ile değiştirilmesini önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir. Daha sonra önerenin sekizinci maddesi³⁵³ görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, özel hizmet tabirinden, adi işlerinde anlaşıldığını, zaten kanuni olarak da bu işlerde çalışmalarının yasak olduğunu, ama buna uymayanlar var ise ilgili makamlara başvurabileceklerini ifade etmiş, konuşmasının devamında ise kanun içerisine " kanunun tarif ettiği hizmetler haricinde" ibaresinin ilavesini teklif etmiş, fakat encümenin teklifi (Emirber neferleri kanunun

³⁵⁰ 01.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.17.

³⁵¹ 02.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.46.

³⁵² 06.03.1922, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 3, s.22-23.

³⁵³ MADDE 8- Emirber neferleri hidematı süfliye ve hususiyede istihdam olunamaz.

tâyin eylediği hususatın gayri hidematı süfliye ve hususiyede istihdam olunamaz.) kabul edilmiştir.³⁵⁴

Mükellefiyet-i nakliye-i askeriye hakkında kanun lâiyhası ve Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye encümenleri mazbataları dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili'nın teklif ve taleplerinin haklı olduğunu, bir savaş durumunun yakın olduğunu, nakliye araçlarının sayıca ve kalite olarak artırılması gerektiğini ve bu kanunun rehber olacağını, köylünün de rahatlayacağını, fakir halkın kurtulacağını ve adaletin sağlanmış olacağını ifade etmiştir.³⁵⁵

Hey'et-i Teftişye-i Mülkiye'nin İadeten Teşkiline Dair Kanun Lâiyhası ve Dâhiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbataları dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, kanunda bir yanlışlık olduğunu, “Mülkiye müfettişlerine ilâve-i memuriyet olmak üzere ahz-i asker muamelâtının teftişi” diye yazıldığını, askere alma işlemlerinin mülkiye müfettişleri vasıtasıyla takip ve kontrolü için kanunda açık bir madde olmadığını, mevcut kanunu bozmak yerine bu maddenin kaldırılmasını teklif etmiştir. Görüşmelerin ilerleyen bölümlerinde tekrar söz alan Salâhaddin Bey, Dâhiliye Vekâleti idaresine verilen bütçenin orduda kabul edilen emsallerine denk olmadığını, eşitsizlik olduğunu ve bunu Meclis'in dikkatine sunduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle arkadaşlarının “Seferberlik ve Cephe zammı Kanununu Muaddil Kanun'un tefsirine dair” takriri dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bir yanlışlığın yapıldığını, bu teklif tefsir suretiyle Meclis tarafından kabul edilirse meselenin halledilebileceğini ifade etmiştir. Daha sonra tahrir Meclis tarafından kabul edilmiştir.³⁵⁷

Divân-ı Temyiz-i Askerî Teşkiline Dair Kanun Lâiyhası ve Adliye ve Müdafaa-i Milliye Encümenleri Mazbataları dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, askeriyede halen hukuk mezunu olmadığını, hâlbuki askeriyede çalışmış olmanın şart koşulduğunu, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin teşvik ve korkutma yollu telkinlerine tabi olmamalarının temin edilmesini istemiştir. Görüşmelerin devamında tekrar söz alan Salâhaddin Bey, Divan-ı Harplerin bazı kişiler hakkında verdikleri kararları sonuçlandırmak için bir mahkemeye ihtiyaç olduğunu, bazı arkadaşların mevcut ve

³⁵⁴ 11.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.172-173.

³⁵⁵ 14.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.215.

³⁵⁶ 03.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.490-491.

³⁵⁷ 06.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.9-10.

muayyen bir temyiz mahkemesi istediklerini, mahkemelerin birliği sağlandığı takdirde kendisinin de bunu istediğini, ancak bunu uzak gördüğünü, askerî davaların askeriye içerisinde görülmesinin uygun olacağını ve kararların bu şekilde daha hızlı alınabileceğini, daha sonra askeriye'den alınıp, temyiz mahkemelerinin içerisine alınabileceğini ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında mahkemenin yapısı ile ilgili tartışmalar yaşanmış, bazı mebuslar yeni mahkeme kurma yerine, sivil temyiz mahkemesinin bakmasını, bazı mebuslar ise sivil mahkemelere askerî danışman sıfatıyla birkaç kişinin ilavesi ile çalışılmasını ve yeni bir mahkeme kurulmamasını ve masrafa yol açılmamasını istemiş, daha sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Birinci madde kabul edilmiştir. Ardından ikinci maddenin görüşmelerine geçilmiş ikinci maddede yer alan irade-i milliye ibaresi konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalar yaşanmış, irade-i milliyeden Adalet Vekili Refik Şevket Bey, İcra Vekilleri Reisi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi katılımıyla üç imzalı kararları anladığını ve teamülün de bu olduğunu ifade etmiş, Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Hamit Bey ise, encümenin Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kabul ettiğini ifade etmiş, söz alan Salâhaddin Bey ise, bu maddenin kanundan çıkarılmasını istemiştir. Görüşmelerin ilerleyen safhalarında ise maddenin değiştirilmesini ve açığa kavuşturulmasını istemiş, bütün mebusların aynı nokta üzerinde birleştini, Hey'et-i Vekile kararıyla seçilmeleri gerektiğini, maddenin "Divanın reis ve âzası Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden intihap ve Hey'et-i Vekile kararıyla tâyin olunur." şeklinde değiştirilmesini teklif ettiğini, Divan-ı Temyiz'de bulunacak iki askerden birinin de bahriye erkânından olması gerektiğini ifade etmiştir. Asker azalarından birinin bahriye erkânından olması önerisi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁵⁸

3.5.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları

Burdur Mebusu Veliyüddin Bey ve arkadaşlarının verdiği takrir gereğince askerî ve malî durum hakkında görüşmeler yapılmış, İstanbul Mebusu Ahmet Ferit Bey'in ordunun güçlendirilmesi için hükûmete destek olunması gerektiği şeklindeki ifadeler üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin işlerini

³⁵⁸ 10.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.91-93,107-112.

kolaylaştırmanın görevleri olduğunu, hükûmeti ve orduyu muzaffer kılmak ve düşmanın yurttan atılması için milletin elinden geleni yaptığını, bu zamana kadar Meclis-i Âli'nin her istenilene yaptığını, Ferit Bey'in bahsettiği konunun önemli olduğunu ordunun bir adım geri adım atmaması ve Meclis'in destek vermesinin önemi konusunda hem fikir olduklarını, hükûmet ne isterse milletin vereceğini, maksadın topraklarımıza düşmanlara çiğnetmemek olduğunu, zafere ulaştıracak bir zatın başkumandan vekili olarak görevlendirilmesi ya da harbin durumuna Meclis'in el koyması ve Meclis Reisi'nin kumandayı idare etmesi olduğunu ifade etmiş, daha sonra da gelmesinden bahsedilen paranın doğrudan Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine yatırılmasını teklif etmiş, bu şekilde silah ve cephane sağlanabileceğini, kumanda meselesinin de halledilmesini rica ettiğini söylemiştir.³⁵⁹

Salâhaddin Bey, 8 Ağustos 1921 tarihli toplantıda oluşturulan Tekâlif-i Milliye Komisyonunun teşekkül edip etmediğini kontrol edecek komisyona seçilmiştir.³⁶⁰

Salâhaddin Bey arkadaşlarıyla birlikte, "Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istifa eden Refet Paşa'ya Meclis'in teşekkürlerinin iblâğıyle beraber Meclis takdirnamesiyle taltif edilmesine dair" tavrini vermiştir. Tavrini Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁶¹ Aynı birleşimde Meclis Reisi sıfatıyla Mustafa Kemâl, "Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istifa eden Refet Paşa'nın Meclis takdirnamesiyle taltifi hakkındaki Meclis kararının müşarünileyhe teşekkürname yazılması tarzında telâkki edildiğine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti tezkeresi"ni Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. Bu tezkerede Mustafa Kemâl, Meclis takdirnamesinin yalnız muharebede ateş altında görev yapanlara, muharebenin yeri ve tarihi belirtilmek suretiyle, başkumandanlık eliyle verilmesinin uygun olacağını ifade etmekte olmasına binaen, Hey'et-i Celile'nin bu tarzdaki kararının Meclis Başkanlığı'nca Refet Paşa'ya teşekkürname yazılması tarzında telakki edilmesini istemiştir. Bunun üzerine söz alan

³⁵⁹ 04.08.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.157,158.

³⁶⁰ 08.08.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.189.

³⁶¹ 12.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.16-17.

Takrir- İstiklâl-i Millinin en temiz elemanlarından biri bulunan Refet Paşa Hazretlerinin uzun müddet iştigallerinden dolayı rahatsızlıkları hasebiyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden istifalarından Meclis-i Âlinin müteessir ve kariben iade-i afiyetle kendilerini iş başında görmeyi mütemenni ve hizmetlerine müteşekkik bulunduğu müşarünileyhe tebliğini temenni ve şimdiye kadar gaza meydanlarında ve muhtelif vekâletlerde müstesna bir fedakârlık ve samimî bir kanaatle çalışan müşarünileyhin Meclis-i Âlice bir takdirname ile taltifini arz ve teklif ederiz.

Salâhaddin Bey, Meclis'in kanun çıkarabileceğini, bunun teşekkürde olabileceğini, takdirde olabileceğini ve Meclis'in de bundan aciz olmadığını ifade etmiştir.³⁶²

3.5.3 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Açılan Müzakereler Üzerine Konuşmaları

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Sakarya Harbi'nden sonraki askerî durum hakkındaki açıklamaları üzerine açılan görüşmeler dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, meselenin sadece ordu meselesi değil memleket meselesi olduğunu, ordunun arkasındaki hükûmet ve millet işletilemez ise ordunun gücünün artırılmasının mümkün olmayacağını, savaş meselesinin siyaset ve ekonomi ile doğrudan ilgili olduğunu, önemli noktaları üç dört soruyla Meclis'e arz edeceğini belirtmiş ve aşağıdaki soruları yöneltmiştir:

Haricî idaremizde hükûmet veçhe olarak hudut-u umumiyesi var mıdır, yok mudur? Herkes bunu kendi kendine soruyor. Vardır yahut yoktur. İşlerimizin hangi gayeye doğru bilinerek veyahut bilinmeyerek orsa pupa gittiği keyfiyettir. Bir gemi gideceği istikameti bilmezse hedefi şaşırır; Hükûmetin de dâhilî idaresinde ve haricî idaresinde gideceği yol belli olmalıdır. Acaba bizimki böyle midir? Hükûmet dâhilde şer' ve kanunu (hâkim kılabilmiş midir? Millete, takip ettiği siyasette) samimi itimad, emniyet bahşetmiş midir? Dâhilde halkın kalbini mi okşamıştır, yoksa zecir ve tehdit ve zaaf ve tereddidi mi hâkim kılmıştır?

Konuşmasına devamında Salâhaddin Bey, Meclis'in siyaset, iktisat ve harp gibi üç amilin temini için uzmanlardan oluşan bir hey'etin oluşturulmasını istemiştir.³⁶³

3.6 Sosyal Konular

3.6.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme gelen konulardan biri de sosyal konulardır. Sağlık hizmetleri, hapishanelerin ıslahı, düşmandan kurtarılan bölgelerdeki

³⁶² 12.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.41.

³⁶³ 14.12.1921, **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D1, Cilt 2, s.491-493.

halka yardım yapılması, vakıf teşkilâtı, Himaye-i Etfal Teşkilâtı gibi konular Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiş ve Salâhaddin Bey de bu konularda görüş, düşünce ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sağlık alanında da çalışmalar yapılmış, ülke genelindeki doktor sayısı 1920 yılında 260 iken 1921 yılında 312'ye çıkartılmış, 1922 yılında ülke sathında görevli doktor sayısının 337, sıhhiye memuru sayısının 434 olduğu ifade edilmiştir. 1921 yılında Sivas'taki laboratuvarında üç milyon kişilik çiçek aşısı üretilmiş, malarya hastalığına karşı gerekli olan kinin hazırlanmış ve frengi hastalığına karşı da gerekli tedbirleri almak üzere yeterli miktarda para harcanmıştır. 1922 yılı içerisinde genel hastanelerde 30000 muayene ve 20000'den fazla hastanın tedavisi yapılmıştır.³⁶⁴

Salâhaddin Bey, 27 Haziran 1921 tarihinde hapishanelerin ıslahı ile ilgili kanun teklifi, Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, Hapishanelerin imalathane haline ifrağına dair kanun teklifi ve Layiha Encümeni mazbataları birleştirilmiştir. Bu mazbatalar 29 Eylül 1921 tarihinde Dâhiliye Encümeni'ne havale edilmiştir.

Hıyanet-i vataniye cürmünden mahkûm Yenişehirli Edhem Paşa'nın cezasının geri kalan kısmının affına dair kanun lâiyhası ve Adliye Encümeni mazbatası üzerine söz alan Salâhaddin Bey, yaşlı mahkûmların da bu kanundan yararlanmaları önerisinde bulunmuştur. Fakat Meclis başkanı onun başka mesele olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.³⁶⁵

Düşmandan geri alınan ve alınacak olan bölgelerin ahalisine yardım hakkında kanun dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, tahrip edilmiş bölgelerdeki halka yapılacak yardımların tespitinin ve kararlarının bir proje dâhilinde olmasını hükûmetin taahhüt edip etmediğini, yardımların herkesin keyfine göre mi yapılacağını sormuştur. Maliye Vekili Hasan Bey, bu amaçla uzman kişilerden bir komisyonun kurulacağını ifade etmiştir.³⁶⁶

Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey'le iki arkadaşının, düşmandan geri alınan bölgelerin ahalisine yardım edilmesine dair kanunun tefsiri hakkındaki takriri dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, aynı konu ile ilgili Adana ve çevresi mebuslarının

³⁶⁴ Evsile, **Milli Mücadele Tarihi**, s.249.

³⁶⁵ 24.10.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.252.

³⁶⁶ 24.10.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.266-274.

verdiği karar ile ilgili hiçbir şey yapılmadığını Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne hatırlatmıştır.³⁶⁷

Gaziantep Mebusu Abdurrahman Lâmi Efendi'nin, "Gaziantep Evkaf İdaresinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun mevkiî tatbika vaz'ına kadar, Meclis Evkaf Encümeni'nce idaresine dair kanun teklifi ve Lâyiha Encümeni mazbatası" görüşmeleri sırasında söz alan Salâhaddin Bey, vakıfların iyi yönetilemediği için gelişemediğini, ecdadımızdan kalan bu eserlerden hiçbirine bakılmadığını, Şer'îye Encümeni'nden vakıfların ıslahı için bir layiha hazırlanıp, Meclis'e sunulmasını istemiştir. Şer'îye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, vakıflar hakkında Teşkilât-ı Esasiye kanununa uyacak surette bir kanun yapmakla meşgul olduklarını pek kısa sürede Meclis'e geleceğini ifade etmiştir.³⁶⁸

Sivas Mebusu Vâsıf Bey'le arkadaşlarının 18 Şubat 1922 tarihli "Kartpostallarla matbu mektup zarflarına birer kuruş zamlı tahşüt edecek (toplanacak) tahsisatın Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne itasına dair teklifi kanunisi ve Lâyiha Encümeni mazbatası" dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bunun için kanun gerekmediğini, zaten Posta İdaresi'nin çıkaracağı zarf ve pulların Himaye-i Etfal vasıtasıyla uygun bir zamlı satışa çıkarması uygulamasının var olduğunu ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında "Mevcut kartpostallarla zarfların muayyen bir ücretle satılarak farkının Himaye-i Etfâl Cemiyeti'ne terkini" ihtiva eden kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.³⁶⁹

Askerî emeklilik ve istifa kanununa eklenmiş kanununun ikinci maddesi³⁷⁰ dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, fedakârlığı sayesinde takdir almış ve şehit düşmüş olanların ailesinin daha fazla almasının doğru olduğunu ifade etmiştir.³⁷¹

Bolu Mebusu Dr. Fuad Beyle arkadaşlarının, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair kanun teklifi ve Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, posta ücretinden istisnayı anladığını, ancak telgraftan istisnayı anlamadığını, Himaye-i Etfal'in memleket

³⁶⁷ 24.08.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.333-334.

³⁶⁸ 02.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.293-295.

³⁶⁹ 18.02.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 17, s.29-34.

³⁷⁰ Madde 2- Esnayı şahadetinde ibraz eylediği hidematı fevkalâdeden dolayı Büyük Millet Meclisi'nin tasdikine makrun olarak ikinci takdimameye lâıyk görülen şühedanın ailelerine bir derece mafevk rütbe maaşı nispetinde maaş, tahsis olunur.

³⁷¹ 28.08.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.379-381.

dâhilinde haberleşmeye niçin ihtiyaç duyduğunu, ikinci olarak bu kuruluşun hayır için para topladığını ve bunların bir yere hesap verip vermediğini öğrenmek istediğini, bu konuda bir dairenin olmamasının bir eksiklik olduğunu ve konularda açıklama istediğini belirtmiştir.³⁷²

1922 senesi Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, vekilin konuşmalarından işgalden kurtarılmış bölgelerde doktorların olmadığını öğrendiğini, bu konuda konuşan arkadaşların da halkın perişan halinden bahsettiklerini Sıhhiye Vekâleti'nin bundan epey zamandır haberdar olduğunu, tıbbi ve acil yardım olarak neler yaptıklarını, Kızılay'a bu bölgelerde ne gibi görevler yüklendiğini, dışarıdan gelen yardımların nasıl dağıtıldığını sormuş, köylü nüfusunun fazla olması sebebiyle köylülerin sağlığının korunmasının önemli olduğunu, birçok sağlık memuru ve kaza memurları ile ülkenin genel sağlığının düzelemeyeceğini, ancak halkın sağlığını korumaya alıştırılması ve konuya ilgilerini çekmekle olacağını, bunun da hükûmet eliyle yapılması gerektiğini ve çocukların da okullarda eğitilmesi gerektiğini, halkın birçok yerde hayvanlarla birlikte yattığını ve temizliğin gereklerini bilmediğini, sadece kasaba halkının sağlığıyla ilgilenmenin yeterli olmadığını, köylü ile ilgilenmek gerektiğini, bu konuda neler yapıldığını Bakan'dan sormak istediğini ifade etmiştir. Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili olan Rıza Nur Bey, belirtilen bölgelere doktor gönderildiğini ve altıda dördünün tayin edildiğini, Kızılay'ın kendilerine bağlı olmadığını, köylülerle ilgili söylediklerinin haklı olduğunu ancak ellerindeki bütçe ile bir şey yapamadıklarını, ama bunun da zamanla düzeleceğini halkın sağlık konusunda aydınlatılması için de çalışma yaptıklarını, doğanların ve ölenlerin kaydı için de sağlık memurlarına bir program verdiklerini, nüfus işleri yanında, sağlıklı nüfus kaydı çalışmaları da yaptırdıklarını ifade etmiştir. Yeniden söz alan Salâhaddin Bey, Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile Kızılay'ın birlikte çalışabileceği yasal bir düzenlemenin yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Görüşmelerin devamında yeniden söz alan Salâhaddin Bey, halkın hayatının kolaylaştırılması adına yapılan çalışma olup olmadığını, şehirlerin sağlık kurallarına uygun şekilde yeni baştan inşası ve halka uygun taksitlerle verilmesi konusunda bazı teşebbüslerden bahsedildiğini ifade etmiştir. Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Rıza Nur Bey, kendilerine bu şekilde bir müracaat

³⁷² 09.11.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.441.

olmadığını ifade etmiş, Salâhaddin Bey de bu konuyla hükûmetin ilgilenmesini istemiş, Rıza Nur Bey, buna imkân olmadığını ve bunu yapacak sermayedar da görmediğini ifade etmiştir.³⁷³

3.7 Bayındırlık ve Ulaştırma Konuları

3.7.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'nden maalesef gerek demiryolları, gerek karayolları, gerekse denizyolları açısından kötü bir miras devralınmıştır. Birçok demiryolu kullanılamaz durumda idi, yedek parça ve yetişmiş insan sıkıntısı mevcuttu. Trenleri çalıştıracak kömürde zor buluyordu. Bu sebeple trenlerde odun kullanılıyordu. Bu da orman kaynaklarının tükenmesine yol açıyordu. İş başına gelen her Nafia Vekili bu sorunlarla boğuşmak zorunda kalmış, yeterli kaynağın olmaması da çekilen sıkıntıyı bir kat daha artırmıştır. Bütün bunlara rağmen nafia hizmetleri en iyi şekilde yürütülmeye çalışılmıştır.

Millî Mücadele döneminde, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan üç gün sonra 26 Nisan 1920 tarihinde oluşturulan on encümen arasında Nafia Encümeni de bulunuyordu.³⁷⁴ Birinci Dünya Savaşı öncesi demiryollarımızın tamamına yakının işletme hakkı yabancıların elinde idi. Ağırlıklı olarak İngiliz ve Fransızların elinde idi. Batının Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı sömürge haline getirme çabası bununla da sınırlı kalmamıştır. 1908 devriminden sonra Osmanlı yönetimi “Yer altı kaynaklarını işletme karşılığında demiryolları yaptırma” düşüncesini benimsemiş, bir süre sonra da bu düşünce Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek hayata geçirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlarken savaş kömür merkezi kurulurken başına da bir Alman albay getirilerek kömür havzası Alman nüfûzuna girmiştir. Kurtuluş Savaşı başlarken yabancıların işletmesinde bulunan maden imtiyazlarının dağılımına bakıldığında; Doğu Anadolu Bölgesine (Van, Diyarbakır) sadece 3 imtiyaz verilmişken,

³⁷³ 23.10.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 24, s.101-105, 110, 113.

³⁷⁴ 26.04.1920, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 1, s.73-74.

tüm Anadolu'ya 272'ye yakın imtiyaz verilmiştir. O günlerde çıkarılan başlıca maden üretimi (krom hariç), tekel niteliği taşıyan şirketlerin ellerindeydi.³⁷⁵

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilen demiryollarının uzunluğu 4138 kilometredir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gemilerimizin toplam kapasitesi 35.000 ton olduğuna göre Millî Mücadele döneminde bu alandan çok fazla yararlanılmadığının göstergesidir.³⁷⁶ Karayollarının durumu da demiryollarımızdan farklı değildi. Osmanlı Devleti'nden devralınan karayolları uzunluğu, 4000 km'si iyi durumda 18000 km'dir.³⁷⁷ 1933 yılından itibaren izlenen millileştirme çalışmaları sırasında millileştirilen şirketlerin büyük çoğunluğunun demiryolları işletmesi ve maden işletmesi olması, içinde bulunulan durumu çok daha açık şekilde ortaya koyuyor.³⁷⁸

Millî Mücadele'ye başlarken Anadolu'nun genelindeki yol sorunu Doğu Anadolu'yu da içine alacak şekilde devam etmektedir. 1919-1920 döneminde Anadolu'da 5 ana karayolu bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Samsun-Amasya-Tokat-Sivas yolu, ikincisi Ereğli (Konya)-Kayseri-Sivas yolu, üçüncüsü Halep-Urfa-Diyarbakır yolu ve dördüncüsü de Trabzon-Bayburt-Erzurum-İran transit yolu idi.

19 Mayıs 1919 Türkiye'sinde demiryolu ağının gelen durumu şu şekildeydi: Edirne-İstanbul Hattı, İstanbul-İzmir, Eskişehir-Ankara Hattı, Ankara-İzzettin dar dekovil hattı, Eskişehir-Afyon-Konya Hattı, Mersin-Tarsus-Adana Hattı, İzmir- Aydın, İzmir- Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon, İzmir-Manisa-Soma-Bandırma hatları, Erzurum-Kars dar dekovil hattı.³⁷⁹ (dekovil: ray genişliği 60 cm ya da daha az olan arabaları buhar, hayvan ya da insan gücüyle yürütülen küçük demiryolu)

Özellikle Ereğli ve Kozlu'da bulunan Kömür İşletmesi üzerinde Millî Mücadele'nin başlangıç döneminde Fransa ve İtalya arasında rekabet yaşanmış ve

³⁷⁵ Mustafa Bozoğlan, **Ülkemizde Kömür Madenciliğinde İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatının Gelişimi (1867-2010)**, Korza Yayıncılık, Ankara, 2010, s.20.

³⁷⁶ Evsile, **Millî Mücadele Tarihi**, s.256.

³⁷⁷ Birol Çetin, "Türkiye'de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış", Çankırı Karatekin Üniversitesi, **İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, s.124.

³⁷⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul, 1998, s.455-456.

³⁷⁹ İsmet Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 45, Bahar 2010, s.128.

nihayet İtalya'da bu bölgede yer almayı başarmış, bu amaçla bölgeye 3 Temmuz 1920 tarihinde bir müfreze göndermiştir.³⁸⁰

Yukarıdaki olumsuz şartların yanında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nde yer alan ulaşım ve yer altı kaynaklarıyla ilgili maddeleri de eklemek gerekir.

Kaldı ki maddelerin büyük çoğunluğu ulaşım ile ilgiliydi. Mondros Mütarekesi'nin 8.maddesi tüm liman ve demiryollarından İtilaf Devletleri'nin yararlanması, 10. maddesi Toros tünellerinin İtilaf Devletleri'ne bırakılacağı, 14.maddesi ülkenin gereksinimi karşılandıktan sonra geri kalan kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alınacak; bunların hiçbiri dışarıya satılmayacaktır,15.maddesi tüm demiryolları İtilaf Devletleri subaylarının denetimi altında bulundurulacaktır, şeklindeydi.³⁸¹

Millî Mücadele'nin hangi güç şartlarda yürütüldüğü bilinmektedir. Nafia Vekâleti de çalışmalarını çok kısıtlı imkânlarla yapabilmekte idi. O günlerin Ankara'sı, bina bakımından son derece yetersiz olduğu için, bakanlıklar birer odaya sıkışmak zorunda kalmışlardır. Bayındırlık Vekâleti, bugünkü Vilâyet Konağı'nın bir tek odasından ibaret idi. Bu odada bakan, müsteşar, üç mühendis ve birkaç memurdan ibaret bütün bakanlık personeli çalışmak durumundaydı. Zor şartlar Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde de sık sık gündeme gelmiş, çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Salâhaddin Bey de bu konularda görüşlerini ifade eden mebuslar arasındadır.

Nafia bütçesine zam yapılması kanun görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, Pozantı-Nusaybin demiryolu hattı için oluşturulan komiserlik için bir komiser, bir kâtip ve bir muavin görevlendirilmesini fazla bulduğunu ve bunun gerekçesini öğrenmek istediğini belirtmiş, cevap veren Nafia Vekili Rauf Bey, Pozantı'dan Nusaybin'e kadar demiryolu hattı işletmesinin Fransızlarla yapılan antlaşma gereğince Fransız grubuna ait olduğunu, hükûmetimizin menfaatlerini korumak için, bir komiser, bir başmühendis ve bir mühendise ve şimdilik bir kâtipte ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş, görüşülen kanun tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiş ve Nafia bütçesine 1751 liralık bir artış sağlanmıştır.³⁸²

³⁸⁰ Ali Sarıkoyuncu, "Millî Mücadele Döneminde Zonguldak Kömür Havzasında Fransız İtalyan Rekabeti ve İtalya'nın Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2 Sayı: 7, Ankara, 1991, s.584.

³⁸¹ Evsile, **Millî Mücadele Tarihi**, s.2-3.

³⁸² 19.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.140-141, 151-154.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde Nafia hizmetleri açısından en önemli konu ulaşım olmuştur. Meclis çalışmaları sırasında yapılan görüşmelerde en büyük sıkıntının ulaşım araçlarının alınması, tamiri, bakımı, yedek parça sorunu, kömür, odun gibi yakıt sıkıntısı gibi sıkıntıların ve özellikle de kaynak sıkıntısının oluşturduğunu görüyoruz. Çoğunlukla yukarıda bahsettiğimiz hizmetleri yapabilmek için yeterli para bulunamamış, bazen çalışanların ücretleri birkaç ay verilememiştir. Bunun yanında gerek kara yolları gerekse demiryolları ulaşımında araç-gereç açısından olsun, yedek parça açısından olsun dışa bağımlı olunması da en büyük problemlerden birini teşkil etmiştir. Hatta bu amaçla İtalya'ya bir hey'etin gönderilmesi bunu açık şekilde gösteriyor. Bunun yanında demiryolu personeli konusunda da aynı sıkıntılar çekilmiştir. Üç tarafımızın denizlerle çevrilmiş olmasına rağmen bu dönemdeki en zayıf ulaşım ağı denizcilik sektörü idi. Demiryollarının özellikle Samsun limanına bağlanmasına çalışılmışsa da kıt imkânlarla bu iş uzun sürmüştür. Aynı şekilde Ankara-Kastamonu-İnebolu hattıyla da İç Anadolu Karadeniz'e bağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle İnebolu Batı Cephesi açısından hayati önem taşımaktaydı. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, döneminin sonlarına doğru Chester Projesi adıyla anılan projeyi de kabul ederek Doğu Anadolu'da Nafia Vekili Feyzi Bey'in ifadesi ile 42 ili içine alan bir demiryolu ağı oluşturmayı düşünmüştür. Bu konu İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'de de gündemde olmaya devam etmiş, 19 Kasım 1923 tarihinde Kayseri Mebusu Ahmet Hamdi Bey basında Chester grubuna verilen imtiyazın feshine dair haberlerin çıktığını belirtmesi üzerine Nafia Vekili Ahmet Muhtar Bey, Chester grubu içerisinde bir yönetim probleminin olduğundan bahsetmiş ve halı hazırdaki durumdan çok ümitli olmadıklarını belirtmiştir. Özellikle İngilizlerin Ortadoğu üzerindeki çıkarları ve Musul'un elden çıkışı bu projenin rafa kaldırılmasına yol açmıştır.³⁸³

3.7.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine

Konuşmaları

Salâhaddin Bey'in, 20 Haziran 1921 tarihinde Meclise sunduğu "Samsun-Havza yolunun tamiri için havale verilmesine dair" takriri Hükûmete havale edilmiştir.³⁸⁴

³⁸³ Sevilay Özer, Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.292

³⁸⁴ 20.06.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 10, s.419.

3.8 Hukukî Konular

3.8.1 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Kanun Teklifleri ve Mazbatalar Üzerine Konuşmaları

Millî Mücadele'de adli teşkilât Osmanlı Hükûmeti'nden devralınan ikili yapıyı devam ettirmiştir. Nizamiye Mahkemelerinin yanında şeri mahkemeler görevlerini sürdürmüşlerdir. Yargı alanında olanaklar ölçüsünde personel tasarrufu ve kaynakların rasyonel kullanılmasına gayret edilmiştir.³⁸⁵ Hukuki anlamda en fazla mesai yapılan konulardan belki en önemlisi İstiklâl Mahkemeleri olmuştur. Bu konu daha önce işlendiği için, bu bölümde diğer hukuki konulardan bahsedilecektir.

Salâhaddin Bey'in üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri de hukuk alanıdır. O özellikle yargılamanın sivil mahkemeler yoluyla yapılmasını istemiş ve İstiklâl Mahkemeleri'ni sürekli sorgulamış, hukukun herkese eşit şekilde uygulanmasını, afların özel değil genel olmasını istemiştir.

Karahisar-ı Sahip Mebusu Mustafa Hulusi Efendi'nin, Konya eşrafından Başaralı Mustafa Efendinin affi hakkında, kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatasını dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey "Bu Meclis, böyle af kararı veremez; bu şekil, Meclis için gayet yanlış bir yoldur. Af başka türlü olur. Bu yolda af olmaz." diyerek affin şekline karşı çıkmış ve affin genel olmasını istemiştir.³⁸⁶

Hiyanet-i vataniye mücriminden bir kısmının aflarına dair kanun³⁸⁷ münasebetiyle söz alan Salâhaddin Bey, kanunun devletin maddi ve manevi gücünü kıranları da kapsadığını, bu sebeple Samsun'da vergilerinden zimmetine para geçirenlerin bundan yararlanıp yararlanamayacağı, Yozgat isyanında Ziraat Bankasının elli bin lirasını alan asilerin takip edilmelerinin ertelendiği, bu paranın hazineye alınıp alınmadığı, asilerin cezalandırılıp cezalandırılmayacağı, müteşebbislerden ne dereceye kadar olanları affedileceği gibi karışık noktaların bulunduğu, bu noktalar

³⁸⁵ Akın, **TBMM Devleti (1920-1923)**, s.151-152.

³⁸⁶ 06.09.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 22, s.523-525.

³⁸⁷ MADDE 1- İstiklâl mahkemeleri ile mahâkimi nizamiye ve divanı harbler tarafından hiyaneti vataniye cürmünden dolayı mahkûm ve maznun bulunan bilcümle müteşebbis, fer'an zimethal olanlarla tahrikât ve teşvikâtı fiilen fesada iktiran etmiyen muharrik ve müşevvikler hukuku şahsiye baki kalmak üzere affedilmiştir. Ancak eczayı vatandan bir kısmının tefrik veya ecnebi bir devlete iltihakına sây edenlerle halen memaliki ecnebiye veya bilâdı meşgulede bulunan eşhas bu aftan müstesnadır.

aydınlanmadan bu kanun lehine oy vermesinin vicdanen mümkün olmadığını, bu sebeple affolunucaklarla, olunmayacakların iyi ayırılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra söz alan Adliye Vekili Refik Şevket Bey de kanunda çeşitli eksiklikler olması dolayısıyla encüme gönderilmesini istemiş, çeşitli tartışmalardan sonra, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in verdiği önergeyle kanun encüme sevk edilmiştir.³⁸⁸

Canik Mebusu Nafiz Beyin, “İstiklâl mahkemeleri, nizamiye mahkemeleri ve divan-ı harbler tarafından hıyanet-i vataniyeden mahkûm edilen faillere yardım eden şahısların affına dair kanun teklifi” ve Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey’le arkadaşının, “Hiyanet-i vataniyeden dolayı olaylara katılanların affına dair kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatası” görüşmeleri sırasında söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, adi cürüm işleyenlerin İstiklâl Mahkemelerine verilen yetkiyle mahkûm edildiklerini, hâlbuki bunların İstiklâl Mahkemeleri dışında bir mahkemede yargılanmaları gerektiğini, encümenin adi cürümleri yargılamanın İstiklâl Mahkemelerinin görevi olmadığı için mahkûm tanımadıklarını ifade ettiğini, bu konuda Adalet Bakanlığı’nın ne düşündüğünü sormuştur. Cevap veren Adalet Vekili Refik Şevket Bey, İstiklâl Mahkemelerinin olağanüstü yetkilerle Meclis adına görev yaptıklarını, kendi mıntıkasında maddi ve manevi kuvvetle devleti ihlal edenlerin mahkemelerini icra ettiğini, bir seneden beri bunların süratle verdikleri kararlardan istifade edildiğini birçok kez söylediklerini, adi meselenin sınırı çizilmeden Hüseyin Avni Bey’e cevap veremeyeceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine söz alan Salâhaddin Bey, Adalet Vekili Refik Şevket Bey’e, “Hâlâ ihtilâl devri devam ediyor mu, yoksa memlekette adalet var mı ve adalet tevzi ediliyor mu?” diye sormuştur. Adalet Vekili Refik Şevket Bey,” Efendim, memlekette ihtilâlin devam edip etmediğini takdir edecek ve istiklâl mahkemelerinin devamına lüzum olup olmadığını takdir buyuracak Meclistir. Binaenaleyh, bendeniz bu suale cevap vermeye mecbur değilim” demiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, meselenin yargılama ya da af meselesinde değil, adli teşkilâtın gelişip gelişmediği olduğunu, memlekette ne zamana kadar dört çeşit mahkemenin devam edeceğini, “Muhtelif surette karar veren hâkimlerin ve gayrimesullerin vazifesini devam ettirecek misiniz” diye Adalet Vekili’nden sormuştur.

³⁸⁸ 08.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.72-76.

Adalet Vekili Refik Şevket Bey, bunun kanuna dair bir şey olmadığını ifade etmiştir. Salâhaddin Bey de, not alınıp sonra cevaplanmasını istemiştir.³⁸⁹

İzmit Mebusu Sırrı Beyin, "Kalebentlik cezalarının sürgün cezasına dönüştürülmesine dair kanun teklifi (2/335) ile kanunu cezanın bâzı maddelerinin eşdeğer kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatası" dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey,"Efendim gayet mühim olan bu mesele tabedilmeli. Ondan sonra müzakere edilmeli. Bu kalebent, kürek cezaları ehemmiyetli şeylerdir. Bu cezalar birbirine nakil ve tahvil olunuyor. Bu, düşünülecek bir şeydir." diye ifade etmiştir.³⁹⁰

Kirpioğlu Ali'nin affi hakkında kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatası dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bu kişinin ne hastalıktan dolayı ne de yaştan dolayı affedilemeyeceğini, yapılacaksa genel bir kanunun çıkarılmasının uygun olacağını ifade etmiştir.³⁹¹

Erzurum Mebusu Salih Efendinîn, "İstiklâl Mahkemesince mahkûm olan Kesinköprü ve Camiisagir karyeli Hasan ve Battal Ağaların aflarına dair kanun teklifi ve Adliye Encümeni mazbatası" dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, şahsi afların yerine bir araştırma yapılarak genel bir affin doğru olacağını, yoksa sahipsiz kalanlara haksızlık olacağını, encümenin genel kararlar çıkartarak Meclis'e sunabileceğini ifade etmiştir.³⁹²

3.8.2 Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Verilen Takrirler Üzerine Konuşmaları

Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne "Malul mahpusların muayenesiyle, neticesine göre haklarında muamele ifasına dair" takrir vermiştir. Takrir Meclis Başkanı'nın önerisi ile Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmiştir.³⁹³

³⁸⁹ 09.12.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 15, s.85, 94, 95.

³⁹⁰ 21.01.1922,**TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.103-105.

³⁹¹ 30.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s.425.

³⁹² 30.03.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 18, s. 426-427.

³⁹³ 27.10.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 13, s.280.

3.9 Diğer Konular

Salâhaddin Bey, siyasî, askerî, malî, ekonomik, hukuki, sosyal, ulaştırma ve bayındırlık alanları dışında da fikir ve düşüncelerini Meclis'te ifade etmiştir.

Salâhaddin Bey, Biga Mebusu Mehmed Bey'in, "Ankara'da bir şoför mektebi küşadına dair kanun teklifi ve Lâyiha Encümeni mazbatasını" görüşmeleri sırasında Meclis Reisi, Layiha Encümeni'nin bağımsız bir okul istemediğini, Sanayi Mektebi işler hale getirilmesinin amaca hizmet edeceğini belirtmesi üzerine söz almış, görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Meseleyi bir kelime ile arz edeyim. Sanayi mektepleri otomobil ihtiyacatını temin etmek ve muktedir adamlar yetiştirmek için daha çok devreye muhtaçtır. Ondan evvel zannediyorum ki fukaranın sabanını ve sairesini tamir etmelidir. Bendenizce orduların imalâthaneleri vardır. Şoför olmak isteyenler orada tedrisat yapabilirler. Bunun nazar-ı dikkate alınmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne havalesini teklif ediyorum. Orada amelî olarak bu iş yapılır. Ve daima böyle yapılmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Salâhaddin Bey'in görüşünü dikkate alarak takriri Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne havale etmiştir.³⁹⁴

Maarif Encümeni'ndeki münhallere şubelerden âza intihab olunmasına ve 1. ve 4. şubelere kâtip intihab edilmesine dair riyaset tebligatı görüşmelerinde söz alan Salâhaddin Bey, konunun ihtisas alanına girmediğini ancak konunun memleketin yüce menfaatleriyle ilgili olduğunu, yönetim anlayışının medeni ülkelerde bilimsel kurallara dayalı olması sebebiyle söz almak zorunda hissettiğini, genel müfettişliğe Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yer verdiklerini, genel müfettişlik meselesinin ülkenin içinde bulunduğu durum açısından bir an önce araştırılması istediklerini, kendisinin Hey'et-i Aliye'den şunu anlamak istediğini; "Ülkede doğru ve makul bir yönetim esasının ortaya konması bizim talebimiz değil midir? Bu konuda aynı fikirde değil miyiz?" diyor. Salâhaddin Bey, bu kanunla hükûmetin amacına ulaşmasına yardım olacaksa ve idareye bir düzen getirecekse niçin kabul etmeyeceklerini ifade ediyor. Kendisine göre mülki yönetimin güçlendirilebilmesi için ıslahata ihtiyaç duyulduğunu, 67 livanın merkeze bağlı yürütülmesinin mantıksız olduğunu ifade etmiştir. Hariciye Vekili Yusuf Kemâl Bey, Fransa'da da 86 departmanın olduğunu ve merkezden idare edildiğini söylemesi

³⁹⁴ 12.01.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 16, s.20.

üzerine Salâhaddin Bey, Fransa’da 86 departman olduğunu, fakat her memleketin ayrı telgrafı olduğunu ve on dört saat içerisinde bir baştan bir başa gidilebildiğini, daha önce Dâhiliye Vekâleti’ne bağlı 14-20 ve daha önce 24 vilâyet olduğunu ve vilâyetlerin eski şeklinin neden bozulduğunu anlayamadığını ifade etmiştir. Sözlerinin devamında mebuslardan sivil idareye kuvvet ve destek vermelerini, ülkenin durumunu bilmediklerini, ülkenin nüfus ve coğrafya durumunun, yollarının yeterli olmadığını ifade etmiştir. Malatya Mebusu Lütfi Bey’in “Memlekette oturuyoruz. Geziyoruz, nasıl bilmiyoruz?” demesi üzerine; bildiklerini çıkıp söylemeleri gerektiğini, ülkeyi genel müfettişlerin tanıyacağını, anlayacağını, memleketin varlığına yürüyebilmek için bunu kabul etmenin lazım geldiğini, müfettişin kimin olacağını önemli olmadığını, bu kanunun genel müfettişlik kanunu olduğunu, genel müfettişliğin amacının memleketin genel ve ekonomik yönetimi olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁵

Mükellef sivil sıhhiye memurları hakkındaki kanuna müzeyyel kanun lâyihası ve Sıhhiye Encümeni mazbatası sebebiyle söz alan bazı mebuslar kanun maddesinde yer alan binbaşılığa kadar terfi edileceğinin ifade edildiği, binbaşı rütbesinde olanların hangi rütbeye çıkacağını ve bu kanunla bazı sivil sıhhiye memurlarının rütbelerinin indirileceğinin söylenmesi üzerine Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, sivil doktorlarında aynı görevi yaptıkları için askerlerin haklarından yararlanmaları gerektiği şeklinde ifadeleri üzerine, Müdafaa-i Milliye Encümeni namına söz alan Salâhaddin Bey, sivil sağlık personelinin orduda geçici olarak görev aldıklarını, daha sonra sivil görevlerine döneceklerini, bu kanunun onların üzülmemesi için yapıldığını ifade etmiştir.³⁹⁶

Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa’nın vefatına dair tebligat dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, kendisinin çok sevdiği arkadaşı olduğunu, on on beş senelik askerlik hayatında kendisiyle değişik yerlerde beraber çalıştığını, çok önemli hizmetlerde çalıştığını, önemli görevler üstlendiğini, kendisine dua edilmesini istemiştir.³⁹⁷

Samsun’da düşman tarafından şehrin bombalanması ve görevli zabitanın görevlerini yaptıklarını ve hasar raporu ile ilgili Canik Mutasarrıfı Faik Bey’in telgrafı ve “Samsun merkez kazasında idare-i örfiye ilânına dair İcra Vekilleri Hey’eti Riyaseti tezkeresi” dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, bu olayın tekrarlanma ihtimalinin

³⁹⁵ 22.10.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 13, s.275-278.

³⁹⁶ 19.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.270-272

³⁹⁷ 15.04.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 19, s.144-145.

olduğunu ve ne gibi tedbirler alındığını Erkân-ı Harbiye Riyasetinden sormak istediğini belirtmiş, ilgili dairenin bu konuda açıklama yapmasını istemiştir.³⁹⁸

Elcezire Cephesi Kumandanı sabıkı (eski) Nihat Paşa'nın mucib-i mesuliyet bir hali görülmediğine dair Müdafaa-i Milliye Vekâleti tezkeresi dolayısıyla söz alan Salâhaddin Bey, Nihat Paşa'nın mütalaalarını kendisinin de okuduğunu, hiç kimse hakkında tenkit veya küçük düşürücü ifadelere rast gelmediğini, şahsi bir mesele olmadığını, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin Meclis'i yeterince aydınlatamamasından dolayı kendisinin suiistimal ettiği şeklinde anlaşılmış olduğunu, Meclis uygun görürse Muhakemat Dairesi'nden ilgili evrakın getirilerek malumat alınabileceğini, Kadri Bey ile diğer arkadaşların da bazı sorularının olabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine söz alan Diyarbakır Mebusu Kadri Bey, Salâhaddin Bey'e meseleyi iyi bilmediğini, konuyu açtığı takdirde durumun iyi olmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Salâhaddin Bey, bu meselenin takdirinin Meclis'e ait olduğunu Nihat Paşa'nın yaptığı savunmayı memleketin o zamanki durumu açısından haklı görmediğini, bu büyük kumanda idaresi içerisinde ufak tefek hataların olmuş olabileceğini ifade etmiş, bunun üzerine cevap veren Kadri Bey, kendisinin kolordu komutanlığı yaparken köy yakıp yakmadığını Salâhaddin Bey'e sormuş, Salâhaddin Bey, icap ettiğinde ev yaktığını ancak köy yakmadığını, bu hususta Meclis'i aydınlatabileceğini, isterlerse paşanın savunmasını da Muhakemat Dairesi'nde görebileceklerini ifade etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışmalar devam etmiş ve Nihat Paşa'nın Malatya'yı soyduğundan bahsedilmiş ve Meclis tahkikatının şart olduğu ifade edilmiş, Salâhaddin Bey de Meclis'in nasıl araştırma yapabileceğini sormuştur. Daha sonra evrakın Adliye Encümeni'ne gönderilmesine karar verilmiştir.³⁹⁹

Boş bulunan Nafia Vekâleti'ne Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seçim yapılması ve Nafia Vekilliği için aday gösterilenler arasında kendisinin de bulunması üzerine söz alan Salâhaddin Bey, mebuslara teveccühlerinden dolayı teşekkür etmiş ve kendisinin mazur görülmesini istemiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁸ 08.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.249-250.

³⁹⁹ 11.06.1922, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 20, s.304, 341-342, 350- 352.

⁴⁰⁰ 17.11.1921, **TBMM Zabıt Ceridesi**, D1, Cilt 14, s.253.

SONUÇ

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de Ankara’da açıldığında ülke büyük bir bölümü itibariyle düşman işgali altında idi. Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi çok zor bir ortamda ve olağanüstü bir dönemde çalışacaktı. Böyle zor bir dönemde oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde farklı fikir ve düşüncelerden oluşan gruplar oluşmuştu. Bu gruplardan biri de İkinci Grup diye adlandırılan gruptur. Bu grupla Mustafa Kemâl’in önderliğindeki Birinci Grup arasında zaman zaman sert tartışmalar yaşanmıştır.

İkinci Grup, hâkimiyet-i milliye ilkesinin tam olarak hayata geçirilmesini istemiş, kişi egemenliğine yol açacağını düşündüğü uygulamalara karşı çıkmıştır. Güçler ayrılığı, meclisin üzerinde herhangi bir gücün oluşması, yönetimin bir kaç kişinin eline geçmesi gibi konularda İkinci Grup hassas davranmıştır. İkinci Grup üyeleri Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki tartışmalarda sürekli demokrasi ve hürriyet isteklerini ön plana çıkarmış, temel endişelerinden birini, meclis reisinin diktatörlüğe gittiği yolundaki düşünce oluşturmuştur. İkinci Grup bu politikalarla liberal bir görüntü çizmiştir. Hemen her konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bilgilendirilmesi, bazı gizli oturumların –örneğin Başkomutanlık Yasasının uzatılması konusunda olduğu gibi- açık yapılmasını istemesi, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden yetki alınmadıkça hiç kimsenin kendinî yetkili kılmaması ya da kılınmaması gibi bir takım talepleri, İkinci Grup’un liberal muhalefetinin örnekleri arasındadır.

İkinci Grup’un bir diğer özelliği muhafazakâr olmasıdır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki faaliyetleri incelendiğinde bunu görebiliyoruz. Özellikle yeni bir başkent oluşturulmasına karşı çıkmaları, padişah ve halifeye karşı saygılı duruşları, saltanat kaldırılıp halife seçildikten sonra aynı şekilde halifeye yönelik saygısız bazı tavırlara karşı çıkışları ve Halifenin Ankara’ya geçici olarak getirilmesi önerisini desteklemesinde bunları rahatlıkla görebiliyoruz.

İkinci Grup’un Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki bu faaliyetleri Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni daha demokratik bir yapıya kavuşturmuştur. İkinci Grup’un faaliyetleri ile demokratik olmayan bazı kanunlar Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden geçmediği gibi, bazen de demokratik bazı kanunlar- Temel Haklar ve

Hürriyet-i Şahsiye Kanunu- bu grubun çalışmaları ile Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

İkinci Grup'un önde gelen mebuslarından olan Salâhaddin Bey, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 3.Kolordu Komutanlığı'ndan geç ayrıldığı için ancak aralık ayında katılabildiği. Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katıldıktan sonra değişik encümenlerde görev yapmış, çok değişik alanlarda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde fikir ve düşüncelerini ifade etmiştir.

Meclis'e ilk katıldığında Mustafa Kemâl'le sert bir tartışma yaşamış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müzakere için varolduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Fakat bu Meclis herkesin içtihadını söylemesi için açılmış ise, bu kürsüde herkes içtihadını söyler. Biz de onun için geldik. Yok, eğer böyle değilse, kapıyı kapar, çıkar gideriz. Onun rica ederim. Birbirimizi muatebe etmeyelim, fena görmeyelim, birbirimize suiniyet göstermeyelim.

Salâhaddin Bey, hürriyetperverdir. 22 Ocak 1923 tarihli Tan Gazetesi'nde fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Din, dil, soy farkları mevcut olan koca bir mahiyette muhtelif ve hatta birbirlerine dâd-ı efkârın birbirine hürmeti hürriyetten başka ne ile temin edebilir? Bir cumhuriyet, bir mutlakiyet, bir meşrutiyet taraftarı siyasi kanaâtlerini serbestçe müdafaaya hürriyetten başka ne ile imkân bulabilirdi. Bir vatandaş mefkûresini kimseye taarruz etmemek şartıyla müdafaadan istibdattan başka ne ile mahrum edilebilirdi. Vatan, üzerinde yaşayan insanların malikâne-i maneviyesidir. Ve bütün muhtelif fikir ve akidedeki insanlar vatanlarını ve idarelerini ancak (kâvanin dairesinde) malik oldukları hürriyetlerle sevebilirler. Hürriyet olmazsa vatan muhabbeti olmaz ve vatanı seven her ferd serbest-i mütenaim olmak için vatanda hürriyetin muhafız ve müdafii olmak zorundadır. İyi bir vatanperver, iyi bir hürriyetperverdir. Ve hürriyetsiz vatan, kasvetzâr bir beyabandır.

Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkileri ve hukukun üstünlüğü konusunda son derece hassastır. Bu sebeple, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündeminin önceden belli olması, Başkumandanlık Kanunu'nun kabul edilmesi ve özellikle uzatılması, Hey'et-i Vekile'nin kuruluş, görev ve yetkileri, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu ve yetkileri gibi konularında çok hassas davranmış, bu konularda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerinin gasb edilmesine, İstiklâl Mahkemelerinin olağanüstü yetkilerle donatılmasına karşı çıkmış ve mücadelesini vermiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin baskın yeri olmaktan çıkarılmasını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemi konusunda mebusların önceden haberdar olması gerektiğini, yoksa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin daha önemsiz gündemlerle oyalanacağını ve maddi olarak da kayıplara uğrayacağını ifade etmiştir. Israrlı çalışmaları neticesinde bir sonraki celsenin gündemi oluşturulmuş ve mebuslara duyurulmuş ve böylece mebuslar Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerine hazırlıklı gelme fırsatı bulmuşlardır.

Vekillerin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi usûlünün yerine 4 Kasım 1921'de Meclis Başkanı tarafından seçilmesi usûlüne geçilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Daha sonra da Meclis Hükûmeti Sistemi yerine Kabine Sistemi'ne benzer bir takriri Türkiye Büyük Millet Meclisi getirmiş, Mustafa Kemâl'in atağıyla bu takriri geri çekmek zorunda kalmıştır.

Başkumandanlık Kanunu'na karşı çıkmış, mevcut durumda böyle geniş yetkiler verilmesine lüzum olmadığını ifade etmiştir. Başkumandanlık Kanunu'nun uzatılmasına da karşı çıkmış, Başkumandanlık yetkisinin gerektiğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınabileceği şeklindeki öneriyi desteklemiş ve bu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Salâhaddin Bey, İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşuna karşı çıktığı gibi, mahkemelerin devamına da engel olmaya çalışmış ve “hala ihtilal devri devam ediyor mu? Yoksa memlekette adalet tevzi ediliyor mu?” diye Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sormuştur. Salâhaddin Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yargı görevi olmadığını, yargının bağımsız olduğunu, İstiklâl Mahkemeleri yerine mevcut mahkemelerin iyileştirilmesi, yargılamaların mevcut mahkemelerle yerine getirilmesi ve yargı teşkilâtının kurulmasının önemli olduğunu gündeme getirmiştir.

Bunların dışında malî, ekonomik, askerî, eğitim, sosyal, bayındırlık konularında da fikir ve düşünceleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle baktığımızda Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin en faal milletvekilleri arasında yer almıştır. Son dönemde bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çalışmalarına devam ederken, diğer yandan da İkinci Grup'un gazetesi olan ve sahibi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey olan Tan'da yazılar yazmıştır. “Nasıl Yürümeliyiz” başlıklı yazı dizisinde özellikle ferdi hürriyetler konusunu işlemiştir.

Ali Şükrü Bey'in elim bir suikast ile öldürülmesinden bir süre sonra Tan Gazetesi kapanmış, ardından da oluşan bu siyasî atmosfer sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi yenilenme kararı vermiştir. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, Tan Gazetesi'nin kapanması ile İkinci Grup'un siyasi faaliyetleri de zorlaşmıştır. Bu siyasi atmosferde yapılan seçimler sonucunda diğer İkinci Grup üyeleri gibi Salâhaddin Bey de seçilememiştir. Salâhaddin Bey, askerlik görevine dönmek istemiş, mevcut kanunlar gerekçe gösterilerek kabul edilmemiş ve emekliye sevk edilmiştir.

Salâhaddin Bey, 1926 yılında Atatürk'e suikast iddiasıyla İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmış, beraat etmiştir. 1 Ağustos 1928'de İstanbul Elektrik Şirketine memur olarak girmiş, 1930'da İETT'de Baş Puantör olmuştur. 1934'te İşletmenin Kontrol Dairesi Kalem Amiri, 1938'de Teftiş Dairesi Başkan Yardımcısı olarak görevlendirilmiş, 1939'da Teftiş ve Murakabe Dairesi Başkanlığına yükseltilmiştir. İnönü dönemine kadar kendisine devlet kurumlarında görev verilmeyen Salâhaddin Bey'e, bu dönemde Milli Reasürans şirketinde idare hey'eti üyeliği verilmiştir. 14 Temmuz 1946'da yaş sınırından emekli olmuştur. Ayrıca Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı "Büyük Doğu" Dergisine millî mücadele anılarını yazmıştır. 6 Ekim 1949'da ölmüştür.

KAYNAKLAR

A) ARŞİV BELGELERİ

Salâhaddin Bey, Tercüme-i Hal Kâğıdı, TBMM Arşivi, Şahsi Dosya No: 349
Askerî Safahat Belgesi, Millî Savunma Bakanlığı Personel Başkanlığı.

B) BASILI ESERLER

AĞAOĞLU, Samet, **Kuva-i Milliye Ruhu**, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1944.

AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.

ATATÜRK, M. Kemâl, **Nutuk** (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan İsmet Gönülal, Zeynep Korkmaz), Cilt 1, 2, 3 Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1998.

BORATAV, Korkut, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Cilt 4, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.

BOZOĞLAN, Mustafa, **Ülkemizde Kömür Madenciliğinde İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatının Gelişimi (1867-2010)**, Ankara: Korza Yayıncılık, 2010.

CEBESoy, Ali Fuat, **Siyasî Hatıralar**, Cilt I-II, İstanbul: Temel Yayınları, 2007.

CEBESoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul: Erener Matbaası, 2000.

ÇOKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönemi (1919- 1923)**, C.I, C III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1995.

_____ **Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

_____ **İlk Meclis'in Vekilleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, İstanbul: Aydın Kitabevi, 2005

EVSİLE, Mehmet, **Millî Mücadele Tarihi**, Samsun: Etüt Yayınları, 2012.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Ankara: Başnur Matbaası, 1971.

GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

_____ **Millî Mücadele Bütçeleri**, 90.Yılında Millî Mücadele, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul: Emre Yayınları, 1990.

_____ **İstiklâl Harbinin Esasları**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1992.

KARACA, Taha Ziya Karaca, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Ankara: TTK Yayınevi, 2004.

KARPAT, Kemâl, **Türk Siyasî Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye Tarihi 4.cilt**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, **Millî Mücadele'nin Henüz Pek Bilinmeyen Bir Yüzü: Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri**, 90.Yılında Millî Mücadele, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2011.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

Mebusan Meclisi Zabıt Ceridesi, D4, Cilt 1, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 1992.

OKYAR, Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan; Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni-2**, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.

ÖKE, Mim Kemâl, **Hilafet Hareketleri**, Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları, 1991.

ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Osmanlıca Türkçe Sözlük**, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 10.Baskı, 2008.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Antlaşmaları**, Ankara: TTK, 1965.

TANSEL, Salâhaddin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1991.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İşittiklerim**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

YALÇIN, E.Semih, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kaynakları**, Ankara: Berikan Yayınları, 2013

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre I, C.I - XXVII, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1959.

GAZETELER

Tan Gazetesi, Sayı 3, Ankara, 22 Ocak 1923.

Tan Gazetesi Sayı 5, Ankara: 24 Ocak 1923.

Tan Gazetesi Sayı 6, Ankara: 25 Ocak 1923.

Tan Gazetesi Sayı 7, Ankara: 26 Ocak 1923.

Tan Gazetesi Sayı 8, Ankara: 28 Ocak 1923

Tan Gazetesi Sayı 63, Ankara: 2 Nisan 1923.

Tan Gazetesi Sayı 68, Ankara: 8 Nisan 1923.

Büyük Doğu Dergisi, Sayı 70, İstanbul: 31 Ekim 1947

Taraf Gazetesi, İstanbul, 15 Haziran 2014.

MAKALELER

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri” , **Belleten**, XXIV/96. , ss.637-663.

ÇETİN, Birol, “Türkiye’de Karayollarının Gelişimine Tarihsel Bir Bakış”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadî İdarî Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 123-150.

ÇELİK, Kemâl, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 40, Kasım 2007, ss 569-613.

DEMİRBAŞ, Osman, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde II. Grubun “Milletvekili Seçim Yasası’nın Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemâl Paşa’nın Yurttaşlık Hakları”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), ss. 99-107.

ÖZBUDUN, Ergun, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. I, sayı: 1-2, Kasım 1984-1985, ss.475-503.

ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, **History Studius, Ortadoğu Özel Sayısı**, 2010, ss.287-299.

SARIKOYUNCU, Ali, “Millî Mücadele Döneminde Zonguldak Kömür Havzasında Fransız İtalyan Rekabeti ve İtalya’nın Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2 Sayı: 7, Ankara, 1991.ss. 579-589.

TUNAYA, Tank Zafer, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük”, **İstanbul Üniveritesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 23, Sayı 3-4, 1958, s.227-247.

TÜRKMEN, İsmet, “Doğu Anadolu’ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 45, Bahar 2010, ss. 117-156.

C) TEZLER

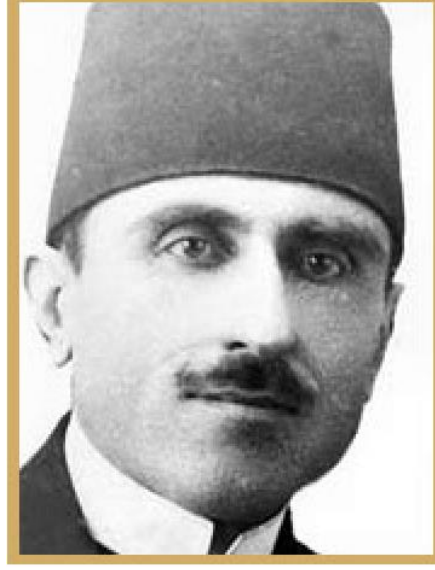
BAYRAKTAR, Mevlüde (Çebi), “Büyük Millet Meclisi’nde Dağılma Süreci”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2004)

ÇAKIR, Meryem, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Tutanaklarında İç İsyancılar (1920-1934)”, (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2005)

ŞAVKILI, Cengiz, “Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)”, (**Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türkiye İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011)

USLU, Mustafa, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri , (**Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kars, 2006)

EKLER:

Salâhaddin Bey (1882-1949)

SALÂHADDİN BEY'İN TAN GAZETESİNDEKİ YAZI

DİZİSİNDEN BİR BÖLÜM

BAŞLIK: NASIL YÜRÜMELİYİZ?

Mutlakiyet idaresini memleketimizde veren ne idi? Hür düşünmek, hür söylemek, hür yaşamak say'inden bizzat müstefid ve mütenaim olmak, mukâddesatını çiğnetmemek hâsılı bir kelime ile esir yaşamamak ihtiyacı idi.

Halk birinin sürüsü ise şunun bunun gayeleri yolunda sürünerek ölmek, toprağında yabancılar idaresinde zelil ve mahkûr kalmak istemiyordu. Gurur-u mevcudiyetini tanıyor ve hür yaşamak hakkını istiyordu.

Din, dil, soy farkları mevcut olan koca bir mahiyette muhtelif ve hatta birbirlerine dâd-ı efkârın birbirine hürmeti hürriyetten başka ne ile temin edebilir? Bir cumhuriyet, bir mutlakiyet, bir meşrutiyet taraftarı siyasî kanaâtlerini serbestçe müdafaaya hürriyetten başka ne ile imkân bulabilirdi. Bir vatandaş mefkûresini kimseye taarruz etmemek şartıyla müdafaadan istibdattan başka ne ile mahrum edilebilirdi. Vatan, üzerinde yaşayan insanların malikâne-i maneviyesidir. Ve bütün muhtelif fikir ve

akidedeki insanlar vatanlarını ve idarelerini ancak (kâvanin dairesinde) malik oldukları hürriyetlerle sevebilirler. Hürriyet olmazsa vatan muhabbeti olmaz ve vatani seven her ferd serbest-i mütenaim olmak için vatanda hürriyetin muhafız ve müdafii olmak zorundadır. İyi bir vatanperver, iyi bir hürriyetperverdir. Ve hürriyetsiz vatan, kasvetzâr bir beyabandır.

Binâanaleyh mesut bir vatan yaşatmak için etrafında fikir hürriyeti son derece teâli ettirmek, teşebbüs ve istiklâl-i şahsi ve ruhu ileri götürmek farktır. Âlemde ferdlerin kudret ve kuvveti hürriyetlerine doydıkları derecededir.

Milletlerin kudret-i maddiyeleri ise kudret-i ferdiye ve içtimaiyle ölçülür. Binaanaleyh hürriyet-i teâllüm ve tekârrüm etmek vecibesini unutmamak iktiza eder.

Malumdur ki dörtyüz yirmi dört meşrutiyeti dâhilde merkeziyet tazyikinin idamesi ve hariçten gelen tehlikelerin tezâyüd şiddetiyle on senede bir intihar ve inâdam vaziyetinde kaldı. Biz ise nam-ı meşrutiyetini mutlakiyete karşı dava-yı kâfi zannetmiş, Kanun-ı Esasi ilanı ile memlekette refâh-ı dâhilinin tesis edeceğini ummuştuk. Hâlbuki memleketi birçok yerlerde uzun müddetler idare-i umur-ı feylerle idare ettik. Acaba muvaffak olamamanın sebebi nedir? Bazılarının düşündüğü gibi kabahat idare-i meşrutâde mi? Bizlerde mi? Yoksa memlekette sükûn ve saâdeti ve refâhı ve terâkkiyi hükûmet şeklinde tebeddüller mi temin edecek?

Hayır! Hayır! İdarelerin millete mucib-i hayr olamaması esbabı bizim ruh-ı hürriyeti idrak edememizden, hürriyeti yalnız telaffuz fakat hakikatte istibdat tegallüb-ü şahsiyi idame etmenizden, memlekette müstebit ve mer'î gözetici idarenin ferdin kanunlarda muharrer hakkına daima galip ve nâfaz tutulmasından hülâsa hâkimiyetin millete, kanuna değil bazen bir şahsa bazen bir zümreye intikâl ve inhizârından ibâret bulunmuştur. Hak ve hakikât şudur ki, millet ve idareyi bir ihtilâl ile kendi başına ve kendi eline almamıştır. Dört yüz kırkbeşte milletin dâhilen ve haricen duçâr olduğu tediyakât karşısında intibâh ve kıyamı vatani tahlis ile hürriyet-i siyasiye ve idare-i istihisâl emrinde bir kıyam malıdır. Meclis-i milliye, sadâ-i hâkimiyet millete İstanbul'da örülmek istenen darbenin aksi tesiri bir ay içinde Anadolu'da bir meclis-i fevkâlâdeyi vücûda getirdi. Umulmaz vesâitle, umulmaz kuvvette düşmanlara avn-i ilahi, sebât ve gayret-i millî ile galebe çalındı. Ve millet bütün bu havârikî istiklâl ve namus-u millîsi yolunda bizzat veb'al-i idrâk ifâ etti. Düşmanlarımızın bu tesellût akûranesi milletimizin rüşd-ü maneviyesinden güzel bir vesile-i tecelli oldu.

Anadolu inkılâbının ruh ve mahiyeti milletin idareye hâkimiyet-i mukadderâtını bizzât temeşşiyeti fikr-i milletin tecellisidir.

Bu tecelliyât-ı milliyeyi daimâ hâl-i intibâhta tutmak hâkimiyet-i milliyeyi bir nazarrî bir gaye değil bir kudret olarak idare-i devlette tecelli ettirmek bekayı mevcudiyet-i milliyemiz için en sağlam bir esastır.

Millet-i hakâyık ve vak'a-i hüsnü takip edebilmelidir. Bunun için serbest bir surette tenevvür olunmalı ve aklettiğini serbest söyleyebilmeli, sorabilmeli. Serbest münâkaşa-i fikriyede bulunmalı.

Hâsılı mana-i tâmîyle hür ve hakperver bir ruhta yetiştirilmelidir. Millet-i hâkimiyetin esası olduğu bir idarenin şart-ı gayrı müf'arikî bunlardır. Aksi halde kudret-i hâkimiyet-i milliyeye bir hayal ve efsanedir.

Evet! Memlekette ihya ve idame edeceğimiz en büyük şey asırlar süresi yetiştirmek ve beddil-i eşkâl ve zevahiriyle uğraşmak değil, felâh-ı millete berât-ı istihlâl olacak, eğilmez alınlar, bükülmez beller, hak söylemekten çekinmez diller necip milletimizin yüzlerce seneler zaruret-i idare altında ifsât edilen hürriyet-i fitriyesi, kâbiliyet-i civânmerdanesi bütün vesaitiyle inkişâf ettirmek bu milletin mevcudiyetine edilebilecek en büyük hiddettir.

Bir memlekette her türlü darü'l ulûmler, darü'l sînâlar yapılır, fakat fikr-i hürriyet istiklâlî şahsiye ruhu yer etmedikçe metin insanlar yetişmez, millet kâh tağlık kâh bir zümre-i müstebidânenin elinde sürüklenir ve her iki tarz-ı idare ittihar ve sükûtta başka akıbet vermez. Ancak fikr-i hürriyet ve istiklâl-i şahsiyedir ki, hayatta merkez istinadîni nefsinde bulur ve ondan haber bekler, ferdler yetiştirir. Ve böyle insanlardan teşkil eden cemiyetler yıkılmaz.

Fikr-i hürriyettir ki, cemiyetin muayyen şekillerine programlarına şahıslarına körü körüne teslim-i mukadderât ettirmez. Hissiyata tabi temenniyane meclub-ı mecrudâta esir ve meftun bıraktırılmaz. (*Tan Gazetesi, Sayı 3, Ankara, 22 Ocak 1923*)

خبر

بله
ن برآمد رؤف
ازوال اجتماع

تکلیف

ایجابی سکرم
اجتماعیه هیئت
ک وقوع برلان
جواب کفمن

طل افتده

آجیله بق اقتصاد
اعشاری دون
وطمنسته اجتماع
اعشارک آتین
سی اجابایدن
م بولشترودر
انصا دوکاکته
شیمییه قدر
ولندیه آکسود
ین غناردهده
تبدیلات اجرا

بخت حاصل

درد
اسی آفتده
دوم بیک
بمن
مداکرات

شفا علی

دون ارتدودن
فکات هیئت
ک جنبه ایله
پاتانجیندن
نبه آتقره
کساکت
سما کک
چ عا کتمه
قریران منع
احالسهده
ان فریهیر
انوز بین
من طرفدن
بالی کوی
وریشدر

کش

آته دن
نشارزدن
لک اوزده
انوزانه

فرانسجه

آوزرف
آتقریه

یار

بوپایدن
پریاورد
پولینیه
ن شمور
تیریلده
تیریلانه
اسیری
فیرلده
یاعدان
ستران
اولو

ب

توادن
توقلی
جینی
مخامس
بلسدن

ندر

نتی
مسی
در

نصل یوروملی یز

۲

فکر حریت واستقلال فرورد، جاعتلرده تأیید وتکریم ایلی یز

مطالقت ادارهسی ملکته زده ویرن
احتیاج نه ایدی
حر دوشونک، حر سوله مک،
حر یشامق، سمیدن باذات مستفید
وینتج اولیق مقدساتی چیکته، مک حاصلی
برگه ایله اسیر یشاماق احتیاجی ایدی.
خلق، برینک موریتی کوی شوک بونک
غایه لری بولنده سورونورک اولمک،
طوراغتنده بیاجیرل اداره مستنده ذیل
وینتج قالیق ایسته موردی غروومو جودیتی
طایور وحریشامق حقی ایستورودی،
دین، دیک، سوی فرقلری وجود
اولان قوجه بر عیطده مختلف وحی
بربرلرینه ضد افکارک بربرینه حرمتی
حریتدن یشقه نه تأمین ایده یایلر؟ بر
جهویرت، برمطالقت، بر مشروطیت
طرائداری سیاسی قاعلری بر مستحجه
مدافیه حریتدن یشقه نه ایله امکان
بولاییلریدی.

برونپدش مقهوره سی کیمسه به
تعرض اتمک شرطیله مدافه دن
استبداددن یشقه نایله محروم ایده یایلریدی
وطن، اوزونده یشایین انسانلرک
مالکانه متوسیلور، ویتون مختلف فکر
و عقیده مک انسانلر و طرائری و اداره لری
آنحقی [قوانین و اثره مستند] مالک اولدقلری
حریتلرله سوه بیایلر.

حریت اولزسه وطن حقی اولماز
وطنی سوه هر فرد، سریت متج
اولق ایچون وطنلده، حریتک عاقل
و مدافیه اولق ضرور سنده داری بر وطنرور
ای برینتورور،
حریتلر وطن، قسوتزار بر
بیایلدر.

بنا علیه مسود بر وطن یشامق
ایچون افرادنه فکر حریتی سولدرجه ده
تملی ایتمک، کثرت واستقلال شخصی
روحی ایلی کونورمک فرسدر، طلده
فردرک قدرت و قوی، حریتلری
ملودقلری درجه ده در.

ملکتنک قدرت مایه لری ایسه قدرت
فردیه واجتماعیه لریله اولولور، بنا علیه
حریتی تعلیم وتکریم ایتمک و حیثیه سی
اونو نامق اقتصاد ایدر.

ممولورده ۳۲۴ مشروطیتی، داخلده
مركزیت تشبیه تک ادایه سی و خارجدن
کان تپلکترک تراید شدیه اول سنده بر
اخبار وانعدام و شیمته قالدی.

بزا یسه، نام مشروطیتی مطلقته
قاری دوا کانی طن ایتمک، قانون اساسی
اعلاق ایله ملکته رفاه داخلک تأسس
ایده جکی اومشقی... حالیکه ملککی
بر جوی بزده اوزون مدتله اداره
عسیره لره اداره ایتمک،
حقی موقوف اولمانلک سی نه در؟

بعینلریک دوشوندیگی کوی قاحت اداره
مشروطه ده؟ بزرده می؟
یوقه ملکته سکون و سعادت و رفاه
وترقی حکومت شکنده کی تبدیلی تأمین
ایده جکی؟

خایر! اداره لریک ملته موجب
خیر اولمانسی اسبابی، بزم روح حریتی
ادراک ایده ممدون، حریتی یاکتر تلفق
قط حقیقته استبداد، تغلب شخصی فی
ادامه انجمنون، ملکته مستبد و سر.

کونجین اداره لریک فردک قانولرده محرو
حخته دائما غالب و نافذ ملوتیامسندن
خلایه حاکمیتک ملته، قانوته دکل بعضاً

بر شخصیه، بعضاً بر زمربه انتقال و تحوصلا
زدن عبارت بولنشدن. حق و حقیقت
شودرکه، ملت بوقوق و اداره یی بر احتلال
ایله کندی باشه و کندی اله آلامشدی...

۳۳۵ده ملتنک داخله و خارجا جودا
اولدی تشبیهات تارشیمته انتباه وقایسی
وطنی تخلص ایله حریت سیاسی و اداره یی
استحصال اسنده بر قیام ملی در.
محاسن ملی به صدای حاکمیت ملته
استابولده اولیق ایستمن ضربه تک عکس
تأثیری بر آئیچنده آتاپولیده بر محاسن
فوق العاده یی وجوده کتیردی...

اوملاز وساططه، اوملاز قوتده
دشمنلره عون الهی، ثبات و غیرت ملی
ایله غلبه یالیدی. و ملت بونون بوخوارق
استقلال و ناموس ملیسی بولننده باذات
ویلا دراک ایضا اییدی. دشمنلرک بو
تسلط عقروانه سی متمنک رشده معنوسنه
کوزل بر وسیله تجیل اولدی.

آتاپولی انقلابسک روح و ماهیتی
ملتنک اداره یی حاکمیتی، مقدراتی باذات
تمشیقی، فکر ملیک تجلیسی در.
بوتجلیات ملییه دائما حال التباهده
طلوتی، حاکمیت ملییه نظری بر غایه
ذکل بر قدرت اولارق اداره دولته
تجیل ایتمک بقای موجودت ملی من
ایچون الک سعادت بر اساسدر.

ملت حقایق و وقایس حسن تعقیب
ایده ییلیدر. بونک ایچون سریت بر
صورنده شوی اولوق، و آکادیمی
سریت ویلیجیلر، سورا ییلیمکی
سریت مناسقه فکریده بولمکی...
حاصلی معنای تأسیله حر و حقیرور بر
وجوده یتشیدرملی در. ملت حاکمیتک
اساس اولوقی بر اداره لریک شرط غیر
مفسارق بولنردر. عکس حالده قدرت
حاکمیت ملیه بر خیال و امانته در.

أوت له، ملکته احیا و ادامسه
ایده چکمزک بیولک شی. اسیرلر سوروسی
یتشیدریمک، و تبدیل اشکال و ظواهر ایله
اوغراشیمق دکل فلاح ملته براعت
استقلال اولجق ایلمز اللر
بوکونر بلر، حق سوبله مکدن چکمز
دیگر وجودلندیرین بو تحبب متحرک
یوزرجه سنلر ضرورت اداره التنده
افساد ایدیان حریت فطریه سی، قابلیت
جوانر دایه سی بیون وسعتله انکشاف
ایتمک بونلک موجودیته ایله جک
انته بیولک خده تدر.

بر شخصیه، بعضاً بر زمربه انتقال و تحوصلا
زدن عبارت بولنشدن. حق و حقیقت
شودرکه، ملت بوقوق و اداره یی بر احتلال
ایله کندی باشه و کندی اله آلامشدی...

349

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Mersin Milletvekili Salâhaddin Köseoğlu'nun kısa özlüğüdür.			
Adı ve Soyadı [*]	Salâhüddin Köseoğlu	Eserleri	basılmış yoktur.
Babasının ve anasının adı	Ahmed Şabbi Ayşe Sıbka	İlim rütbesi	Kurmay mektebinde hocalık
Doğum yeri	Yotambul	Seçimden evvelki mesleki ve işi gücü	III. Kolordu Komutanı idris
Doğum tarihi	1298	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Bekar idris
Öğrenimi	Kurmay tahsili	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	
Bildiği diller	Fransızca Ara. Arnavutca, Farsice.	İldü ise ölüm tarihi	
Neden uzmanlığı olduğu	harp tıbbi		
Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler			
<p>(1326-1910) Harran m. K. O. Kurmay başkanı idris. (KARAK) ingilizce sınırları idris. (1908-1909) Balkan harbinde Çatalca'da 3. K. O. Cephanında Keri tabyada yaralanmış. (1914-1916) birinci dünya harbinde Çanakkale, Kocaeli Eleyip, Kerkent, Rumya Cephanlarında firta m. K. O. Komutanlığı idris. (1919) Sivas'ta III. K. O. Komutanı idris. Sivas Harpçisi ve I. B. M. H. intihabi zamanında olan ve Meclis'te meclis aya seçilmiştir. İleri malumdur.</p>			

[*] Soyadı Komünandan evvel ötenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

Salâhüddin
Köseoğlu
10 - 11 - 1947

349 Dosya numaralı Salâhaddin Bey'in Tercüme-i Hal Kâğıdı, TBMM Arşivi.

ASKERİ SAFAHAT BELGESİ

Sicil No : 1314-9
Adı Soyadı : Hüseyin Selahattin KÖSEOĞLU
Baba Adı : Vehbi
Memleketi : Babıâli-İSTANBUL
Doğum Tarihi : 1298
Sınıf-Rütbe : Piyade Kurmay-Albay
Duhulü : 01 Mart 1312 , (Mektebe)
Nasbı : 01 Kanun-i Evvel 1331

Terfi Tarihleri : Yüzbaşı, 27 Kanun-i Evvel 1317
Kıdemli Yüzbaşı, 19 Şubat 1319
Binbaşı, 24 Eylül 1323
Yarbay, 16 Teşrin-i Sani 1330
Albay, 01 Kanun-i Evvel 1331

Emeklilik Tarihi : 20 Eylül 1339, (Tekâüt ve İstifa Kanununun 2'nci Maddesi)
Son Görev Yeri : Mersin Milletvekiliği

Askeri Görevleri

- 27 Kanun-i Evvel 1317 tarihinde Erkan-ı Harbiye Mektebinden Yüzbaşı rütbesiyle neşet etmiştir.
- 05 Şubat 1317 tarihinde Atik 5'inci Orduya tayin edilmiştir.
- 31 Mart 1318 tarihinde Süvari 28'inci Alay, 4'üncü Bölüğüne tayin edilmiştir.
- 19 Şubat 1319 tarihinde Kıdemli Yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir.
- 18 Temmuz 1319 tarihinde Halep'te bulunan 30'uncu Topçu Alayı, 2'nci Bölüğe tayin edilmiştir.
- 14 Haziran 1321 tarihinde Atik 3'üncü Orduya mensup Redif Aydın Fırkası Erkan-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.
- 08 Nisan 1322 tarihinde Dersaadet Mekteb-i Harbiyesi muallim muavinliğine tayin edilmiştir.
- 30 Temmuz 1323 tarihinde Edirne, Manastır ve Şam Mekatib-i Harbiyelerini teftiş etmek maksadıyla müfettiş sıfatıyla tayin edilmiştir.
- 24 Eylül 1323 tarihinde Binbaşı rütbesine terfi etmiştir.
- 08 Kanun-i Evvel 1324 tarihinde 3'üncü Ordu, 121'inci Redif Alayına tayin edilmiştir.
- 27 Kanun-i Sani 1324 tarihinde Atina Sefareti Ataşe Militerliğine tayin edilmiştir.
- 12 Temmuz 1325 tarihinde Petersburg Ataşe Militerliğine tayin edilmiştir.
- 25 Temmuz 1325 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 3'üncü Şubeye tayin edilmiştir.
- 01 Mart 1326 tarihinde Mavzer, Fişek Komisyonu üyeliğine tayin edilmiştir.
- 22 Temmuz 1326 tarihinde Havran Kuvve-i Mürettebe Erkan-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.
- 1327 tarihinde Erkan-ı Harbiye Umumiye 2'nci Şubesine ve bilahare 3'üncü Şubeye tayin edilmiştir.
- 16 Eylül 1328 tarihinde Şark Ordusu Erkan-ı Harbiyesine bilahare 3'üncü Kolordu Erkan-ı Harbiyesine tayin edilmiştir.
- 06 Teşrin-i Sani 1328 tarihinde 3'üncü Kolorduda görev yaparken Çatalca Muharebesinde yaralanmıştır.
- 29 Kanun-i Evvel 1329 tarihinde Mekteb-i Harbiye muallimliğine tayin edilmiştir.
- 17 Şubat 1329 tarihinde Mekteb-i Harbiye Müdür Muavinliğine tayin edilmiştir.
- 21 Temmuz 1330 tarihinde 1'nci Ordu Menzil Müfettişliği Erkan-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.

- 16 Teşrin-i Sani 1330 tarihinde Yarbay rütbesine terfi etmiştir.
- 26 Kanun-i Sani 1330 tarihinde 2'nci Kolordu Erkan-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 26 Mayıs 1331 tarihinde Cenub Grubu Erkan-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiştir.
- 12 Temmuz 1331 tarihinde 10'uncu Fırka'ya tayin edilmiştir.
- 25 Ağustos 1332 tarihinde 5'inci Kafkas Fırkasına tayin edilmiştir.
- 30 Haziran 1334 tarihinde 4'üncü Kolorduya tayin edilmiştir.
- 01 Teşrin-i Sani 1334 tarihinde Menzil Müfettiş Umumiliğine tayin edilmiştir.
- 12 Kanun-i Sani 1335 tarihinde Harbiye Dairesi Riyasetine tayin edilmiştir.
- 13 Temmuz 1335 tarihinde 3'üncü Kolorduya tayin edilmiştir.
- 1336–1339 tarihleri arasında 1'inci TBMM'de Mersin Mebusluğu yapmıştır.
- 20 Eylül 1339 tarihinde, Balkan Harbi esnasında aldığı yaradan dolayı 6'ncı dereceden malulen emekli olmuştur.

Katıldığı Savaşlar

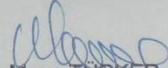
Balkan Harbi (03 Ekim 1328–16 Eylül 1329)
Birinci Dünya Harbi (16 Ekim 1330–31 Ekim 1334)
İstiklal Harbi (25 Temmuz 1335–23 Ağustos 1339)

Aldığı Madalyalar

2'nci Dereceden Kılıçlı Mecidi Nişanı, 1.Sınıf Demir Salıp Nişanı, 2'nci Sınıf Demir Salıp Nişanı, Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası, Muharebe Altın Liyakat Madalyası, Harp Madalyası, Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası.

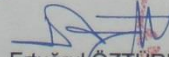
Bu belge Piyade Kurmay Albay Hüseyin Selahattin KÖSEOĞLU'na ait MSB Arşiv Müdürlüğünde bulunan "**Subay Şahsi Dosyası ve Emeklilik İşlem Dosyası**" kayıtlarına göre düzenlenmiştir. 10 Nisan 2014

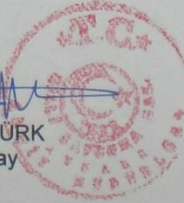

Gökçen TOPÇU
Belge Araştırma Uzmanı

Musa TÜRKER
Müdür Yardımcısı Vekili

O N A Y

10 Nisan 2014

Ertuğrul ÖZTÜRK
Personel Albay
Arşiv Müdürü

Askerî Safahat Belgesi, Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.